

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

DOMJÁN DÁNIEL FERENC

Kényszerpályák és különutak

A magyar–jugoszláv kapcsolatok története, különös tekintettel
a diplomácia és a hírszerzés kérdésére
1945–1956

Doktori (PhD) disszertáció

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Óze Sándor, egyetemi tanár, DSc

Témavezetők:

Dr. Fejérdy Gergely Róbert, egyetemi adjunktus, PhD
Dr. Juhász József, egyetemi tanár, DSc

Budapest, 2021

„Aki csak egyszer élvezte ezt a hatalmat: a más teste, vére, Krisztus törvénye szerinti felebarátja, ugyancsak Isten teremtménye feletti korlátlan hatalmat; aki szabad kezet kapott, hogy egy másik, Isten képére teremtett lényt a legkegyetlenebbül megalázhasson, az már eleve elveszti uralmát tulajdon érzései felett. A zsarnokság megszokás dolga; a zsarnokság kifejlődik, elhatalmasodik, s végül betegséggé válik. Határozottan az a véleményem, hogy e megszokás által a legjobb ember is eldurvulhat, eltompulhat olyannyira, hogy végül vadállattá válik. [...] A zsarnokokból örökre kipusztul az ember és a polgár, és az emberi méltósághoz, a megbánáshoz, az újjászületéshez szinte lehetetlen a visszatérés.”

(Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: Feljegyzések a holtak házából)

Tartalomjegyzék

1	KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	5
2	BEVEZETÉS	6
2.1	A DOLGOZAT SZERKEZETE	7
2.2	SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	8
2.3	KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS NEHÉZSÉGEK	16
3	TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK (1941–1945).....	20
3.1	A JUGOSZLÁV PARTIZÁNHÁBORÚ	21
3.2	MEGTORLÁS.....	23
3.3	A PETŐFI-BRIGÁD.....	26
4	A KAPCSOLATOK FŐBB ÁLLOMÁSAI.....	30
4.1	A KÖZELEDÉS IDŐSZAKA: MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK (1945–1948)	30
4.1.1	<i>Jugoszlávia a világháború után</i>	<i>31</i>
4.1.2	<i>A kommunista hatalomátvétel főbb állomásai Magyarországon.....</i>	<i>35</i>
4.1.3	<i>A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a jóvátétel</i>	<i>40</i>
4.1.4	<i>Külpolitikai érdekegyesítés.....</i>	<i>45</i>
4.1.5	<i>Területi kérdések, lakosságcsere-tervezet</i>	<i>48</i>
4.1.6	<i>Delegációk.....</i>	<i>53</i>
4.2	A KOMINFORM-KONFLIKTUS KÖZVETLEN HATÁSA A KAPCSOLATOKRA (1948-1949 SZEPTEMBERE) ...	58
4.2.1	<i>Gócponatok a szovjet–jugoszláv kapcsolatrendszerben.....</i>	<i>58</i>
4.2.2	<i>A konfliktus közvetlen hatása a magyar–jugoszláv viszonyra (1948-1949)</i>	<i>62</i>
4.2.3	<i>Az első lépés a Rajk-per felé: Miloš Moić halála.....</i>	<i>63</i>
4.2.4	<i>Fokozódó szembenállás.....</i>	<i>66</i>
4.2.5	<i>Kiutasítások.....</i>	<i>74</i>
4.2.6	<i>A konfliktust befolyásoló kisebb ügyek.....</i>	<i>78</i>
4.2.7	<i>A Rajk-per</i>	<i>81</i>
4.2.8	<i>Szerződésfelbontások, a hivatalos kapcsolatok minimumra redukálódása</i>	<i>86</i>
4.3	OTT KEZDŐDIK A HÁBORÚ, AHOL A DIPLOMÁCIA VÉGET ÉR (?) (1949 SZEPTEMBERE – 1953 MÁRCIUSA)	90
4.3.1	<i>A hidegháború kiéleződése.....</i>	<i>90</i>
4.3.2	<i>Magyarország felkészítése a háborúra.....</i>	<i>94</i>
4.3.3	<i>Határincidensek</i>	<i>97</i>
4.4	A VISZONY NORMALIZÁLÓDÁSA (1953 MÁRCIUSA – 1956 OKTÓBERE).....	105
4.4.1	<i>A szovjet–jugoszláv közeledés</i>	<i>105</i>
4.4.2	<i>Lassú javulás a magyar–jugoszláv kapcsolatokban.....</i>	<i>108</i>
4.4.3	<i>Határrendezés, incidensek felülvizsgálata</i>	<i>114</i>
4.4.4	<i>Kereskedelmi kapcsolatok, pénzügyi kérdések.....</i>	<i>117</i>
4.4.5	<i>A viszony javulásának további állomásai.....</i>	<i>121</i>
5	DIPLOMÁCIA ÉS HÍRSZERZÉS BELGRÁDBAN	127
5.1	A BELGRÁDI MAGYAR KÖVETSÉG 1947-1956 KÖZÖTTI TÖRTÉNETE	127
5.1.1	<i>Kölcsönös követküldés, a külképviselet első éve</i>	<i>127</i>
5.1.2	<i>A Kominform-határozat következménye a diplomáciai kapcsolatokra.....</i>	<i>128</i>
5.1.3	<i>Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton</i>	<i>133</i>
5.1.4	<i>A kapcsolatok rendeződésének hatása a követségre.....</i>	<i>138</i>
5.2	A BELGRÁDI REZIDENTÚRA FELÁLLÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI (1953-1955).....	143
5.2.1	<i>Kis magyar hírszerzési szervezettörténet.....</i>	<i>143</i>
5.2.2	<i>A belgrádi rezidentúra felállítása, feladatai és munkatervei.....</i>	<i>146</i>
5.2.3	<i>Személyi ügyek</i>	<i>149</i>
5.2.4	<i>A Jugoszlávia elleni hírszerző munka hiányosságai a belgrádi rezidentúra munkájának tükrében</i> <i>154</i>	
5.3	JUGOSZLÁV HÍRSZERZŐ SZERVEK	158

5.3.1	<i>Kis jugoszláv hírszerzési szervezettörténet</i>	158
5.3.2	<i>A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenysége</i>	166
6	A ZÁGRÁBI KÉMPER TÖRTÉNETE ÉS URBÁN ARANKA SZEREPE	172
6.1	A PERHEZ VEZETŐ ÚT	173
6.2	A ZÁGRÁBI PER.....	179
6.3	URBÁN ARANKA PERE.....	183
6.4	ÁLLAMBIZTONSÁGI ÖNELLENŐRZÉS.....	186
6.5	A PER ÉRTÉKELÉSE	186
7	ÖSSZEGZÉS	188
8	FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM	192
9	FÜGGELÉK	204
9.1	AZ 1951 MÁRCIUSI-ÁPRILISI DIPLOMÁCIAI INCIDENS.....	204
9.2	A MAGYAR DIPLOMATÁK UTAZÁSI KORLÁTOZÁSA (1953)	206
9.3	A MAGYARORSZÁGRA SZÖKÖTT HÁROM KOS-TISZT.....	207

1 KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Egy doktori disszertáció utolsó karakterének leütéséig hosszú – gyakran rögzös – út vezet, nem kivétel ez alól jelen munka sem, amely nem születhetett volna meg az alábbi személyek segítségével nélkül. Köszönettel tartozom elsősorban páromnak, Széplaki Szabinának, hogy megajándékozott türelmével és átsegített a nehezebb időszakokon, továbbá Szüleimnek és Testvéremnek, hogy lehetővé tették tanulmányaim lefolytatását. Köszönettel tartozom Bank Barbarának és Pócs Nándornak, hogy lámpást adtak kezembe az álambiztonsági iratok labirintusában, továbbá Horváth Gábor tanár úrnak, hogy igyekezett kritikai gondolkodásra tanítani. Köszönöm továbbá Balatoni Balázsnak, György Sándornak, Hollósi Dánielnek, Horváth Miklós tanár úrnak, Leo Marić-nak, Luka Pušić-nak, Miski Péternek, Nyári Gábornak, Szokolay Domokosnak, Török Ádámnak, Vári Árpádnak, Vidan Bogdanović-nak, hogy tudásukkal, meglátásaikkal, tanácsaikkal és ötleteikkel hozzájárultak a dolgozat elkészültéhez.

Köszönöm Juhász József tanár úrnak, hogy megtisztelt bizalmával és a téma egyik legjelentősebb szakértőjeként tanácsaival, meglátásaival segítette a disszertáció megírását. Végül, de nem utolsó sorban hálámat szeretném kifejezni Fejérdy Gergely tanár úrnak, hogy az alapképzéstől a doktori iskola befejezéséig végigkísérte tanulmányaimat, támogatására, szakmai tudására mindig támaszkodhattam.

2 BEVEZETÉS

A második világháborút követő évtized egyik legérdekesebb és legkomplexebb eseménysorozata a Szovjetunió és Jugoszlávia között kialakult konfliktus, amely az egész szocialista tömböt megrengette. Magyarországot „frontországként” érzékenyen érintette a Moszkva és Belgrád között történt szakadás, amely a két ország belpolitikájára is nagyban kihatott. Önálló magyar külpolitikáról a korszakban nem beszélhetünk, Budapest döntéshozóinak kezét Moszkvából irányították, így a szovjet–jugoszláv viszony regionális leképződésének tekinthetjük a magyar–jugoszláv kapcsolatokat. Dolgozatunk címe is ezt tükrözi; míg a magyar kommunista vezetés a Moszkva által kijelölt kényszerpályán haladt, Tito és a jugoszláv vezetés a Szovjetuniótól független, külön utat követett.

Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata 1940 és 1956 között egy hullámvasút pályáivét írta le. A világháborút követően mindkét ország a királyság államformáját megszüntetve – a helyi kommunista pártok hatalomátvétele után – a szocialista táborba tagozódott be, majd a két állam kapcsolatai pozitív irányba fejlődtek. Ez az állapot nem tartott azonban sokáig, ugyanis a kapcsolatokban a szinte teljesen megsemmisítő zuhanást 1948-ban éppen, hogy a jugoszláv kommunisták *kiátkozása* okozta. A kapcsolatok szinte a nullára redukálódtak, egy mini-hidegháborús helyzet alakult ki a kommunista blokkon belül. Jozsif Visszarionovics Sztálin¹ 1953-as halálát követően egy lassú békülési folyamat indult meg, és a kapcsolatok – bár nem problémamentesen – de normalizálódtak. Ahogy a háború kezdetén a német, úgy a háború után a szovjet hatalmi érdekek befolyásolták a két állam egymáshoz való viszonyát. Amíg az 1940 decemberében aláírt örökbarátsági szerződést követően négy hónapnak kellett eltelnie, hogy a két ország háborúba keveredjen, az 1947. decemberi barátsági szerződés után hat hónap telt el, amíg a viszony ismét ellenségessé vált. A háborút követően a két állam kapcsolata lényegében a Jugoszláv és a Magyar Kommunista Párt viszonyaként írható le, akik a kezdeti baráti viszonyt követően váltak ellenségekké.

A disszertáció elsősorban ennek a konfliktusnak a történetét mutatja be, ugyanis bár a Magyarország és Jugoszlávia 1945–1956 közötti kapcsolatának főbb állomásai, illetve annak bel- és külpolitikai vonatkozású eseményei a téma szakértői által már részben feldolgozásra kerültek, célunk a kapcsolatok politikatörténeti vonatkozásainak eddigi legrészletesebb

¹ Jozsif Visszarionovics Sztálin Dzsugasvili (1878. december 18.– 1953. március 5.) szovjet diktátor, a „generalisszimusz”. 1922-től haláláig a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, emellett 1941-től kormányfő.

bemutatása. Munkánkban emellett igyekeztünk a diplomácia és a hírszerzés működését is ismertetni a vizsgált korszakban. A belgrádi követségen a munkavégzés a konfliktus eszkalálódásával párhuzamosan vált egyre lehetetlenebbé, a követségi dolgozóknak ellenséges környezetben kellett ellátni munkájukat és Magyarország érdekeit képviselni. Alábbiakban ismertetni kívánjuk továbbá a belgrádi rezidentúra 1953–1955 közötti történetét, amely bár érdemi munkát működése során a kapcsolatok javuló tendenciája miatt nem végzett, munkatervei átfogó képet adnak Budapest akkori céljairól. A szakirodalomban ezidáig sem a belgrádi követség, sem a belgrádi rezidentúra története nem került bemutatásra, így a dolgozat egyik célja ezt a hiányt lehetőség szerint pótolni. Munkánkban bemutatjuk a jugoszláv hírszerzés szervezeti felépítését és Magyarország elleni tevékenységét, illetve részletesen kitérünk a zágrábi perre és annak magyar vonatkozásaira, amely ezidáig szintén nem képezte alaposabb tudományos feldolgozás tárgyát.

2.1 A DOLGOZAT SZERKEZETE

Dolgozatunkban a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti történetét mutatjuk be. A téma kontextusba helyezéséhez fontosnak tartottuk kitérni a második világháborús eseményekre, ugyanis a két állam eltérő nemzetközi pozíciója a háborút követően alapvetően határozta meg a későbbi eseményeket. A történelmi előzmények bemutatása után a disszertáció fő része két nagyobb részre tagolódik: elsőként a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti történetének főbb állomásait mutatjuk be, a második részben pedig a diplomáciai és hírszerzési kérdések kerülnek tárgyalásra.

A kétoldalú kapcsolatokat elsősorban politikatörténeti szempontból vizsgáljuk, ahol azonban az események megkövetelik, a gazdasági- és hadtörténeti vonatkozásokra is kitérünk. A korszakon belül a két állam kapcsolatának változásaihoz igazodóan négy kisebb korszakhatárt állapítottunk meg. Az 1945–1948 közötti időszakban a hangsúlyt elsősorban a két kommunista párt hatalomátvételére, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (továbbiakban: SZEK) jugoszláv missziójának munkájára és a két ország kapcsolatainak rendezésének bemutatására helyeztük. A következő korszakhatárunk a Rajk-per, ugyanis a kapcsolatok ekkor közelítettek a mélypontjukhoz. Az 1948-1949. szeptember közötti időszakra szóló fejezetben a kapcsolatok megromlásának folyamatát mutatjuk be, illetve kitérünk olyan nagyobb horderejű belpolitikai eseményekre, amelyek nem választhatók el a két ország konfliktusaitól. Ezt követően Jugoszlávia és Magyarország 1949 szeptembere és 1953 közötti viszonyát

ismertetjük, amely a kapcsolatok szinte teljes megszűnését hozta. A fejezet elsősorban hadtörténeti vonatkozású, ugyanis ebben az időszakban egy Szovjetunió és Jugoszlávia közti háború lehetősége Magyarországon komoly belpolitikai változásokat hozott, emellett részletesen kitérünk a két állam közötti határvillongásokra, határincidensekre is. A politikatörténeti egység utolsó fejezetében a Sztálin halála utáni időszakot ismertetjük 1956. október 23-ig bezárólag. A két ország között ebben az időszakban egy lassú javulás indult meg, amely azonban – ahogy arra részletesen kitérünk – nem volt zökkenőmentes. A dolgozat második részében a kapcsolatok kevésbé ismert hírszerzési szegmenseit mutatjuk be. A második rész első fejezetében a belgrádi rezidentúra munkáját, illetve annak hiányát ismertetjük. Ezt követően a jugoszláv hírszerzés szervezettörténetét, illetve Magyarország elleni munkája kerül bemutatásra.

Dolgozatunk zárófejezetében a kapcsolatok egy eddig nem publikált, azonban a korszak és a kétoldalú viszonyrendszer szempontjából fontos eseményét, az 1951 márciusában Zágrábban megrendezett kémpert, illetve a perig vezető eseményeket ismertetjük.

A disszertációban a témánk szempontjából fontos szerepet betöltő személyek életrajzát nevük első említésekor lábjegyzetben közöljük. Azon történelmi személyek esetében, akiknek élete, tevékenysége széles körben kevésbé ismert, részletesebben ismertetjük az életútjukat, míg a közismert történelmi személyek életrajzában csak a legszükségesebb események bemutatására térünk ki.

2.2 SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szovjet–jugoszláv konfliktus, illetve választott témánk, a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti történetének különböző aspektusait, illetve annak következményeit már számos magyar, illetve külföldi történész feldolgozta magas színvonalú munkákban. A vizsgált konfliktus mind térben, mind időben a történelem egy relatív nagy szeletét foglalja magában, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Magyarország egymáshoz való viszonya az események komplex és szerteágazó láncolatát alkotta. Ennek következtében a kérdéskörrel foglalkozó szakirodalom is szerteágazó, a következőkben ezeket, a tárgyunkkal foglalkozó fontosabb munkákat mutatjuk be, kezdve azokkal a művekkel, amelyek elsősorban a konfliktus elhelyezését segíti a történelmi térben és időben.

A Kelet-európai térség hidegháborús történetéről több átfogó munka is született. Berend T. Iván *Terelőúton*² című könyvében a Közép- és Kelet-európai országok hidegháborús történetét mutatja be, hiányosságaként talán megemlíthető, hogy a tárgyalt, keleti blokként is ismert térség országainak sajátosságait nem emeli ki eléggé, így megállapításait is általánosságban teszi. Stefano Bottoni *A várva-várt Nyugat*³ című munkája szintén a Kelet-európai szocialista országok történetét dolgozza fel, a mű számunkra nagy erénye, – ahogy arra a szerző is kitér előszavában – hogy eredetileg az olasz olvasóközönségnek készült, így eddig kevésbé ismert nézőpontból, mintegy „kívülállóként” dolgozta fel az eseményeket. Mai napig meghatározó alapl műnek számít Fejtő Ferenc *A népi demokráciák története*⁴ című műve, amely első a témakörben készült munkák közül, azonban számos megállapítása mára meghaladottá vált.

A Balkán-félsziget történetéről monográfiai szinten Barbara Jelavich kétkötetes műve jelent meg magyarul, amelynek második kötetében olvashatunk a térség XX. századi történelméről.⁵ A konfliktus egyik főszereplője, Jugoszlávia történetét monográfiai szinten Juhász József dolgozta fel részletesen nagyívű művében⁶, emellett A. Sajti Enikő *Tito*⁷ életrajza foglalkozik a délszláv állam történetével a jugoszláv diktátor életének tükrében. Az A. Sajti Enikő, Juhász József és Molnár Tibor szerkesztette *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*⁸ című tanulmánykötet több, a korszakunk Jugoszláviáját bemutató tanulmányt tartalmaz, amelyek közül elsősorban Juhász József *A titói Jugoszlávia első évtizede*⁹, illetve A. Sajti Enikő *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*¹⁰ című munkái nyújtottak segítséget a korszakban való eligazodáshoz. Az előző művel egy sorozatban jelent meg a Molnár Tibor szerkesztette *Fejezetek a titói Jugoszlávia*

² BEREND T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944-1990*, Vince kiadó, Budapest, 1999.

³ STEFANO Bottoni: *A várva-várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA BTK TTI, Budapest, 2014.

⁴ FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története I-II.*, Magvető-Magyar Füzetek, Budapest-Párizs, 1991.

⁵ JELAVICH, Barbara: *A Balkán története*, II. kötet, Osiris Kiadó – 2000, Budapest, 1996, különösen 173-353.

⁶ JUHÁSZ József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, Aula kiadó, Budapest, 1999.

⁷ POLONYI Péter-A. SAJTI Enikő: *Mao-Tito*, Budapest, Pannonica, 2000.

⁸ *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*, szerk.: A. SAJTI Enikő, JUHÁSZ József, MOLNÁR Tibor, 2013, Szeged – Zenta

⁹ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede*, In: *A titói rendszer megszilárdulása...* i.m. 7-24.

¹⁰ A. SAJTI Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*, In: *A titói rendszer megszilárdulása...* i.m. 133-161.

*korai szakaszából*¹¹ című tanulmánykötet, amely közül elsősorban Vukman Péter *Barátból ellenség – ellenségből barát (?)*¹² című munkáját használtuk fel dolgozatunk elkészítéséhez, amely a magyar és a jugoszláv kommunista párt kapcsolatát mutatja be. A jugoszláv külpolitika mozgatórugóinak megértéséhez a témát 1950-1961 között vizsgáló, *Spoljna Politika Jugoslavije*¹³ című tanulmánykötet nyújtott segítséget. A Jugoszlávia és Magyarország között kialakult konfliktus összefüggéseinek megértéséhez elengedhetetlen a moszkvai politikai folyamatok ismerete, ehhez Kenéz Péter *A Szovjetunió története*¹⁴ című munkája adott támpontokat, amely részletesen bemutatta a Kreml falain belüli – és esetenként kívüli – politikai eseményeket.

Ugyan dolgozatunk csupán érintőlegesen foglalkozik Jugoszlávia és Magyarország második világháború előtti és alatti kapcsolatának történetével, azonban fontosnak tartjuk kiemelni a témában született műveket, ugyanis az előzmények ismerete nélkül a két ország hidegháborús kapcsolata sem értelmezhető. Hornyák Árpád *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel*¹⁵ című könyvében nem csak a kapcsolatokat mutatja be egy tanulmány keretében, hanem számos fontos, Magyarországgal kapcsolatos jugoszláv dokumentumot közöl. A Sajti Enikő *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947*¹⁶ című monográfiájában mind az újvidéki razziát, mind az ezt követő megtorlásokat bemutatja, ezzel szemben a Cseresnyésné Kiss Magdolna és Szabó Pál Csaba szerkesztette *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*¹⁷ című tanulmánykötet témája elsősorban a szerbek által végrehajtott bosszúhadjárat. A két mű között alapvető értelmezésbeli különbségek fedezhetők fel, amelyekre *Megtorlás* című fejezetünkben mutatunk rá részletesebben.

¹¹ *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*, szerk.: MOLNÁR Tibor, Történelmi Levéltár, Zenta, 2016

¹² VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát (?)*. *A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945 – 1956)*, In: *Fejezetek a titói...i.m.* 45-80.

¹³ *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950-1961*, főszerkesztő: SELINIĆ, Slobodan, Institut ua Noviju Istoriju Srbije, Beograd, 2008.

¹⁴ KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig*, Akkord Kiadó, Budapest, 2006

¹⁵ HORNYÁK Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról 1919 – 1941*, Kronosz Kiadó, MTA BTK TTI, Pécs-Budapest, 2016.

¹⁶ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004

¹⁷ *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNE Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2012.

Magyarország 1945–1956 közötti történetét rendkívül részletesen mutatja be Gyarmati György *A Rákosi-korszak*¹⁸ című munkájában, amely nem csupán a téma politikatörténeti vetületét vizsgálja, hanem a társadalmi, gazdasági, esetenként katonai vonatkozásokat is ismerteti. Szintén hazánk történetével foglalkozik a szocialista éra alatt Borhi László *Megalkuvás és erőszak*¹⁹ című munkája, amelyben a Szovjetunió magyarországi térhódítását vizsgálja az Egyesült Államok politikájának tükrében. A szovjetek világháború utáni magyarországi térnyerését, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működését Földesi Margit vizsgálta *A megszállók szabadsága*²⁰ című munkájában, továbbá Balogh Sándor mellett ő a társszerkesztője a magyar háborús jóvátétel kérdéseit vizsgáló, *A magyar jóvátétel és ami mögötte van*²¹ című dokumentumkötetnek. Szintén a SZEB magyarországi munkáját ismerteti *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945 – 1947*²² című forráskiadványában Feitl István. A magyarországi szovjet tanácsadók magyarországi tevékenységét mutatja be Baráth Magdolna *A szovjet tényező*²³ című munkájában, amelyben „tematikusan” veszi sorra, hogy a belpolitikai színtér mely területén, milyen módon és mértékben nyertek teret a szovjet tanácsadók a második világháború utáni Magyarországon. Különleges dokumentumkötetnek számít a Rákosi Mátyás és Gerő Ernő 1962-es kihallgatása (pártvizsgálata), amelyben a két kommunista vezető önmentegőzéstől nem mentes visszaemlékezéseit publikálta Baráth Magdolna és Feitl István.²⁴ A konfliktus magyar belpolitikára gyakorolt egyik legismertebb hatása a Rajk-per, amelyet Zinner Tibor dolgozott fel monumentális, „*A nagy politikai affér*”²⁵ című, kétkötetes munkájában. A szerző a könyvben a perhez vezető utat, így a magyar–szovjet–jugoszláv viszony főbb állomásait is

¹⁸ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2013.

¹⁹ BORHI László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon,* Kossuth Egyetemi Kiadó – MTA TTI, Debrecen, 1997.

²⁰ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága. A hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon,* Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.

²¹ *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945–1949,* szerk.: BALOGH Sándor – FÖLDESI Margit, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

²² *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945 – 1947.,* szerk.: FEITL István, Napvilág Kiadó, 2003

²³ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon,* Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.

²⁴ *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962,* szerk.: BARÁTH Magdolna – FEITL István, Napvilág Kiadó – ÁBTL, 2013,

²⁵ ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”. *A Rajk-Brankov-ügy,* I-II. kötet, Saxum kiadó, khn., 2013

bemutatja. Szintén a pert mutatja be Hajdu Tibor *A Rajk-per hátttere és fázisai*²⁶ című tanulmánya is. A magyarországi Tito-ellenes perek katonai vonatkozását ismerteti Ötvös István *Koncepcióváltások*²⁷ című munkájában, amelynek egyik legnagyobb érdeme, hogy a szerző nem csupán az eseményeket ismerteti, hanem elsősorban elemzőként, a „nagyobb képet” vizsgálva a perek természetét és hátterét is bemutatja.

Historiográfiai áttekintésünkben elérkeztünk azon művek ismertetéséhez, amelyek konkrét témánk, a magyar–jugoszláv viszony 1945–1956 közötti történetét, illetve a szovjet–jugoszláv konfliktust vizsgálják. A Moszkva és Belgrád között bekövetkezett szakadást illetve annak okait Juhász József²⁸ és Leonyid Gibianszkij²⁹ tanulmányai mutatják be részletesen. A Sztálin halála után megkezdődött szovjet–jugoszláv kapcsolatok normalizálódásáról Svetozar Rajak *Yugoslav–Soviet Relations, 1953–1957*³⁰ írt doktori disszertációt, amelyben részletesen ismertette Hruscsov belgrádi látogatását is. Elsősorban brit forrásanyagra támaszkodva mutatja be a szovjet–jugoszláv viszony történetét Vukman Péter *Moszkvától Londonig*³¹ című doktori disszertációjában, azonban Nagy-Britannia szerepén túl munkájában többször kitér a magyar–jugoszláv kapcsolatokra is. Szintén ő a szerzője az elsődlegesen a jugoszláv politikai emigránsok magyarországi tevékenységét bemutató, *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*³² című könyvnek, amely egyben a magyar–jugoszláv kapcsolatok főbb állomásait is ismerteti, így jelen disszertációnk témájával azonos eseményeket dolgoz fel, az emigránsok történetét egészen 1980-ig mutatja be. Témaválasztásunk azonosságát szem előtt tartva dolgozatunkban igyekeztünk azokra a kérdésekre is nagyobb hangsúlyt fektetni, amelyek eddig kevésbé voltak ismertek a történészszakma előtt, illetve esetenként a történeteket más

²⁶ HAJDU Tibor: *A Rajk-per hátttere és fázisai*, Társadalmi szemle, 2012/11. online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1992/adatok.html (letöltve 2020.11.11) 17-36.

²⁷ ÖTVÖS István: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala*, Attraktor Kiadó, Máriabesenyő-Gödöllő, 2012.

²⁸ JUHÁSZ József: *A Kominform és Jugoszlávia*, Grotius online folyóirat, online: http://www.grotius.hu/doc/pub/KXXUHH/2013-10-14_juhasz-jozsef_a-kominform-es-jugoszlavia.pdf, (utoljára letöltve: 2019.03.19.)

²⁹ GIBIANSZKIJ, Leonyid: *Az 1948-as szovjet-jugoszláv konfliktus és a Kominform*. Múltunk, 1994. 4. sz. 116-121.

³⁰ RAJAK, Svetozar: *Yugoslav-Soviet Relations, 1953-1957: Normalization, Comradeship, Confrontation*, PhD disszertáció, London School of Economics and Political Science, 2004

³¹ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején (1948-1953)*, Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010

³² VUKMAN Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948-1980)*, Budapest-Pécs, 2017.

megvilágításba helyeztük. Hiánypótló tanulmányokat tartalmaz a Hornyák Árpád és Bíró László által szerkesztett *Magyarok és Szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*³³ című tanulmánykötet, amelyből elsősorban Juhász József³⁴, Bíró László³⁵, A. Sajti Enikő³⁶, Hornyák Árpád³⁷ és Vukman Péter³⁸ tanulmányai segítettek munkánkat. Szintén a kétoldalú kapcsolatokat dolgozza fel, azonban elsősorban a két kommunista párt kapcsolatán keresztül Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség*³⁹ című tanulmányában. Délszláv „résről” a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetét Katarina M. Kovačević szerb történész dolgozza fel *Jugoslovensko-madžarski odnosi 1953-1956*⁴⁰ című doktori disszertációjában, amelyben nem csak a Sztálin halála utáni időszakot, hanem témaválasztása szempontjából az előzményeket, a második világháború utáni kapcsolatokat is bemutatja. Munkájában részletesen ismerteti az 1956-os forradalom és szabadságharc és Jugoszlávia viszonyát is.

Az 1950–1953 közötti időszakban egy Jugoszlávia és a Moszkvához hű szocialista országok közötti háború valós veszéllyé vált, ennek megfelelően szükséges volt megismerni a témával kapcsolatos hadtörténeti munkákat is. Okváth Imre *Bástya a béke frontján*⁴¹ című, alapműnek számító könyvében a magyarországi katonapolitika változásait mutatja be a korszakban. Az újabb kutatások eredményeit is tartalmazó, *Magyarország az atomháború*

³³ *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD - BÍRÓ LÁSZLÓ, MTA BTK TTI, Budapest, 2016.

³⁴ JUHÁSZ JÓZSEF: *Királyságból a szocialista föderációba*, In: *Magyarok és szerbek...i.m.* 19-38.

³⁵ BÍRÓ LÁSZLÓ: *Pártirányítás és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban* In: *Magyarok és szerbek...i.m.* 55-84.

³⁶ A. SAJTI ENIKŐ: „A nemzeti lelkiismeret őrállója”. *Cseres Tibor: Hideg napok és a „még hidegebb napok”*, In: *Magyarok és szerbek...i.m.* 97-108.

³⁷ HORNYÁK ÁRPÁD: *Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után*, In: *Magyarok és szerbek...i.m.* 315-336.

³⁸ VUKMAN PÉTER: *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon, 1948-1949*, In: *Magyarok és szerbek...i.m.* 373-405.

³⁹ RIPP ZOLTÁN: *Példaképből ellenség, A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948*. In: *A fordulat évei. 1947–1949*. Szerk.: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet. 1998. 45-62. online: <http://www.rev.hu> (utoljára letöltve 2020.04.05)

⁴⁰ KOVAČEVIĆ, Katarina M.: *Jugoslovensko-madžarski odnosi 1953-1956*, doktori disszertáció, Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, Belgrád, 2018, online: <https://nardus.mpn.gov.rs> (utoljára letöltve 2021. január 23.)

⁴¹ OKVÁTH IMRE: *Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika, 1948-1956*, Aquila Könyvkiadó, Budapest, 1998.

*árnyékában*⁴² című munka első, Horváth Miklós által írt részében a szerző a második világháború utáni magyar hadseregfejlesztést, illetve háborús terveket mutatja be, számos térképpel és adattal alátámasztva megállapításait. A Jugoszlávia ellen vívandó háború kérdéseit és lehetőségeit járja körbe Ritter László *War on Tito's Yugoslavia?*⁴³ című tanulmányában, amelyben számos forrásra támaszkodva vizsgálja felül a korábban a témában született művek megállapításait azzal kapcsolatban, hogy Sztálin vajon valóban tervezett-e háborút indítani a délszláv állam ellen. A két állam kapcsolatának romlása 1950–1953 között a szinte folyamatos váló határincidensekben realizálódott, ezért a határsáv és a korszakban létrejött „zöld ÁVO” működését is szükségesnek tartottuk ismertetni. Ehhez nyújtott pótolhatatlan segítséget Orgoványi István munkássága, elsősorban a déli határsáv 1948 és 1956 közötti történetét bemutató,⁴⁴ illetve *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között*⁴⁵ című tanulmányai.

Dolgozatunkban részletesen ismertetjük a Jugoszlávia és Magyarország között lezajlott „ügynökháborút”, ehhez elengedhetetlen volt a két ország állambiztonsági szerveinek történetét is mélyrehatóan ismerni. Az Államvédelmi Hatóság szervezeti felépítése az általunk vizsgált korszakban – a magyar belpolitikai eseményekhez igazodva – sokszor változott, ezt a folyamatot rendkívül jól mutatják be a Gyarmati György szerkesztette *Államvédelem a Rákosi-korszakban*⁴⁶ tanulmánykötet szerzői, akik időrendi sorrendben ismertetik a szervezetben bekövetkező változásokat. A magyar állambiztonságról szóló munkák közül az egyik legkorábbi, és mint ilyen, alapműnek számító könyv Kiszely Gábor *ÁVH*⁴⁷ című munkája. Szintén az ÁVH 1945–1956 közötti történetét dolgozza fel Müller Rolf *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*⁴⁸ című könyve, amelynek könnyed nyelvezete a szélesebb olvasóközönség

⁴² HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016

⁴³ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategy*, online: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/coll_tito/documents/introduction_ritter.pdf, utoljára letöltve: 2020.09.09

⁴⁴ ORGOVÁNYI István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*, Bács-Kiskun megye múltjából, 17., 2001. 253-285.

⁴⁵ ORGOVÁNYI István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között*, I.-II. rész, Betekintő folyóirat, 2015/1-2., online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés: 2020.12.01)

⁴⁶ *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk.: GYARMATI György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000.

⁴⁷ KISZELY Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*, Korona Kiadó, Budapest, 2000.

⁴⁸ MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

számára is érthetővé teszi a szervezet működését és természetét. A magyar politikai hírszerző szerv az általunk vizsgált korszakban rendkívül sokszor változtatott struktúrát, nevet, illetve vezetőt, az ebben való eligazodásban nyújtott pótolhatatlan segítséget Tóth Eszter *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlat*⁴⁹ című, elsősorban adatközlő tanulmánya. A szervezet számunkra kritikusan fontos, 1950–1953 közötti működését ismerteti Cserényi-Zsitnyányi Ildikó *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*⁵⁰ című tanulmányában. Déli szomszédunk állambiztonsági szervezetének felépítéséről és működéséről Magyarországon eddig kevés munka jelent meg, ennek elsősorban – ahogy arra a *Jugoszláv hírszerző szervek* című fejezetünkben részletesen kitérünk – az az oka, hogy a belgrádi levéltárak vonatkozó anyagai csak korlátozottan kutathatók. Sorvezetőként, illetve a magyar források egyfajta „ellenjegyzőjeként” elsősorban Bojan Dimitrijević *Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966*⁵¹ című tanulmányát használtuk, amelyben a szerző az írott források mellett a még élő, a jugoszláv hírszerzésben tevékenykedő személyekkel készült interjúkra is támaszkodott. A Magyarország és Jugoszlávia között lezajlott állambiztonsági háborúval eddig a legrészletesebben Ritter László foglalkozott *Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955*⁵² című tanulmányában. Dimitrijević-hez hasonlóan Ritter is készített interjúkat a munkájához, amely így máshol nem megismerhető információkat is tartalmaz. Tanulmányának eredményeit igyekeztünk kiegészíteni az újabb kutatásaink eredményével, illetve rámutatunk azokra az esetleges ellentmondásokra, amelyek a fennmaradt állambiztonsági iratokban megtalálhatóak.

Végezetül a források egy kritikus szeletére, a korszak meghatározó politikai szereplőinek önéletírásaira szeretnénk kitérni. Talán nem túlzunk, ha általánosságban kijelentjük, hogy a visszaemlékezések műfajukból fakadóan rendkívül szubjektívek, ugyanis magukban hordozzák az alkotó személy önnön szerepének más – általában pozitívabb – fényben történő megvilágítását. Halmozottan igaz ez Rákosi Mátyás rendkívül részletes, két

⁴⁹ TÓTH Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlat*, 1945-1990, Betekintő folyóirat, 2011/2., <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020.12.10.)

⁵⁰ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*, Betekintő folyóirat, 2009/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020.12.10.)

⁵¹ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966*, Istorija 20. veka 2/2019. 9-28. (online: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=786751>)

⁵² RITTER László: *Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955*, Történelmi Szemle, LIV. 2012/1, 133-159.

kötetben megjelent *Visszaemlékezések*⁵³ című munkájára, amelyben a magyar diktátor nagyon gyakran igyekszik másra hárítani a felelősséget a magyarországi „regnálása” alatt elkövetett bűnökért. A szovjet–jugoszláv konfliktussal kapcsolatban megkerülhetetlen Milovan Đilas *Találkozások Sztálinnal*⁵⁴ című írása, amelyben a jugoszláv politikus a Szovjetunióba tett látogatásainak emlékét közli. Az ÁVH-nál betöltött szerepe miatt fontos forrás Farkas Vladimir *Nincs mentség*⁵⁵ című munkája, amelyben a szerző bár szembenéz múltjának bizonyos eseményeivel, azonban magát gyakran csak a parancsot teljesítő áldozatként mutatja be.

2.3 KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS NEHÉZSÉGEK

A magyar–jugoszláv kapcsolatokról relatív nagy mennyiségű iratanyag maradt fent a magyar levéltárakban. Dolgozatunk politikatörténeti részéhez elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (továbbiakban: MNL OL) a Jugoszláviával kapcsolatban született külügyminisztériumi iratait, illetve a belgrádi magyar követség iratanyagát használtuk fel, ezen kívül a zágrábi per bizonyos szereplőinek sorsával kapcsolatban a Fogház és Tolonc ügyosztály vonatkozó iratait néztük át.

A belgrádi magyar követség 1945–1956 közötti iratai több, mint 30 vaskos dossziében találhatóak meg, amelyek többnyire jelentéseket, szóbeli jegyzékeket, feljegyzéseket tartalmaznak. Bár a dossziék rendszerezve vannak és tartalmuk a fondjegyzékben megismerhető, számos esetben került az iratok közé egy-egy kézzel írt feljegyzés, amely nem az adott témához tartozott, azonban fontos forrásértékkel bírt, emiatt a kutatott időszak összes dossziéjának átnézését elengedhetetlennek tartottuk. A negyed-, fél- illetve egészéves jelentések irányítóként szolgáltak a kapcsolatok alakulását illetően, ugyanis összefoglalóan ismertették az adott időszak legfontosabb eseményeit mind a követség, mind a két állam kapcsolata szempontjából. A követségi dolgozók által írt jelentések elsősorban a jugoszláv politikai, gazdasági, társadalmi helyzetet ismertették, továbbá a követségi mindennapokba engedtek betekintést, beszámoltak a különböző követségi fogadásokról. A magyar külügyminisztérium által küldött jelentések már átfedést mutatnak a követségi és a külügyminisztériumi iratok között. Tekintve, hogy a két ország kapcsolatát érintő szinte minden

⁵³ RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések. 1940 – 1956*, I-II. kötet, Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

⁵⁴ ĐILAS, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*, Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

⁵⁵ FARKAS Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*, Interart Stúdió, Budapest, 1990.

információ kicserélődött a minisztérium és a külképviselet között, a két iratanyagban sok az azonos jelentés, szóbeli jegyzék. A két fél kommunikációjában természetesen egy alá-fölé rendeltségi viszony uralkodott, Budapest információkat kért és utasításokat adott a követségnek, illetve gyakran küldött tovább jelentéseket más országok magyar képviseleteitől, amelyek érdeklődésre tarthattak számot a Jugoszláviában dolgozó diplomaták között, így bár ha korlátozottan is, de az iratokból az események tágabb, nemzetközi kontextusa is kiolvasható. A jelentéseken keresztül különböző fontosságú ügyeket ismerhetünk meg, gyakran a legjelentéktelenebb események is több tíz, vagy akár több száz oldal terjedelemben vannak tárgyalva. Természetesen ehhez hozzájárul a korszak politikai tisztviselőire jellemző ömlengős és gyakran modoros nyelvezet.

A jugoszláv-magyar hírszerző-háborúval, illetve a jugoszláv állambiztonsági szervek működésével kapcsolatban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL) folytattunk kutatásokat. A konfliktussal kapcsolatban számos irat megtalálható az intézetben, ugyanis a két állam nagyon aktív hírszerzőtevékenységet folytatott egymás ellen, emellett folytonos volt az ellenségkeresés, így az elhárítás is sok személyt vizsgált, mint jugoszláv kémgyanús egyént. Az állambiztonsági iratok kutatása két okból kifolyólag is nehéz feladat, egyrészt az iratok mennyisége és kutathatósága (1.), másrészt azok tartalma (2.) miatt.

1. A korszakunkban keletkezett (állambiztonsági) iratok egy része az évek során elveszett, selejtezésre került, megsemmisült. A kutatás során számos olyan aktával találkoztunk, amelyek oldalszámozása nem folytonos, esetenként pedig a jelentések, feljegyzések olyan dokumentumokra hivatkoztak, amelyeknek bár meg kellene lenniük, hiányoztak a levéltárból. Természetesen a források jellegéből fakadóan számos olyan irat létezhet, amelyet a magyar szervek tartanak vissza akár a mai napig, azonban azzal is tisztában vagyunk, hogy sajnálatos módon számos irat talán már sosem lesz kutatható. Az időben legelső, forrással alátámasztható, a magyar-jugoszláv kapcsolatokat érintő iratmegsemmisítés az 1953-1954. január közötti időszakban történt Belgrádban, amikor is Kárpáti Tibor, a HM IV. Csoportfőnökségének telepített ügynöke elégette a titkos és szigorúan titkos anyagokat a követségen.⁵⁶ A következő, témánkat is érintő iratmegsemmisítés/irateltüntetés – amelyről információval rendelkezünk – 1956 novemberében történhetett, erről Dáni János rendőrezredes beszámolójából szerezhetünk tudomást, akinek Mátyás László ezredes utasítására fontos operatív iratokat kellett volna

⁵⁶ Az esetről részletesen beszámolunk a „Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton” c. fejezetben.

megsemmisítenie.⁵⁷ Az iratok egy részét a belügyminisztérium pánccéltermébe sikerült mentenie, azonban az elbeszélése szerint a Piros László volt belügyminiszter pánccélszekrényében található iratok – többek között a jugoszláv vonatkozású operatív anyagok – eltűntek.⁵⁸ A rendszerváltás zűrzavaros évei sem kedveztek az állambiztonsági iratok fennmaradásának, a mai napig számos legenda kering nagyméretű iratmegsemmisítésekről, illetve az állambiztonsági iratok eltűn(tet)éséről.⁵⁹ Igaz, hogy a '90-es évek elején elsősorban az „aktuálisabb”, tehát a '80-as években keletkezett iratok állhattak a megsemmisítés célkeresztjében, azonban sejthető, hogy számos, a Rákosi-korszakban keletkezett irat is eltűnt.

2. Az iratok kutatásának nehézsége nem csak azok hiányából, hanem az állambiztonság működésének természetéből is fakad. Ahogy Gyarmati György tanulmányában⁶⁰ is rámutat az ügynökakták példáján keresztül, az iratokból csupán egy többszörösen módosított valóságot ismerhetünk meg, amelyet az informátorok, ügynökök, tisztek és esetenként a politikai hierarchia élén állók személyes érdekei, motivációi, illetve a létező vagy vélt elvárásoknak való megfelelési kényszerük formált. További problémát jelent az állambiztonságban jelen lévő konspiráció is. Az iratok visszaellenőrizhetősége a már említett selejtezések miatt is nehézkes, így nem tudhatjuk bizonyosan egy-egy forrásról, hogy az mennyiben felel meg a valóságnak. Halmozottan igaz ez esetünkben, amikor a szerb levéltárakban található iratanyagok csak nagyon korlátozottan kutathatók, lényegi információt tartalmazó dokumentumokat pedig szinte lehetetlen kikérni.

Abban az esetben, ha a fennmaradt forrás egy, a párhierarchiában alacsonyabb beosztásban lévő személy számára készült, előfordulhat, hogy számára – és így áttételesen a kutató számára is – csupán egy szűrt, esetleg torzított valóság jutott el, a döntéshozók ugyanis nem feltétlenül avatták be az ügyek minden részletébe a hierarchiában alacsonyabban állókat. Ebből kifolyólag gyakran nem állapítható meg az adott ügy mögött húzódó politikai motiváció, a konspirációs szabályok miatt a legtöbbször ezek a későbbiekben sem derültek ki, nem is beszélve egy esetleges

⁵⁷ BARÁTH Magdolna: *Iratkezelés és selejtezések*, In: *A Szakértői Bizottság jelentése (Kenedi-jelentés), 2007-2008*, a Bizottság vezetője Kenedi János, 2008, 130. online: <https://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A „totális” iratmegsemmisítés mítoszát Kenedi János bővebben ismerteti a Szakértői Bizottság jelentésének Bevezetőjében. KENEDI János: *Bevezető*, In: *A Szakértői Bizottság jelentése... i.m.* 4-18., különösen 14-18.

⁶⁰ GYARMATI György: *Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem?*, *Kommentár folyóirat*, 2012/6., 64-79.

nemzetközi állambiztonsági játszmáról, amikor a döntéseket esetleg Moszkvában hozták meg. További probléma, hogy a jelentésekről nehezen eldönthető, hogy azok írói az eseményekben betöltött szerepüket felnagyítják, vagy éppen a felelősséget próbálják másra hárítani. Gyakori, hogy az adott pozíciót újonnan betöltő személy az elődje által hozott döntéseket hibásnak, az általa elvégzett munkát rossznak tüntette fel.

Az Egyesült Államok Központi Hírszerző Ügynökségének (továbbiakban: CIA) bizonyos iratai – az információs szabadságról elfogadott törvény értelmében – online formában elérhetők, a vonatkozó iratokat felhasználtuk dolgozatunk elkészítéséhez.

3 TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK (1941–1945)

Magyarország területi gyarapodása a két bécsi döntést követően, majd a második világháború kitörése arra sarkallta a jugoszláv vezetést, hogy átértékelje viszonyát Magyarországhoz, egyrészt a magyar területi igények, másrészt a tengelyhatalmakkal való viszony miatt.⁶¹ Azonban nem csak Jugoszláviának, hanem Magyarországnak, továbbá Németországnak, Olaszországnak illetve Nagy-Britanniának is érdekében állt a kapcsolatok rendezése.⁶² A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést 1940. december 12-én írták alá Belgrádban, azonban nem sokáig volt érvényben. 1941. április 6-án Hitler megindította offenzíváját a délszláv állam ellen, a támadásból pedig Magyarország is kivette a részét, április 11-én a magyar haderő megkezdte bevonulását a Délvidékre. Április 30-án Werth Henrik vezérkari főnök elrendelte a *rendszeres* katonai közigazgatás bevezetését, polgári csoport alakult, amely átvette a belügy, tanügy, földművelésügy, pénzügy, szállításügy és igazságügy irányítását.⁶³ A visszafoglalt területeken a kommunista partizánok 1941 nyaratól kezdődően kisebb-nagyobb szabotázsakciókat hajtottak végre, július és október között összesen 35 ilyen cselekmény történt Bácskában. Október 13. és november 21. között a Werthet posztján váltó Szombathelyi Ferenc által vezetett rögtönítélő bíróságok 99 halálos ítéletet hoztak, amelyből 71-et végre is hajtottak. Az év végére azonban megszapordtak a fegyveres összetűzések a Sajkás-vidéken szerveződött partizánalakulat és a katonaság között, ezért 1942 januárjában razziaát rendeltek el a vidékre, amely során közel 900 „partizángyanús” személyt végeztek ki.⁶⁴

1942. január 20-a éjjelén Újvidékre is kiterjedt a razzia, a várost körülzárták és megkezdték a – hivatalosan partizán-vadász akciónak nevezett – leszámolást, amely január 24-ig tartott és számtalan ártatlan áldozatot követelt.⁶⁵ Az időszak később „*hideg napok*”-ként⁶⁶ vonult be a

⁶¹ HORNYÁK Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel...*i.m. 32.

⁶² Uo. 33. Magyarország számára Jugoszlávia maradt az utolsó ablak Nyugat felé; Németország a Szovjetunió elleni támadás érdekében nyugalmat akart a Balkánon; Olaszország a Róma-Belgrád-Budapest tengellyel igyekezett erősíteni pozícióját Németország ellenében; Nagy-Britannia remélte, hogy Jugoszlávia meg tudja őrizni függetlenségét.

⁶³ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 181.

⁶⁴ Uo. 270-271.

⁶⁵ A. SAJTI Enikő: „*A nemzeti lelkiismeret őrállója*”...i.m. 99.

⁶⁶ Cseres Tibor regénye az újvidéki razziaáról 1964-ként jelent meg *Hideg napok* címmel. A regény születésének körülményeiről és „folytatásáról”, a *Vérbosszú Bácskában*-ról bővebben lsd.: A. SAJTI Enikő: „*A nemzeti*

magyar történelemben, ugyanis az események során több ezer főt, legnagyobb számban szerbeket és zsidókat mészároltak le a magyar katonák.⁶⁷ Az áldozatok pontos száma egyes magyar adatok szerint 3309 fő,⁶⁸ más magyar adatok szerint 3340 fő volt.⁶⁹ A szerb történészek 3809 áldozatról emlékeznek meg.⁷⁰

3.1 A JUGOSZLÁV PARTIZÁNHÁBORÚ

A világháború előrehaladtával a Josip Broz Tito⁷¹ vezette partizánok egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá a volt és leendő Jugoszlávia területén és megindult a politikai keretek kialakítása is. A létrehozott népfelszabadító bizottságokat a Legfelsőbb Parancsnokság fogta össze, amelyet Tito vezetett, tagjai pedig nagyjából azonosak voltak a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetőségével.⁷² 1942. november 26-án Bihács (*Bihać*, ma Bosznia-Hercegovina) városában megalakult a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ⁷³), elnöke Ivan Ribar⁷⁴ lett, a hatalom azonban *de facto* Tito kezében maradt. Az egy évvel később, 1943. november 29-30-án, Jajcában (*Jajce*, ma Bosznia-Hercegovina) megtartott második ülészen már elkészítették az ország háború utáni berendezkedésének tervét is,⁷⁵ az AVNOJ önmagát a legfőbb népképviselői és törvényhozó szervnek nyilvánította és ideiglenes kormányt hozott létre. II. Péter királyt kitiltották az országból, a monarchia

lelkiismeret őrállója...i.m. Cseres Tibor két regényét egy kötetben is kiadták: CSERES Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú bácskában*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2014.

⁶⁷ DR. GULYÁS László: *A 20. századi magyar-szerb közös történelem vitás pontjai (1918-1945), különös tekintettel a délvidéki magyarirtásra (1944-45)*, In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉS NÉ Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány, Budapest-Szeged, 2012. 28. továbbá CSERES Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú bácskában*...i.m. 217.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *Magyarok és szerbek a váltató határ két oldalán*, i.m. 8.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Josip Broz „Tito” (*1892. május 7. >hivatalosan május 25.< – 1980. május 4.), jugoszláv diktátor, az el nem kötelezettek mozgalmának egyik meghatározó vezetője. A második világháború alatt a partizánok vezetője volt. 1966-ig a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, majd haláláig elnöke. 1945 – 1953 között a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság miniszterelnöke, majd 1980-ig a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke volt

⁷² JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba*...i.m. 23.

⁷³ Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

⁷⁴ Ribar, Ivan (1881. január 21. – 1968. február 2.) a jogtudományok doktora. 1945–1953 Jugoszlávia *de jure* elnöke.

⁷⁵ JUHÁSZ József: *Volt egyszer*...i.m. 100.

kérdésének rendezését azonban a háború utánra halasztották.⁷⁶ Az ekkor elfogadott, a második Jugoszlávia alapító okiratának tekinthető nyilatkozatban hangsúlyozták minden nemzet önrendelkezési – és így kiválási – jogát a születendő államból. A második pontban deklarálták az öt nemzet, hat tagállam elvén nyugvó föderáció tervét: „*Hogy megvalósulhasson Jugoszlávia nemzeteinek szuverenitása, és hogy Jugoszlávia az összes nemzeteinek igazi hazájává válhasson, továbbá hogy soha többé ne válhasson valamely hegemonista klikk birtokává, Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és crnagoraiak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteinek teljes egyenjogúságát.*”⁷⁷ Az AVNOJ ülészaka egybeesett a teheráni konferenciával (november 28. – december 1.), ahol a nagyhatalmak döntöttek arról, hogy a partizán erőket fogják a továbbiakban támogatni. A jugoszláv vezetés tudatosan választhatta az időpontot, hogy ezzel is kifejezzék a nagyhatalmak felé: ők döntenek a saját jövőjükéről. Korábban sokáig nem volt egyértelmű, hogy a Tito vezette partizánok, vagy a Dragoljub "Draža" Mihailović vezette monarchista csetnikek nyerik-e el a szövetségesek támogatását. Amíg a partizánok aktívan harcoltak a megszálló erők ellen és ezzel motiválták saját egységeiket, addig a csetnikek gyakran taktikáztak és kivártak, a tétlenségre ítélt osztagok pedig szétszéledtek vagy átálltak a partizánok, esetleg a Nedić-kormány⁷⁸ oldalára.⁷⁹ A partizánoknak volt egyedül az egész országra kiterjedő szervezeti hálójuk, továbbá ők voltak a legszervezettebbek, de sikerük kulcsa volt az is, hogy a csetnikekkel ellentétben mozgalmuk szocialista aspektusából fakadóan megoldást kínáltak a szociális feszültségekre. Ráadásul a JKP egy többnemzetiségű erő volt, mely elviekben felette állt az etnikai kérdéseknek.⁸⁰ A partizánháború természetéből következett az *aki nincs velünk az ellenünk van* politikai viselkedésforma jugoszláv megfelelője, amit a délszláv szakirodalom *erdei pszichózisnak* nevez.⁸¹ A háború végén illetve a háborút követően a politikai ellenfelek

⁷⁶ JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba...*i.m. 23. A király a világháború alatt Görögországba, majd Egyiptomba és Angliába menekült, ahova a kormány is követte.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Milan Nedić (1878. szeptember 2. – 1946. február 4.), a német megszállás idején, 1941. augusztus – 1944. október között a szerb bábkormányt vezette

⁷⁹ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 96.

⁸⁰ Uo. 92-94.

⁸¹ A. SAJTI Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken: a történetírás eredményei és kérdőjelei*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban* (1944), szerk.: BIERNACKI Karol-FODOR István, Csongrád Megyei Levéltár-Zentai Történelmi Levéltár, Szeged-Zenta, 2010. 18.

megsemmisítése teljes erővel megkezdődött, az Aleksandar Ranković⁸² irányítása alatt álló OZNA⁸³ egységek parancsot kaptak a „*nép ellenségeivel történő drasztikus leszámolásra, a bírói ítélet nélküli, minél rövidebb idő alatt végrehajtandó tömeges kivégzésekre*”, a JKP ellenségeinek nemzeti hovatartozásától és társadalmi státuszától függetlenül.⁸⁴

3.2 MEGTORLÁS

A Vörös Hadsereg 1944. szeptember 6-án lépte át a szerb határt, majd a partizánokkal együtt nekikezdték a Bánát visszafoglalásának.⁸⁵ 1944. november 20-án megkezdődött a magyarok internálása és munkaszolgálatra történő behívása.⁸⁶ 1944. október 17-én a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonai közigazgatást vezetett be, amelynek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezték ki, aki egyértelművé tette az egyik, október 22-i felhívásában, hogy az intézkedésre „*a nemzet jövője és e területek délszláv jellegének megőrzése*” miatt van szükség.⁸⁷ A katonai szervek szinte azonnal megkezdtek a délvidéki „bűnös” magyarság elleni bosszúhadjáratot, a *Slobodna Vojvodina*⁸⁸ című újság 1944. október 28-án az alábbiakról számolt be: „*A német és a magyar hódító hordákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé vetettük, de az általuk széthintett mérges gyomot még nem irtottuk ki gyökeresen. [...] A nép érzi, hogy szükség volt erre a határozott lépésre, ahogy szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.*”⁸⁹ A délvidéki magyarság legtragikusabb időszaka 1944 ősze volt, a szerb lakosság, az irreguláris csapatok, illetve az OZNA egységek különös kegyetlenséggel álltak bosszút az 1942-es razziáért. Az akciókat a jugoszláv legfelsőbb vezetés tudtával és Aleksandar Ranković belügyminiszter irányításával

⁸² Aleksandar Ranković (1909. november 28. – 1983. augusztus 20.) vezető szerb származású jugoszláv politikus, Tito harcostársa. 1946-tól belügyminiszter, illetve az államvédelem vezetője. 1966-ban kegyvesztetté vált és kizárták a pártból.

⁸³ *Odeljenje za zaštitu naroda* - Népvédelmi Osztály. A szervezetről részletesen lásd a „Jugoszláv államvédelmi szervek” c. fejezetet.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 314.

⁸⁶ Uo. 322.

⁸⁷ BANK Barbara: *Mit kell tudni a partizánokról?* In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNÉ Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba...i.m. 75-81.

⁸⁸ A *Slobodna Vojvodina* (Szabad Vajdaság) a *Magyar Szó* magyar nyelvű újság előzménye

⁸⁹ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 320-321.

hajtották végre.⁹⁰ A magyar lakosság ellen elkövetett kegyetlenkedés nem volt egyedülálló, a kommunista partizánok a társadalom minden, általuk ellenségesnek vélt csoportja felett totális irányításra törekedtek.

A vérengzésről már a háború vége előtt érkeztek jelentések Magyarországra, majd 1946. július 17-én Mindszenty József hercegprímás juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszterhez a *Magyar sors a Délvidéken és A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban* című anonim iratot.⁹¹ A jelentésekre a magyar külügyminisztérium érdemben nem reagált, a 40-50 000 kivégzetről szóló adatokat abszurdnak találták. Budapest a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál nem tiltakozott a bácskai bosszú miatt.⁹² A múltfeltárást nehezítette a háborút követő évek magyar–jugoszláv alá-fölé rendeltségi viszonyának természete, ahogy később látni fogjuk, a magyar külpolitika Jugoszlávia irányába elfogult volt, ugyanis innen várta az elszigeteltségből való kitörés lehetőségét, a későbbiekben pedig a magyar kommunisták az internacionalizmus jegyében nem kommunikálhattak nemzetiségi/etnikai alapú népiértást. Tito magyarországi látogatásakor, 1947-ben, Dinnyés Lajos miniszterelnök igyekezett a vérengzések etnikai voltát az osztályharcos narratívába erőltetni, minthogy a *munkás* és a *paraszt* nem szívesen vett részt a vérengzésben, csupán a *nagybirtokos* osztály és a *nagytóke* által volt ráerőltetve.⁹³ Az elnyomó osztályokon kívül a vérengzésekért Horthy Miklóst tette felelőssé, aki „*vérfürdőt rendezett a békeszerető és Magyarország ellen semmit sem vétő vajdasági délszláv polgári lakosság körében*”.⁹⁴

A vérbosszú magyar áldozatainak pontos száma sajnos a mai napig nem ismert, a kutatási eredményekben azonban nagyságrendbeli különbségek vannak, a legalacsonyabb publikált adat 5000 főre teszi a veszteségeket,⁹⁵ a legmagasabb becsült szám „*bizonyára meghaladja a negyvenezret*”.⁹⁶ A levéltári kutatásokon alapuló adatbázisban eddig 7489 magyar áldozat szerepel.⁹⁷ Jugoszlávia fennállása alatt az eseményekről nem beszéltek, azonban 1990. után megkezdődött a múltfeltárás, akkor még elsősorban a vajdasági

⁹⁰ A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947*, Délvidéki Szemle, 2015. II. évf. 1. sz., 11.

⁹¹ Uo. 10.

⁹² Uo

⁹³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 6. doboz, 4/b, 4764/pol (1947.12.11) *Dinnyés Lajos beszédei*

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Aleksandar Kasaš történész az OZNA-listákra támaszkodva állapította meg ezt a számot. A. SAJTI Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken...*i.m. 21.

⁹⁶ CSERES Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú bácskában...*i.m. 369.

⁹⁷ <http://martirium.vmmi.org/index.php?page=aldozatok>, 2022.03.06.

(hely)történészek áldozatos, kitartó munkájának köszönhetően. 2001 januárjában megalakult az *1941. és 1945. között a Vajdaságban történt események valóságosságát megállapító tényfeltáró bizottság*,⁹⁸ majd 2009. november 10-én a Szerb Igazságügyi Minisztériumon belül az *1944 szeptembere után kivégzett személyek eltitkolt sírhelyeinek feltárásával megbízott bizottság*.⁹⁹ Egy évvel később, 2010 decemberében megkezdte működését a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság.¹⁰⁰ Az események feldolgozásával foglalkozik a *Keskenyúton – Délvidéki tragédiánk 1944-45. alapítvány*¹⁰¹ is. Több más kiadvány mellett 2012-ben,¹⁰² majd 2020-ban *Délvidéki magyar Golgota 1944-45.*¹⁰³ címen tanulmánykötetet jelentettek meg.

A kiadványok kapcsán fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a Délvidék második világháborús eseményei által keltett hullámok még a mai napig is képesek alámosni nem csupán a magyar és a szerb, hanem a magyar és magyar történészek közti konszenzust is. A már korábban említett „számháború” mellett megközelítésbeli és fogalomhasználati ellentétek is vannak. Dr. Gulyás László történész véleménye szerint A. Sajti Enikő történész „*imperiumváltások*” kifejezése – melyet a trianoni békediktátumra és a Délvidék visszacsatolására egyaránt használ – a „*szocialista történetírás internacionalista hagyományai*” folytatja,¹⁰⁴ minthogy ezzel a fogalommal kívánja összeegyeztetni a *visszatérés* illetve *megszállás* – Gulyás véleménye szerint kibékíthetetlen – fogalomhasználatbeli különbségét. Nehezményezi továbbá, hogy ugyancsak A. Sajti Enikő az 1944 őszi eseményeket még *hidegebb napokként* aposztrofálja, így ugyanis összemossa az 1944-45-ös és az 1942. januári eseményeket. Gulyás szerint a félrevezető fogalom a szerb álláspontot is legitimálja, mivel az áldozatok közötti nagyságrendbeli különbség volt, és amíg a *razzia* katonai-csendőrségi cselekedet volt, addig a *vérbosszút* a szerbség egésze állta, a *hideg napok* – még

⁹⁸ Eredményeiről lsd. PÁL Tibor: *Az igazság útján. Az 1941-től 1948-ig tartó időszakban történt események valósághű feltárására alakult tartományi tényfeltáró bizottság munkájáról*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban...*i.m. 89-97.

⁹⁹ *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán...*i.m. 12.

¹⁰⁰ <http://magyarszerbmult.btk.mta.hu> , utoljára letöltve: 2020.11.28. A bizottság munkájának eredménye a Hornyák Árpád és Bíró László szerkesztette tanulmánykötet, *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán...*i.m.

¹⁰¹ <http://www.keskenyut.hu> utoljára letöltve 2020.09.28.

¹⁰² *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNÉ Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2012. 28.

¹⁰³ *Délvidéki Magyar Golgota 1944-45.*, szerk. BANK Barbara - CSERESNYÉSNÉ Kiss Magdolna, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány, 2020.

¹⁰⁴ DR. GULYÁS László: *A 20. századi magyar-szerb közös történelem vitás pontjai...*i.m. 28.

hidegebb napok kifejezések használata azonban ezeket a különbségeket nem emeli ki kellőképpen.¹⁰⁵ Nem különben károsnak tartja a túlzásokat is Gulyás, mint például a „*rácjárások borzalmi*”¹⁰⁶ típusú kifejezéseket. Véleményünk szerint a két ország jövőbeli együttműködésének egyik alapfeltétele a délvidéki események közös feldolgozása, ennek a munkának azonban mentesnek kell lennie a személyes sérelmekről mindkét fél részéről.

1945 januárjára a vajdasági németek és magyarok egy jelentős része áldozatul esett a megtorlásnak vagy elűldözték otthonából, a Petőfi Sándorról elnevezett brigádba azonban egyre többen léptek be, ugyanis a menekülés mellett sajnos ez jelentette a háború végéig az egyetlen alternatívát a délvidéki magyarok számára. A már említett *Slobodna Vojvodina* fogalmazott úgy 1945. február 1-én, hogy a katonai közigazgatás „*alapvetően megoldotta a német kérdést a Vajdaságban, a magyar antifasiszták pedig elfogadták, hogy helyük a Tito elvtárs vezette népfelszabadító mozgalomban van.*”¹⁰⁷

3.3 A PETŐFI-BRIGÁD

A *razzia* és a *vérbosszú* szörnyű eseményei mellett a délvidéki magyarság második világháborús történetének egyik ritkábban említett – azonban a későbbiekben némi legitimitációt jelentő¹⁰⁸ – fejezete a Petőfi-zászlóalj (majd -brigád) működése. „*1943 augusztusára minden feltétel adott volt ahhoz, hogy életre keltsék az 1942. december 25-től 27-ig tartó zvečevói párttanácskozáson meghozott Szlavóniára és Szerémségre vonatkozó határozatot, mely szerint meg kell alakítani a nemzetiségek katonai egységét.*”¹⁰⁹ A parancs értelmében jött létre 1943. augusztus 15-én a szlavóniai Petőfi-zászlóalj Darnócon (*Slatinski Drenovac*, ma Horvátország). Két fő feladata volt, egyrészt a magyar lakosság körében kellett agitációs- és propagandafeladatokat kifejtenie, másrészt a harci cselekményekben kellett részt vennie, elsődlegesen a Dráva mentén. A kezdeti létszám 60 fő volt, ami később 90-re nőtt. 1944. végén

¹⁰⁵ Uo. 29.

¹⁰⁶ Vö. BOTLIK József: *Magyarellenes atrocitások a Kárpát-medencében. Különös tekintettel a rác- és oláhjárásokra 1268-1848/1849.* In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNE Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba...i.m. 11-28.

¹⁰⁷ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 335.

¹⁰⁸ Lásd Đilas idézett kijelentését a fejezet végén

¹⁰⁹ MÉSZÁROS Vera: *A Petőfi-zászlóalj megalakulásának 40. évfordulójára*, In: *Horvátországi Magyarok Szövetsége: Évkönyv. 6.* 30. Közli: Dr. MÉSZÁROS Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és – brigád története. Parancstól parancsig*, Pannónia Nyomda Kiadó, Budapest, 2013. 40.

a zászlóalj egyesült közel 1000-1500 bácskai újonccal és magyarországi önkéntesekkel, így az alegységből egység lett, megalakult a Petőfi Sándor Tizenötödik Vajdasági Brigád (*Petnaesta vojvođanska brigada „Petefe Šandor”*). A brigád így már nem a horvát, hanem a vajdasági főparancsnokság alá tartozott, parancsnoka Kis Ferenc maradt, politikai biztosa Jontovics Rudolf lett. A brigád a 16. vajdasági hadosztály részeként harcolt, a 36. vajdasági hadosztállyal együttműködve.¹¹⁰ A kommunista propaganda úgy érvelt a brigád létrehozása mellett, hogy „*a Horthy-fasiszták itt, a leigázott Bácskában és Baranyában gaztetteikkel bemocskolták az egész magyar nép becsületét – a Jugoszláv Kommunista Párt vezette népfelszabadító harchoz csatlakozva lemoszuk a gyalázatot.*”¹¹¹ Az Eugen szállóban tartott első toborzó gyűlésen elhangzott, hogy „*zentai magyarok, ti hallgassatok! Először menjetek ki a frontra, hozzatok áldozatot és ezzel mossátok le a gyalázatot, amit a magyar megszállók követtek el a szerbek ellen.*”¹¹²

Annak ellenére, hogy a brigád már 1944 novemberében létrejött, 1945 elején született elképzelés arról, hogy ünnepélyes keretek között, hivatalosan is megalakítják a brigádot Pécssett.¹¹³ A megalapításnak kettős üzenete is lehetett, egyrészt a magyarországi jugoszlávok felé, mivel Magyarország területén alakult meg egy jugoszláv katonai egység¹¹⁴, másrészt a magyarok felé, mivel nemzetiségi alapon alakítottak volna magyar brigádot. A hivatalos megalakítás azonban nem történt meg, ugyanis úgy gondolták, hogy „*nincs szükség egy önálló magyar hadosztály felállítására, egyfelől a hiányzó káderek miatt, másfelől mert a brigád is elegendő ahhoz a politikai szerephez, ami miatt egyedül létrehoztuk.*”¹¹⁵ 1945. március 6-án a németek erős támadást indítottak, ennek a támadásnak lett egyik fejezete a bolmányi (*Bolman* ma Horvátország) csata március 6-21. között, amelynek pontos veszteségeit a mai napig homály fedí. A hivatalos adatok szerint 196 katona esett el, Törköly azonban azt írja, hogy az alakulat fele odaveszett. A bolmányi csata után a hadvezetés úgy döntött, hogy megszünteti a nemzetiségi alakulatokat, így, ahogy korábban parancs által hívták életre, úgy 1945. március 22-én parancs alapján oszlatták fel a Petőfi-brigádot.¹¹⁶

¹¹⁰ Dr. MÉSZÁROS Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és – brigád története...*i.m. 12 – 20.

¹¹¹ Uo. 103.

¹¹² TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang. Vajdasági magyar frontharcosok vallomása*, Életjel Kiadó, 2001. 139.

¹¹³ HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 318.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo. 13. lábjegyzet

¹¹⁶ Dr. MÉSZÁROS Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és – brigád története...*i.m. 174.

Bár a brigádot a kommunista propaganda igyekezett egy önkéntes¹¹⁷, elvi alapon szerveződő egységként bemutatni,¹¹⁸ a rendszerváltás(oka)t követően, a még élő tagok visszaemlékezéseiből, illetve a helytörténészek munkáiból egy sokkal sötétebb kép rajzolódott ki. A brigádban harcolóknak szegényes volt az ellátmánya, saját ruhájukat kellett használniuk, illetve fegyver sem jutott mindenkinek. Motiválatlanok is voltak, parancsnokuk, Kis Ferenc olykor a kivégzés eszközéhez is nyúlt: *Egy napon jött a parancs, hogy az egész kaszárnya legénysége sorakozzon föl az udvaron: nyilvános kivégzés lesz! [...] Elővezettek hat magyar fiatalembert; 20 év körüliek lehettek. Egy partizántiszt felolvasta a nyilvános, golyó általi halálos ítéletet. Az volt benne a lényeg, hogy hazaárulók, gyáva lógósok [dezertőrök – DDF] voltak, megszöktek a kaszárnyából. [...] eldőrdült a sortűz [...] Így kezdődött felkészítésünk a csatára”.*¹¹⁹ Felmerül a kérdés, hogy a szlavóniai, délvidéki magyarok milyen módon csatlakoztak az egységhez. Természetesen volt példa arra, hogy valaki meggyőződésből, elvi alapon csatlakozott, Nemes Miklós visszaemlékezésében így fogalmazott: *„Egyébként nem dicsekvésként mondom, de én voltam Zentán az első igazi önkéntes.”*¹²⁰ Ez azonban nem tekinthető tömeges jelenségnek. Más esetekben a fizikai, vagy pszichés erőszakkal való sorozás, illetve fenyegetés vagy zsarolás útján elért jelentkezéssel találkozhatunk. *„Mikor hazakerültünk szabadságra, nem voltak, talán hárman-négyen, és bekoccoltak [bekopogtak a partizánok – DDF] és szépen magyarul mondták: Fiam, hány éves vagy? Mondom, húsz éves. Azt mondják: jössz velünk, vagy viszünk.”*¹²¹ Voltak, akik a munkaszolgálat helyett választották a bevonulást.¹²² Becslések szerint a jugoszláviai magyarok közül többezer főt sikerült valamilyen módon mozgósítani, köztük nagyon sok fiataalt, bár nem meglepő módon – Farkas

¹¹⁷ „Bácska felszabadulását követően a vajdasági főparancsnok utasítására mozgósították a 17-30 év közötti korosztályt. Az utasítás külön előírta, hogy a magyarokat, szlovákokat, románokat, németeket, stb. csak a szigorú önkéntesség alapján lehet katonai szolgálatra alkalmazni.” *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban*, a Jugoszláviáról szóló részt írta GODÓ Ágnes, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1986. 102.

¹¹⁸ Vö. *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban...*i.m.

¹¹⁹ Döme Jenő visszaemlékezése, TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang...*i.m. 108.

¹²⁰ Nemes Miklós visszaemlékezése, közli: Uo. 118.

¹²¹ Személyes interjú Bece Gézával, Szentlászló, 2013. 03.17.

¹²² Lásd például Kincses Imre (TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang...*i.m. 97.) vagy Döme Jenő (TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang...*i.m. 104.) visszaemlékezését.

Nándor visszaemlékezései szerint, aki a Népfelszabadító Bizottság tagja volt Zentán – a magyar fiatalok tartózkodó magatartásúak voltak.¹²³

A háború utáni Jugoszláviában a magyarok egyenjogúságának alátámasztásához, mintegy legitimációs eszköz hozzájárult, hogy részt vettek a „felszabadító” harcban. A magyarok partizántevékenységével kapcsolatban a JKP teoretikusa, Tito harcostársa, majd későbbi kritikusa, Milovan Đilas¹²⁴ a *Borba* című lapban a következőket nyilatkozta: „*Nem véletlen, hogy mi Szlavóniában egy esztendővel ezelőtt magyar zászlóaljat állítottunk fel. Ez a körülmény példát mutat arra, miként kell a magyar kisebbségek ellen fellépni. Nem lehet minden magyart Szálasi és Horthy gonosztetteiért felelősségre vonni. [...] A nemzeti kisebbségeket a fasizmus elleni harcra kell buzdítanunk, de ugyanakkor Jugoszláviát úgy kell átalakítanunk, hogy úgy érezzék magukat, mint odahaza.*”¹²⁵

¹²³ DR. MÉSZÁROS Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és – brigád története...*i.m. 102. Az „önkéntes” bevonulással kapcsolatban keserédes humorral jegyezte meg Farkas Imre: „*A kiskőszegi csata után sokan megfogadtuk, hogy többé még lakodalomba sem megyünk önként*” (TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang...*i.m. 28.)

¹²⁴ Milovan Đilas (1911. június 12. – 1995. április 20.), politikus és író. Jugoszlávia egyik vezető kommunista ideológusa, kezdetben Tito harcostársa majd rendszerének bírálója lett.

¹²⁵ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 341 – 342.

4 A KAPCSOLATOK FŐBB ÁLLOMÁSAI

4.1 A KÖZELEDÉS IDŐSZAKA: MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK (1945–1948)

A második világháború teljesen átalakította a hatalmi viszonyokat az egész világon. Az új, kétpólusú világrendszerben a Közép-kelet-európai országok Moszkva befolyási övezetébe kerültek, a szovjethű Keleti Blokk államai lettek. 1945-48 között ezekben az országokban a kommunista pártok más-más tempóban és módszerekkel, de átvették a hatalmat és szovjetbarát kormányok kerültek az országok élére. Magyarország és Jugoszlávia a világháborút különböző oldalon fejezte be, míg Magyarország vesztes országgént újra területei és lakossága egy részének elvesztésével számolhatott, addig az ismét egyesített Jugoszlávia – és a Jugoszláv Kommunista Párt – a győztesek oldalán állt neki a „sztálini út” kiépítésének. Azonban nem csak ebben különbözött a két ország, hanem a helyi kommunista pártok hatalomátvételi módszereiben is. Stefani Bottoni a (közép-)kelet-európai országokat három csoportra osztja aszerint, hogy milyen módon ment végbe a szovjethű pártok kormányra kerülése a térségben.¹²⁶ Jugoszláviát – Albániával egyetemben – az *élenjárók* csoportjába sorolja, míg Magyarország – Csehszlovákia mellett – a *megfojtott demokráciák* között kapott helyet. A két állam tehát még a szovjetizáció módjában is a spektrum különböző végén állt.

„...a Magyarországgal való háború utáni kapcsolatainkra jellemző az az élénk rokonszenv, amellyel Jugoszlávia népei kísérik a magyar demokratikus erők törekvését, hogy végleg demokratizálják az országot és hozzájáruljanak a Duna völgye békéjének megszilárdításához. [...] Ma a magyar–jugoszláv barátság jelentős tényezője a Duna völgye konszolidációjának. [...] Ugyanakkor Jugoszlávia részéről ezeknek a kapcsolatoknak további elmélyítésére és megszilárdítására való újabb törekvést is jelent.” – jelent meg 1947 elején egy cikk a jugoszláv kommunisták lapjában, a *Borba*-ban.¹²⁷ *Jugoszlávia népei* alatt természetesen a JKP-t kell érteni, a *magyar demokratikus erők* eufemisztikus kifejezés pedig a magyar kommunista vezetést fedi. Belgrád élénk figyelme annál is inkább érthető volt, mivel Tito a világháború után a régió újjászervezője és a térség vezetője szeretett volna lenni, célja a Duna

¹²⁶ STEFANO Bottoni: *A várva-várt Nyugat...*i.m. 48-67.

¹²⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 78 – 1947 1. doboz

menti Balkáni regionális és átfogó kelet-európai integráció volt.¹²⁸ Jugoszlávia ráadásul Magyarországon népszerűbb volt a Szovjetuniónál, ezt a tényét Rákosi Mátyás¹²⁹ 1947 áprilisi moszkvai látogatásán meg is említette Molotovnak, ezzel talán nem kis fejfájást okozva később önmagának.¹³⁰ Szántó Zoltán követ 1948 elején, az 1947-es évről szóló összefoglalójában megállapította, hogy „*a népi Jugoszlávia államszervezete, közigazgatási rendszere valóban népi és demokratikus és a polgári demokráciák legfejlettebb formáinál is demokratikusabb.*”¹³¹

4.1.1 Jugoszlávia a világháború után

Jugoszlávia a régió többi országához képest különleges helyzetben volt. Bár Churchill és Sztálin híres százalékos elosztása alapján az ország 50-50%-ban került volna a győztes hatalmak „oltalma” alá, a délszláv államban példátlan gyorsasággal ment végbe a sztalinizáció. Még a háború alatt a britek – miután a partizán erők mellett tették le voksukat – meggyőzték II. Péter királyt, hogy egy olyan emigráns kormányt nevezzen ki, amely később meg tud egyezni a partizánokkal.¹³² A kormányfővé kinevezett Ivan Šubašić horvát parasztpárti politikus és volt bán 1944. június 16-án Viš szigetére utazott és egyezséget kötött Titoval. A megállapodás értelmében az emigráns kormány az AVNOJ-t ismerte el egyedüli legitim erőnek Jugoszlávia határain belül, így megszakították kapcsolataikat a csetnikekkel. A későbbiekben a megállapodás több ponttal bővült és ez adta az alapjait a háború utáni jugoszláv berendezkedésnek. Az év további részében a háború eseményei felgyorsultak, a partizán csapatok egyre több területet foglaltak vissza a németektől a Vörös Hadsereg segítségével, október 20-án Belgrádot, 1945. április 5-én Szarajevót, május 9-én pedig Zágrábot foglalták

¹²⁸ A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei*, In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, szerk.: BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal, Budapest-Győr, 2012. 587.

¹²⁹ Rákosi Mátyás (*1892. március 9. – 1971. február 5.), „Sztálin legjobb magyar tanítványa”. 1945 – 1956 között a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja fő-, majd első titkára, 1952–53-ban a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke is.

¹³⁰ ZINNER Tibor: *„A nagy politikai affér”*...i.m. 6.

¹³¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 932/pol/48 – *A belgrádi követség 1947.évi összefoglaló jelentése*, 5/c 15.d.

¹³² JUHÁSZ József: *Volt egyszer*...i.m. 104.

vissza.¹³³ Bár a német csapatok kiűzését célzó harcok május 15-re véget értek, a korábban említett bosszúhadjárat még 1946 végéig tartott a vélt vagy valós ellenséggel szemben.¹³⁴

Ugyan a Tito-Šubašić egyezmények alapján¹³⁵ biztosítani kellett volna a JKP-nak a politikai pluralizmust az országban, az 1945. március 7-én, Tito vezetésével megalakult kormányban a régi garnitúra politikusai közül csupán Šubašić kapott komolyabb tárcát, a külügyminisztériumot. Az AVNOJ-t, amely akkor 270 tagot számlált, átminősítették ideiglenes országgyűléssé és 121 fővel bővítették, főként a polgári pártok delegáltjaival és az 1939-es Skupština olyan tagjaival, akik a háború alatt nem működtek együtt a megszállókkal.¹³⁶ A Moszkva befolyási övezetébe tartozó országok közül a népfront tekintetében is különleges helyet foglalt el Jugoszlávia. A Jugoszláv Népfrontot hivatalosan az 1945. augusztus 5-7. között tartott kongresszuson alakult meg, a szervezet azonban nem pártkoalíciós alapon működött, hanem az egyéni tagságra épült.¹³⁷ A térség háború utáni kommunista hatalomátvételi stratégiáinak sorába illeszkedik a JKP eljárása az ellenzéki pártokkal szemben, azzal a különbséggel, hogy a partizánharcokból fakadóan a jugoszláv kommunisták valódi legitimációval rendelkeztek. Két ellenzéki párt, a Horvát Parasztpárt (HSS) és a főként szerb érdekeket képviselő Demokrata Párt (DS) tudott valamelyest számottevő politikai erőként fellépni, azonban részben a saját hibájukból, de főként a JKP hathatós aknamunkájának köszönhetően sikeresen semmisítették meg a Népfronton kívüli pártokat a jugoszláv kommunista vezetők.¹³⁸

1945. november 11-én nemzetgyűlési választásokat tartottak a délszláv államban, amely általános, közvetlen, titkos volt és a nőkre is kiterjedt. A Népfront a Szövetségi Képviselőházban a szavazatok 90,4 %-át, a Nemzetek Képviselőházában pedig 88,9 %-át kapta meg, igaz, az ellenzéki pártok bojkottálták az eseményt és a választás tisztasága is megkérdőjelezhető volt. A választójoguktól hivatalosan a választók 2,3%-át megfosztották, a gyakorlatban azonban ez az arány még nagyobb volt, a hadsereg katonái között pedig a szavazói korhatárt 14 évre szállították le. A választás tisztaságát kérdőjelezte meg továbbá a *vak urnák* használata, amelynek lényege, hogy csupán a Népfontra illetve a Népfront ellen lehetett

¹³³ Uo. 105.

¹³⁴ JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba...*i.m. 25.

¹³⁵ A Tito-Šubašić egyezményekről lásd bővebben: MAJOR Nándor: *Jugoszlávia a második világháborúban*, Múltunk folyóirat, 2005/1. szám, 33-88.

¹³⁶ Uo. 26.

¹³⁷ Uo. 26.

¹³⁸ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 116.

szavazni, azonban a két urna más-más anyagból készült, így a bedobott szavazó golyó más-más hangot adott ki, a szavazóbiztosok így pedig tudhatták, melyik választó kire szavazott.¹³⁹ A választással kapcsolatban Rex József is jelentést küldött Budapestre,¹⁴⁰ amiben beszámolt arról, hogy a választásokon a magyar kisebbség magatartása meglepetést okozott, ugyanis a szavazatok 80%-a esett „*vakskatulyába*”, vagyis a Népfront ellen. Ahogy írta, a jugoszláv sajtó egy része a Katolikus Egyház, a bácskai papok, Mindszenty József hercegprímás és Alojzije Stepinac bíboros pásztorlevelének¹⁴¹ tudták be a magyar kisebbség szavazáson tanúsított Népfront-ellenességét, tehát egy Magyarországról szervezett akciót láttak a háttérben. Vladimir Velebit külügyminiszterhelyettes egy beszélgetésen Rexnek azt mondta, hogy a magyarok a Népfront elleni szavazásukkal igazából maguk ellen szavaztak, mert ha nem Tito, akkor Mihajloviics csetnikjei „*alá kerülnek*”, ami sokkal rosszabb lett volna nekik.¹⁴²

A novemberi választások után a Népfronton kívüli pártok körül elfogyott a levegő, a Népfronton belüli kis pártok pedig súlytalanok voltak a JKP-vel szemben, így 1945 végére lényegében kiépült az egypártrendszer Jugoszláviában.¹⁴³ November 29-én az új nemzetgyűlés eltörölte a monarchiát és kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot. Az AVNOJ korábbi rendeleteit december 1-jén törvényesítették, 1946. január 31-én pedig elfogadták az új szocialista alkotmányt, amely teljes mértékben az 1936-os szovjet alkotmány másolata volt.¹⁴⁴ Természetesen gazdasági terén is a szovjet mintát követték, 1946. december 5-én elfogadták az államosítási törvényt, amely a mezőgazdasági, a kisipari és a kiskereskedelmi szektor kivételével megszüntette a magántulajdont, azonban egy 1948. április 28-i törvénnyel ezeket a területeket is állami felügyelet alá vonta.¹⁴⁵ A háború után sürgető volt az újjáépítés, 1946-ra a vasútvonalak 90%-át helyreállították, 1947-ben pedig az ipari termelés már meghaladta a háború előtti szintet, ez nagyobb részt nem a jugoszláv vezetésnek, hanem az UNRRA¹⁴⁶

¹³⁹ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig* ...i.m. 16.

¹⁴⁰ MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 21-Res.Pol. – 1945.12.12. *Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union)* 15. doboz

¹⁴¹ MÉSZÁROS István: *Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele*, Vasi Szemle, 2. sz, online: <http://www.vasiszemle.hu/2002/02/meszaros.htm>, utoljára letöltve 2018.03.02.

¹⁴² MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 21-Res.Pol. – 1945.12.12. *Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union)* 15. doboz

¹⁴³ JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba*...i.m. 27.

¹⁴⁴ Uo. 28.

¹⁴⁵ Uo. 29.

¹⁴⁶ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, az Egyesült Nemzetek újjáépítése és segélyszervezete. Célja volt, hogy támogassa az újjáépítést a tengelyhatalmak által megszállt területeken. (Uo. 18.)

segélyeknek volt köszönhető.¹⁴⁷ Az ország külgazdasági orientációját is természetesen keletre állították át.

Az, hogy a JKP Tito vezetésével a térségben egyedülállóan gyors tempóban tudta kiépíteni a sztálinista rendszert, több tényezőnek is köszönhető volt, egyrészt nemzetközileg elismerték őket, továbbá ténylegesen ők birtokolták a hatalmat az államalakulaton belül, a partizánháborúból fakadó legitimitációját pedig már korábban is érintették.¹⁴⁸ Az államot – az 1943-as AVNOJ ígéreteknek megfelelően – föderalista elven rendezték be, a már említett *öt nemzet, hat köztársaság* elvén, azonban a föderalizmus ekkor még csak névleges, valójában Jugoszlávia egy centralizált állam volt. A köztársasági határok a történelmi határokat követték, néhol azonban az etnikai elveket is figyelembe vették.¹⁴⁹ A szövetségi parlament kétkamarás volt, a Szövetségi Tanács az állampolgári képviselőre épült, a Népek Tanácsa pedig a tagállami képviselőre. A föderalista elvet az ideológia szintjén is leképezték, a délszláv állam legfelsőbb vezetői különböző nemzetiségűek voltak: Tito Kumrovecben látta meg a napvilágot (ma Horvátország), horvát–szlovén szülők gyerekeként, Aleksandar Ranković szerb származású, Milovan Đilas montenegrói, Edvard Kardelj¹⁵⁰ szlovén származású volt, Andrija Hebrang¹⁵¹ horvát, Boris Kidrič¹⁵² pedig szlovén gyökerekkel rendelkezett. Az internacionalizmus máza alatt azonban a szerbek felülreprezentáltak maradtak a fegyveres testületekben, a horvátországi és bosznia-hercegovinai köztársasági vezetői posztokon, továbbá a szövetségi vezetésben is, a királyi korszakkal ellentétben azonban nem a szerbiai, hanem a horvátországi és a boszniai szerbek.¹⁵³

¹⁴⁷ Uo. 18.

¹⁴⁸ Uo. 17.

¹⁴⁹ Például a Vajdasághoz került Kelet-Szerémség illetve Montenegróhoz a Kotori-öböl. (JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba...*i.m. 30.)

¹⁵⁰ Edvard Kardelj (1910. január 27. – 1979. február 10.), politikus, a JKP teoretikusa.

¹⁵¹ Andrija Hebrang (1899. október 22. – 1949. június 11.), a partizánháború alatt negyedik titkár. A szovjet-jugoszláv konfliktus kirobbanása után megvádolták, hogy a Tájékoztató Irodát támogatja, kizárták a pártból, majd bebörtönözték, ahol eddig tisztázatlan körülmények között elhunyt.

¹⁵² Boris Kidrič (1912. április 10. – 1953. április 11.) a szlovén partizánok vezetője, majd Szlovénia kormányfője 1945–1946-ban. 1946-tól haláláig a jugoszláv gazdasági élet elsőszámú vezetője volt.

¹⁵³ Uo. 30.

4.1.2 A kommunista hatalomátvétel főbb állomásai Magyarországon

A jugoszláv vezetőkkel ellentétben a leendő magyar diktátor, Rákosi Mátyás nem partizánhadserege élén, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet missziójának vonatával érkezett meg későbbi működési területére 1945. január 30-án.¹⁵⁴ Kevesebb, mint fél évvel korábban, 1944. szeptember 28-án Faragho Gábor vezérezredes vezetésével fegyverszüneti küldöttség indult Moszkvába.¹⁵⁵ Az előzetes fegyverszüneti megállapodást október 11-én írták alá, a nyilas-puccs miatt azonban sosem lépett életbe.¹⁵⁶ 1944. december 21-22-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Nemzeti Kormány szovjet „támogatással”, december 23-án pedig elhatározták, hogy fegyverszünetet kérnek a Szovjetuniótól.¹⁵⁷ A küldöttség megérkezése után, január elején indultak meg újból a fegyverszüneti tárgyalások. Moszkvában a három győztes nagyhatalom 1945. január 15-én három értekezletet tartott, amelyből az egyikben a csehszlovák és a jugoszláv képviselők is részt vettek. Január 18-19-én a magyar delegációt is meghallgatták,¹⁵⁸ majd a fegyverszüneti szerződést január 20-án aláírták.¹⁵⁹

A háború utáni első nemzetgyűlési választásokat 1945. november 4-én tartották meg, a választáson a Független Kisgazdapárt (FKGP) 57 %-os, abszolút győzelmet szerzett, ezzel szemben a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata párt is csupán 17-17 %-ot kapott.¹⁶⁰ Az eredményeket összevetve a korábban részletezett jugoszláv eredményekkel, markánsan kirajzolódik a két kommunista párt támogatottsága közötti különbség *saját* országaikon belül, még akkor is, ha a délszláv eredmények tisztaságát számos csalás szennyezte be. A Nemzetgyűlés elnöke Nagy Ferenc lett, a kormányfő pedig Tildy Zoltán. Noha az FKGP önállóan is alkothatt volna kormányt, a jaltai megállapodásból fakadóan koalíciós alapon kellett kormányt alakítani, továbbá a SZEB vezetője, Vorosilov személyesen járt közben a

¹⁵⁴ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 57.

¹⁵⁵ Uo. 43.

¹⁵⁶ Uo. 44-45.

¹⁵⁷ Uo. 46.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Az előzetes fegyverszüneti egyezmény szövegét lsd.: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei...*i.m. 373 – 379.

¹⁶⁰ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...*i.m. 62.

belügyminiszteri tárca elosztását illetően, amit végül Nagy Imre¹⁶¹ kapott.¹⁶² A többi miniszteri tárcát egyenlő részben osztották el az FKGP és koalíciós partnerei között, azonban a választást követő hónapokban a Kommunista Párt fokozatosan átvette a koalíciós pártok által vezetett minisztériumokat.¹⁶³ Magyarország államformájának kérdéséről 1946. február 1-én született döntés, az ország demokratikus köztársaság lett. A köztársasági elnök Tildy Zoltán, a miniszterelnök pedig Nagy Ferenc lett, a Nemzetgyűlés elnökének Varga Bélát választották.¹⁶⁴ 1946 elejétől megindult a rendszer politikai ellenfeleinek ellehetetlenítése, illetve a velük való leszámolás. A kommunisták *lopakodó üzemmódban* igyekeztek átvenni a hatalmat, tehát próbálták fenntartani azt a látszatot, hogy a parlament normálisan működik, miközben *szalámitaktikájuk* révén tették tönkre politikai ellenfeleiket.¹⁶⁵ Feloszlatták a cserkészcsapatokat, illetve az utolsó katolikus politikai szervezetet, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testületét (KALOT). Számos kisgazdapárti képviselőt nyilvánítottak *reakciónak* és vették el mandátumukat, az adminisztrációban pedig több mint 60.000 politikailag *nem megbízható* tisztviselőt cseréltek le.¹⁶⁶ 1947 elején a Magyar Testvéri Közösség „leleplezésével” nagyobb lendületet vett a Kisgazdapárt *felszeletelése*. 1947. február 26-án a SZEB a sajtóban közölte, hogy Kovács Bélát „*földalatti szovjetellenes, fegyveres terrorista csoport kialakításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés megszervezésében való aktív részvétel miatt*” a szovjet szervek letartóztatták. Tették ezt annak ellenére, hogy az országgyűlés nem függesztette fel a mentelmi jogát, ez azonban a szovjet hatóságokra nem vonatkozott.¹⁶⁷ Kovács letartóztatásának hatására további ötven kisgazdapárti képviselő mondott le mandátumáról, ekkor már a képviselők eredeti létszámának csupán harmada volt aktív, közülük is sokan ún. kriptokommunisták voltak, tehát a Magyar

¹⁶¹ Nagy Imre (1896. június 7. – 1958. június 16.) 1945. november – 1946 március között belügyminiszter, 1947 szeptember – 1949 júniusa között az Országgyűlés elnöke, 1949 szeptemberében kizárták a Politikai Bizottságból. A Sztálin halála utáni politikai csatározások eredményeként a Minisztertanács elnöke lett, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt ismét miniszterelnök lett. A forradalmat követően egy politikai per során halálra ítélték és kivégezték.

¹⁶² Uo. 66.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo. 69.

¹⁶⁵ GYARMATI György: *Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban*, In.: *Remény és realitás. Magyarország 1945*, szerk.: HORVÁTH Zsolt – KISS Réka, NEB, Budapest, 2017., 50-51.

¹⁶⁶ STEFANO Bottoni: *A várva-várt Nyugat...* i.m. 66.

¹⁶⁷ SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*, Jaffa Kiadó, 2017. 42.

Kommunista Párt „szekerét tolták”.¹⁶⁸ A Magyar Közösség-perek nem győzték meg a közvéleményt, felmérések alapján az emberek csupán 20-25 %-a hitte el, hogy valóban köztársaság-ellenes összeesküvés részesei voltak a kispártos politikusok.¹⁶⁹ Ez természetesen nem akadályozta abban a kommunista vezetőket, hogy sikerre vigyék a hatalomátvételtől szőtt terveiket. Nagy Ferenc május közepén Svájcba utazott, ahonnan már nem tért haza, ugyanis a kommunisták fenyegetésének hatására, miszerint az ő neve is felmerült az összeesküvés kapcsán, az emigrációt választotta. Lemondását meg sem várva, utódául a kommunistákat feltétel nélkül kiszolgáló Dinnyés Lajost nevezték ki.¹⁷⁰

1947. augusztus 31-én ismét választásokat tartottak Magyarországon, amely esemény *kékcédulás választások* néven vonult be a történelembe. Nevét azokról a kék színű ideiglenes választói névjegyzékkivonatokról kapta, amelyet azoknak a személyeknek állítottak ki, akik a választás napján nem tartózkodtak lakhelyükön. Az előző, csúfos választási vereségből okulva a kommunista vezetők nem bízták a véletlenre a választás kimenetelét és csaláshoz folyamodtak. Egyrészt az említett cédulákból a Magyar Kommunista Párt tagjai számára is nyomtattak, amivel a kommunista érzelmű választópolgárok több helyen is leadták szavazataikat. Ezzel az MKP nagyjából 63 ezer plusz szavazatot kapott.¹⁷¹ Volt azonban egy másik csalási módszer, amellyel a Blokk ellenében leadott szavazatokat igyekeztek Rákosiék minimalizálni: azoknak a választópolgároknak, akikről úgy gondolták, hogy nem a blokkpártokra szavaznának, nem kézbesítették az összeíróleveket, így nem tudtak részt venni a választáson. A választás egyértelmű vesztese a Kispárt lett, az 1945-ös 57 % helyett már csak 15 %-ot kaptak, azonban a kommunisták sem könyvelhettek el sikereket, bár Rákosi a választások előtt még azt kommunikálta Moszkva irányába, hogy az *ellenzéki* pártok együttesen sem érik majd el a 15 %-ot, a valóságban azonban több mint 39 %-ot kaptak.¹⁷² A háború után ez már a második fiaskó volt az MKP és személyesen Rákosi számára. A Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt a Választási Bizottsághoz fordult az egyértelmű csalások miatt, az intézményrendszert átszövő kommunista befolyás következtében, azonban végül épp a Magyar Függetlenségi Pártot vádolta meg az MKP csalással – és találta a Választási Bizottság *bűnösnek*.

¹⁶⁸ STEFANO Bottoni: *A várva-várt Nyugat...* i.m. 66.

¹⁶⁹ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...* i.m.101.

¹⁷⁰ Uo. 103.

¹⁷¹ Uo. 107.

¹⁷² Uo. 109.

A párt összes mandátumát megsemmisítették, így a kommunista párt növelni tudta mandátumainak arányát.¹⁷³

A hatalomátvétel tempóját azonban lassúnak találta Sztálin, a világpolitika alakulása is az események felgyorsítását eredményezte. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony egyre ellenségesebbé vált, a bipoláris világrend egyre határozottabban körvonalazódott. Harry S. Truman 1947 márciusában meghirdette a feltartóztatás politikáját, melynek részeként kihirdették a Marshall-tervet, amely az európai újjáépítést támogatta. Moszkva azonban megtiltotta a fennhatósága alá tartozó országoknak, hogy felvegyék a segílyt, ezen országok még szorosabb felügyelete érdekében 1947 szeptemberében életre hívták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform)¹⁷⁴. A szovjet akaratnak megfelelően a Magyar Kommunista Párt az eddigieknél és erőteljesebben lépett fel az egypártrendszer kiépítése és a teljes hatalom megragadása érdekében. A Szociáldemokrata Párt kriptokommunista tagjainak segítségével szétrobbantották a párt önállóságát, 1948 júniusára érkezett a bekebelezés végső aktusa, létrejött az új, egyesített párt, Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven.¹⁷⁵ Az új párt főtitkára, és a hatalom valódi birtokosa Rákosi Mátyás lett, helyettesei pedig Szakasits Árpád, Kádár János és Marosán György lettek. A szinte semmilyen hatalommal nem rendelkező elnöki funkciót Szakasits Árpád töltötte be.¹⁷⁶ A magyarországi kommunista hatalomátvétel teljessé vált.

A magyar történelem 1945–1950 közötti időszakával kapcsolatban a mai napi számos értelmezés, illetve korszakolás él a történész körökben is. A legfőbb kérdés, hogy az 1945 után éledező magyar demokrácia valós lehetőség volt, vagy csupán színjáték a későbbi teljes szovjet kontroll előtt, mi több, tekinthető-e egyáltalán önálló korszaknak, vagy csupán a későbbi Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszak előzménye, és mint olyan, szerves része volt-e?¹⁷⁷ Ravasz

¹⁷³ Uo. 110.

¹⁷⁴ 1943-ban feloszlatták a Kommunista Internacionálét (Komintern), ezt követően 1947 szeptemberében létrehozták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját. A szervezet bár nem rendelkezett nagy apparátussal, hamar kiderült, hogy lényegében a szovjet érdekek érvényesítésének eszköze. Zsdanov az alakuló ülésen mondta el híres - hírhedt beszédét, melyben a közép-európai országok kommunista pártjai számára megadta a jelet a hatalomátvétel felgyorsítására. A Kominform létrehozásának legenergiusabb szereplői a szovjetek mellett a jugoszlávok voltak, központja is Belgrádban volt.

¹⁷⁵ *Magyarország története*, szerk.: ROMSICS Ignác, Akadémiai Kiadó, 2010, 858.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ A kérdést nagyon alaposan körbejárja Ständeisky Éva művében. STANDEISKY Éva: *Demokrácia negyvenötben*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. különösen 18-31.

László¹⁷⁸ 1945-ös értékelése szerint „Magyarországon a háború elvesztésével az egész politikai rendszer szélsőjobboldalról olyan erővel vágódott át a szélsőbaloldalra, hogy ezt az átcsapódást méltán nevezhetjük az egyik legnagyobb magyar forradalomnak.”¹⁷⁹ Gyarmati György¹⁸⁰ az 1945 – 1956 közötti időszakot három nagy részre osztja fel, úgy, mint presztalinizálás (1945–1947), sztalinizálás (1948-1952), de- illetve resztalinizálás (1953-1956), így az átmeneti éveket is a Rákosi-rendszer részeként értelmezi. Gyarmati korszakolása egybeesik a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásával is: az 1948-as nyár folyamán a magyar kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési aktusa a végéhez ért, megalakult a Magyar Dolgozók Pártja, amit a június 12-14. között tartott egyesülési kongresszus „koronázott meg”,¹⁸¹ mindeközben a szocialista tábort és így a magyar–jugoszláv kapcsolatokat is felbolygatta a JKP kizárása a Kominformból (június 28). Magyarország és Jugoszlávia kétoldalú kapcsolatait illetően azonban még egy fordulópontot be kell iktatnunk, 1947 februárját, amely szintén egyszerre hozott belpolitikai és külpolitikai téren is fontos változásokat: pár nap különbséggel megtörtént a kölcsönös követcsere a két állam között (február 7.) illetve Magyarország aláírta a második világháborút lezáró békeszerződést (február 10.). Véleményünk szerint az un. koalíciós korszak önmagában nem, csak, mint részkorszak, a Rákosi-éra előzményeként értelmezhető, ugyanis a bipoláris világrend kialakulásának hajnalán, a nagypolitika (Moszkva) érdekeinek megfelelően sajnos nem volt realitása egy önálló, a nyugati világhoz tartozó Magyarország létrejöttének, annak ellenére, hogy erre számos politikai kísérletet tett.

Ahogy említettük, a fegyverszüneti szerződés aláírásával természetesen még nem álltak helyre automatikusan a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és déli szomszédja között, épp ellenkezőleg, Magyarország szinte teljes külpolitikai elszigeteltségben volt, azonban mint látni fogjuk, a jugoszlávok voltak azok, akik, – természetesen jól felfogott érdekük szerint – segítettek kilábalni Budapestnek a diplomáciai száműzetésből. Az 1947-es követcsereig Budapest és Belgrád között a kapcsolatokat a Magyarországon is létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv missziója tartotta fent.

¹⁷⁸ Ravasz László (1882. szeptember 29. – 1975. augusztus 6.), református lelkész, a Dunamelléki református egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig.

¹⁷⁹ Ravasz László XXIII. és XXIV. püspöki jelentése, Budapest, 1945. 18., idézi: FÖLDVÁRYNÉ KISS Réka: *Köszöntő*, In: *Remény és realitás...*i.m. 9.

¹⁸⁰ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...*i.m.

¹⁸¹ Uo. 125.

4.1.3 A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a jóvátétel

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságokat – különböző országokban más-más elnevezés alatt – a vesztes országokban állították fel, hogy a fegyverszüneti szerződés és a békeszerződés aláírása közötti időben a fegyverszüneti rendelkezéseket felügyelje.¹⁸² Magyarországon az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés 18. pontja alapján jött létre. A három győztes nagyhatalom úgynevezett SZEK-missziót működtetett hazánkban, mivel azonban a háború alatt Magyarország a Szovjetunió műveleti térségébe tartozott, ezért annak tevékenységét a legnépesebb¹⁸³, szovjet misszió, illetve annak vezetője, Kliment Jefremovics Vorosilov határozta meg.¹⁸⁴ Tagjai január 30-án érkeztek meg Debrecenbe. Vorosilov 1946. februári távozása után a korábbi alelnök, majd ügyvezető alelnök Vlagyimir Petrovics Szviridov lett *de facto* a Bizottság vezetője.¹⁸⁵

1945. február 23-án érkezett meg Debrecenbe a brit misszió, 86 fővel. Katonai vezetője Oliver P. Edgecumbe tábornagy, politikai vezetője pedig Sir Alvary Douglas Frederic Gascoigne volt. A brit misszióban összesen több mint háromszázan teljesítettek szolgálatot a működése alatt.¹⁸⁶ Az USA misszió katonai vezetője William S. Key, politikai vezetője pedig Arthur Schoenfeld volt. A három nagyhatalom mellett a SZEK berkein belül, elsősorban a jóvátételi kötelezettségek ellenőrzése miatt jóvátételi albizottságot tarthatott fent Csehszlovákia és Jugoszlávia is. A jugoszláv misszió március 10-én érkezett meg Debrecenbe, kezdetben öt tiszttel illetve egy altiszttel, akikhez később még 14 bizottsági tag csatlakozott,¹⁸⁷ székhelyük április végén már Budapesten volt.¹⁸⁸ A delegációt Obrad Cicmil¹⁸⁹ ezredes vezette, helyettese Jovan Lončar alezredes volt, a gazdasági szakértők pedig Vladimir Gavrilović és Mirko Vukotić.¹⁹⁰ Tagjai között találjuk Mihajlo Javorski őrnagyot, Pal Kovač és Grujo Spahić

¹⁸² FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 13.

¹⁸³ Működése alatt a katonai személyzetet nem számítva 700-800 fő vett részt a szovjet misszióban (FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 66.)

¹⁸⁴ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...*i.m. 40.

¹⁸⁵ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 61.

¹⁸⁶ Uo. 70.

¹⁸⁷ Uo. 80.

¹⁸⁸ Uo. 84.

¹⁸⁹ Obrad Cicmil (? – ?) A partizánháború alatt Crna Gorában vezetett egy partizánegységet, később Nagy-Britanniában és Kanadában teljesített diplomáciai szolgálatot. (A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...*i.m. 590.)

¹⁹⁰ A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947...*i.m. 7.

századosokat, Djordje Milanić és Rajko Popović főhadnagyokat¹⁹¹ továbbá Lazar Brankov¹⁹² százados is, aki a Kominform-konfliktus alatt a budapesti jugoszláv követség első titkáráként emigrált, majd a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként lett országosan ismert a neve.¹⁹³

Az albizottságok hivatalosan a jóvátétel ügyében¹⁹⁴ képviseltették magukat Magyarországon. A fegyverszüneti egyezmény 12. pontja hazánkat összesen 300 millió dollárnyi jóvátétel megfizetésére kötelezte, 200-70-30¹⁹⁵ millió dolláros arányban megosztva a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia között. A konkrétan számszerűsített jóvátétel mellett az Egyesült Nemzetek államai és állampolgárai szintén nyújthattak be jóvátételi igényt,¹⁹⁶ a Jóvátételi Hivatal 1948-as összesítése szerint 160-170 millió dollárnyi követelés be is érkezett.¹⁹⁷ 1945 márciusában a Magyar külügyminisztériumon belül megalakult egy jóvátételi osztály, amelyet ugyanazon év júliusában felváltott a Tárcaközi Jóvátételi Hivatal. Ez a szervezet sem működött sokáig, ugyanis 1945. augusztus 5-én létrehozták a Jóvátételi Kormánybizottságot ugyanilyen hatáskörrel.¹⁹⁸ A szervezeti átalakulások sora azonban csak 1946. február 12-én ért véget, amikor is megalakult a Jóvátételi Hivatal, Eröss János vezetésével.¹⁹⁹ A jóvátételi egyezményt 1946. május 11-én írta alá Eröss János és a jugoszláv

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Lazar Brankov (1912. július 17. - 2011. december 3.), jugoszláv kommunista politikus. A második világháborút követően a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegációjának vezetője volt. A szovjet-jugoszláv viszony kiéleződését követően szembefordult Titóval és Magyarországon maradt, de 1949-ben letartóztatták és a Rajk László nevével fémjelzett koncepciók perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Életéről bővebben legújabbban lsd. VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. főként 221-230. o.

¹⁹³ Lazar Brankov életéről részletesen lsd. VUKMAN Péter: *Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov*. Századok, 148 (4). 959-981.

¹⁹⁴ A jóvátétel kérdéséről lásd bővebben: GÁBOR Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945-1949/51*, Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2013. különösen 186-237.

¹⁹⁵ Csehszlovákia és Jugoszlávia számára összesen 100 millió dolláros jóvátételt állapítottak meg, a két kormány 1945. november 22-én állapodott meg Prágában, hogy a Csehszlovákok 30, míg a Jugoszlávok 70 millió dollárnyi jóvátételt kapnak. (FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága*...i.m. 128.)

¹⁹⁶ Például épületek, gyári berendezések, mezőgazdasági létesítmények után igényt nyújtott be többek között Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Argentína, Belgium, Chile, Mexikó, Kolumbia, Dánia, Franciaország, Norvégia, Nicaragua, San-Salvador illetve Uruguay is. (*A magyar jóvátétel és ami mögötte van*...i.m., 8.)

¹⁹⁷ *A magyar jóvátétel és ami mögötte van*...i.m. 8-9.

¹⁹⁸ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága*...i.m. 124.

¹⁹⁹ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága*...i.m. 124.

misszió vezetője, Obrad Cicmil.²⁰⁰ Az egyezmény értelmében a törlesztésnek 1945. január 20. és 1951. január 20. között kellett megtörténnie, az elszámolási ár az 1938-as világpiacon volt, az ipari berendezések árát megemelve 12 %-al, a többi áruét pedig 10 %-kal.²⁰¹ A jóvátétel címén „gépeket, berendezéseket, vasúti gördülőanyagokat és úszó objektumokat, üzemanyagot, állatokat, gabonaféleségeket és más árukat”²⁰² szállított Magyarország. Az egyezmény értelmében létrehozták a Jugoszláv Jóvátételi Bizottságot is.

A jugoszláv jóvátételi albizottság magyarországi tevékenysége túlmutat kizárólag a jóvátétel kérdésén. Hazánk és déli szomszédja között a világháború után, illetve a kapcsolatok hivatalos újbóli felvétele előtt a jugoszláv misszió volt a legfőbb, mindennapi információs csatorna, a két állam azonban nem egyenrangú félként vett részt ebben a relációban. A misszió vezetője, Cicmil 1945. március 20-i, Gyöngyösi János külügyminiszternél tett látogatásán biztosította a külügyminisztert, hogy „*azon lesznek, hogy a két nép erkölcsileg és gazdaságilag is közelebb hozassék egymáshoz.*”²⁰³ Magyarországnak ebben az időszakban semmilyen képviselője nem volt Belgrádban, a SZEB jugoszláv missziójának tagjai azonban szinte bármilyen információt könnyűszerrel megszerezhettek: „*De a jugóknak Magyarországon nem volt probléma bármiről információkat kapni a legelsőbb kezekből. Bármelyik KP vezetőhöz fordultak, ezek elvtársi alapon mindenről informálták őket! Mindenről! [...] Cicmil ezredes, Brankov őrnagy, Mrázovity követ és Brankov tanácsos úgy jártak be mindegyik KP-vezetőhöz, ahogy akartak, azt kérdezték, ami érdekelte őket, és minden további nélkül kaptak felvilágosítást, információt. Egészen kb. 1948 elejéig.*”²⁰⁴ Az információszerzés egyoldalúságát azonban nem csak Rex memoárja bizonyítja, a jóvátételi egyezmény 8. szakasza, amely létrehozta a Jugoszláv Jóvátételi Bizottságot, hivatalosan is aszimmetrikus kapcsolatként határozza meg a két állam viszonyát, amikor úgy fogalmaz, hogy „*a Jugoszláv Jóvátételi bizottság az összes diplomáciai előjogokat fogja élvezni, ideértve a személyek, a tulajdon és az*

²⁰⁰ A jegyzék szövegét lsd. *A magyar jóvátétel és ami mögötte van...*i.m. 94-94. „Egyezmény, mely a Magyar Köztársaság Kormánya és a Federatív Jugoszláv Népköztársaság Kormánya között amaz áruk (anyagok) szállítása tárgyában kötött, amelyeket Magyarország Jugoszláviának a hadműveletek és jugoszláv területek megszállása által okozott károk megtérítése címén szállítani köteles”

²⁰¹ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 128.

²⁰² *A magyar jóvátétel és ami mögötte van...*i.m. 94.

²⁰³ A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...*i.m. 590.

²⁰⁴ REX József: *A Magyar–jugoszláv Társaság története (1945. október – 1949 vége)*, Sajtó alá szedte: A. SAJTI Enikő, Forrás folyóirat, 2011/2. szám, 55.

irattárak sérthetetlenségét, valamint a rejtjeles táviratok és diplomáciai futárútján való érintkezés jogát is."²⁰⁵

Anélkül, hogy a kapcsolatokat tovább elemeznénk, csupán a jóvátételi fizetés alakulását szeretnénk bemutatni pár mondatban. A szállítások el is kezdődtek, azonban a Tájékoztató Iroda határozata után a magyar fél megpróbálta a jóvátétel csökkentését elérni. Ekkor már érezhető volt, hogy a viszony elhidegülésével a magyar kormány ki akar bújni a kötelezettség alól. A Jugoszláv fél 1948. július 16-án jegyzékben utasította el a magyar fél kérelmét a jóvátétel összegének csökkentésére, de a fizetés 1948 folyamán abbamaradt, amit a jugoszlávok sérelmeztek. A válasz sem maradt el, a jugoszláv hivatalos közlöny, a *Službeni List* október 23-i számában közölt egy rendeletet, melyben az 1947. szeptember 19-én életbe lépett békeszerződésre hivatkozva közölték, hogy minden magyar egyesület, társaság, jogi személy, állampolgár, akinek értéke Jugoszlávia területén van, augusztus 1-i hatállyal a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság állami tulajdonát képezik, magyarul államosították a jugoszláviai magyar javakat.²⁰⁶ Az államosításra válaszul a magyar kormány felszólította a budapesti jugoszláv követséget, hogy a Jugoszláv Jóvátételi és Visszaszolgáltatási Bizottság szüntesse be tevékenységét Magyarországon, és 1949. május 29. 12:00-ig hagyja el az ország területét.²⁰⁷ Eddig az időpontig Magyarország 20,9 millió dollár értékű áruval és dollárral csökkentette kötelezettségét.²⁰⁸ 1949. június 18-án a magyar kormány érvénytelennek nyilvánította az 1947 júliusában megkötött ötéves gazdasági együttműködési szerződést, így megszakadtak a magyar jóvátételi szállítások Jugoszlávia irányába.²⁰⁹ A jóvátételi tárgyalások majd csak 1955-ben indultak újra, és Magyarország 1964-re teljesítette a fizetési kötelezettségét.²¹⁰

A párizsi békeszerződésben a jóvátétel és a – később tárgyalt – területi kérdések mellett szerepelt még egy pont, amely a *kulturális javak* visszaszolgáltatását szabályozta, a pénzügyi/ipari jóvátétel mellett egy kulturális jóvátételnek tekinthető. A békeszerződés értelmében Magyarország 18 hónapon belül átadja „*Jugoszlávia és Csehszlovákia szellemi örökségét alkotó azokat a tárgyakat, amelyek ezekről a területekről származtak s e területek*

²⁰⁵ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 129. továbbá *A magyar jóvátétel és ami mögötte van...*i.m. 97.

²⁰⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 429/biz – 1948 3. doboz

²⁰⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 4990 – 1949 7. doboz

²⁰⁸ HONVÁRI János: *Magyar jóvátételek a II. világháború után*, In Rubicon, 2012/11, online http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/magyar_jovattetel_a_2_vilaghaboru_utan (letöltve: 2015. március 24.)

²⁰⁹ FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága...*i.m. 131.

²¹⁰ Bővebben: HONVÁRI János: *Magyar jóvátételek...*i.m.

felett 1919 előtt Magyarország által gyakorolt uralom következtében kerültek 1848 után a Magyar Állam vagy magyar közintézmények birtokába”. Átadandók Jugoszláviának a szerződés alapján:

- gyűjtemények;
- történelmi levéltárak;
- könyvtárak;
- okmányok;
- művészeti, tudományos és irodalmi tárgyak;
- Illyr Küldöttségnek, az Illyr Bizottságnak és Illyr Kancelláriának a XVIII. századra vonatkozó levéltárai.²¹¹

A Kominform-konfliktus során a két állam között életre hívott szerződéseket felmondták, Jugoszlávia kulturális jóvátétel iránti igénye sem teljesült. Eredetileg 5052 darab tárgy volt, melyet vissza kellett volna szolgáltatni Belgrádnak, a magyar külügyminisztérium 1949-ben egy jegyzékben azonban jelezte a budapesti jugoszláv követségnek, hogy a jugoszlávok által követelt 5052 tétel közül csupán egyet tartanak jogosnak, a Titelből a Magyar Országos Levéltárba 1941-ben átszállított anyagot. A különböző tárgyak visszaszolgáltatását különböző indokokkal utasították el, az alábbi táblázatban összegzem, hogy a fent listázott kulturális javak közül hány darabot, milyen indokokkal utasítottak el.²¹²

²¹¹ 1947.évi XVIII.tc II.rész 11.cikk 1-4§ (<https://net.jogtar.hu>)

²¹² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 14/biz – 1949 7. doboz alapján

Tárgy (db.) / pontos megnevezés	Visszautasítás oka
664	Nem található közgyűjteményben
Illír Udvari Comissio	Mindenki „illír”, aki görögkeleti, nem csak a jugoszlávok, így más is tarthat rá igényt
1135	Megsemmisült a háború alatt
16	Ismétlés
87	A Magyar Állam megvásárolta
51	A Magyar Állam ajándékba kapta
17	Hagyaték
3	Örökletét
820	1848. előtt került Magyarországra
1	Egyházi tulajdonban van
2	Magántulajdonban van
4	Nem jugoszláv területen keletkezett
1	Soha nem képezett jugoszláv tulajdont
733	Származási területe ma is Magyarország része
1	1918. után keletkezett
507	Nem jugoszláv szellemi termék
762 könyv	Nem köteles példány
255 könyv	Nem Jugoszlávia területéről származik

Érdekesség, hogy ha összegezzük a követeléseket, 5061 tételt kapunk, a jelentésben azonban 5052 darab szerepel.

4.1.4 Külpolitikai érdekegyesítés

A magyar–jugoszláv viszony értekezésünk korszakában lényegében a magyar és a jugoszláv kommunista pártok kapcsolataként értelmezhető. Ahogy említettük, Tito a Duna-völgye térségének vezetőjeként szeretett volna fellépni, ehhez azonban fontos volt, hogy Jugoszlávia északi szomszédjával is békés legyen a viszony és Magyarország egy baráti, kommunista állam legyen. Budapestnek rendeznie kellett a vitás kérdéseket Csehszlovákiával, hogy hathatósabban tudja képviselni érdekeit a nemzetközi porondon. Ezenkívül a szomszédos

országokkal kialakult rossz viszony és a szövetséges országok hiánya a régióban Magyarország számára szükségessé tette, hogy a győztes országok közül olyan támogatót tudjon maga mellé állítani, amely támogatja a békekonferencián az érdekeit, illetve felvételét az ENSZ-be. A magyar érdekek továbbá abban is találkoztak a jugoszláv érdekekkel, hogy Belgrádnak a belpolitikai sikerek mellett Trieszt hovatartozásának kérdését is meg kellett oldania, amiben a magyar vezetés támogatta Belgrádot.²¹³ A háborút követően a jugoszláv vezetés hozzáállása a jugoszláviai magyar kisebbséghez ellentétes volt a csehszlovák vezetés magyar kisebbségpolitikájával. Ahogy korábban és a későbbiekben is idézett vezető jugoszláv politikus beszéde bizonyítja, Belgrád nem kívánt a kollektív bűnösség elvével élni a kisebbségekkel szemben, amíg Prága ezt az utat választotta.

1945. július 17-én Belgrádban megbeszélést folytatott Titoval Rákosi Mátyás és Rajk László²¹⁴, ahol a jugoszláv vezető ígéretet tett, hogy támogatni fogja a magyar álláspontot a csehszlovákok ellenében.²¹⁵ A későbbi magyar diktátor augusztus 30-án már Budapesten tárgyalt Obrad Cicmil ezredessel és Lazar Brankov tanácsossal, ahol a Titoval folytatott megbeszélésére hivatkozva szeretne volna elérni, ha a jugoszlávok rá tudják venni a csehszlovákokat, hogy legalább a választások végéig hagyjanak fel a magyarok kitelepítésével.²¹⁶ Gyöngyösi János külügyminiszter a jugoszláv misszióval folytatott megbeszélésén ígéretet kapott, hogy Belgrád a békeelőkészítés során illetve a béketárgyalásokon támogatni fogja a magyarokat „*minden olyan kérdésben, amely nem ellenkezik Jugoszlávia érdekeivel*”, cserébe azonban Budapest támogatását kérte Jugoszlávia Triesztre vonatkozó követelésével kapcsolatban.²¹⁷ Ugyan a két ország közti közeledés jó irányba haladt, Tito nem foglalt állást egyértelműen a magyar-csehszlovák helyzetet illetően, sőt, a magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírását is ahhoz kötötte, hogy rendeződnek-e a magyar-csehszlovák vitás kérdések, mivel a már említett Duna-menti összefogás érdekében a

²¹³ A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2010, 7.

²¹⁴ Rajk László (Székelyudvarhely, 1909. március 8. – Budapest, 1949. október 15.) kommunista politikus. Részt vett a spanyol polgárháborúban, 1946. március – 1948. augusztus között belügyminiszter, majd 1949 májusáig külügyminiszter. 1948 márciusától a Magyar–jugoszláv Társaság elnöke. 1949. május 30-án letartóztatták, majd egy nagyszabású titoista kirakatperben halálra ítélték és kivégezték.

²¹⁵ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...*i.m. 48.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény...*i.m. 7.

társág országai közötti viták nemkívánatosak voltak.²¹⁸ Még 1945 végén egy interjúban a jugoszláv vezető úgy nyilatkozott, hogy „*Ami a csehszlovák kormány intézkedését illeti – a magyar kisebbséggel szemben – bevallom eleinte nem tudtam magamnak tiszta képet alkotni. A magyarok Csehszlovákiában [...] az expansio hívei voltak, és a szláv lakosság [...] elmagyarítására törekedtek. [...] úgyhogy az a véleményem, hogy a csehszlovák kormány helyesen jár el, amikor a lakosságcserét sürgeti. Ez eljárásnál egyedül az antifasisztákat kell más bánásmódban részesíteni. [...] Az új Jugoszlávia sohasem fogja megengedni, hogy kisebbségei más országot tekintsenek hazájukként.*”²¹⁹

1947 márciusában, már a békeszerződést követően, az MKP Külügyi Bizottsága javasolta, hogy derítsék ki Belgrádban és Moszkvában, hogy a magyar-csehszlovák kérdést „letárgyalná-e” a két érintett kommunista párt.²²⁰ A magyar-csehszlovák viszony rendezése elsőrendű fontossággal bírt, Gerő Ernő által az MKP külpolitikai irányvonaláról az MKP PB ülésére írt előterjesztésében úgy fogalmazott, hogy „*enélkül sem a szovjetek, sem a jugoszlávok nem fogják magukat a magyarok mellett exponálni*”. Úgy vélte továbbá, hogy – természetesen a szovjetek beleegyezését követően – Belgrádot kell felkérni, hogy közvetítsen a vitás kérdések rendezésében a két ország között.²²¹ A kérdést a későbbiekben a Kominform alakuló ülésén is napirendre vették, a román küldöttség hivatalosan, a jugoszlávok és a bolgárok pedig informálisan biztosították a magyar delegációt, hogy a kérdésben a magyar felet támogatják.²²²

Tito magyarországi látogatása alatt dr. Sebestyén Pál beszélgetést folytatott Vladimir Velebit²²³ külügyminiszter-helyettessel december 8-án. Velebit szóba hozta a magyar-csehszlovák kérdést, és „*nagy hévvel*” jegyezte meg, hogy az egész probléma megoldását csak attól lehet remélni, ha Csehszlovákia a külpolitikájában döntő változásra szánja el magát. Megjegyezte továbbá, hogy Jugoszlávia a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja a csehszlovák-magyar viszony rendezésének, mert enélkül a kelet-európai államok összefogása nem valósítható meg „*minden lánc olyan erős lévén, mint a leggyengébb láncszem*”.²²⁴

²¹⁸ RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség...*i.m.

²¹⁹ MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 21-Res.Pol. – 1945.12.12. Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union) 15. doboz

²²⁰ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...*i.m. 49.

²²¹ Uo.

²²² Uo. 50.

²²³ Velebit, Vladimir (Zára, 1907. augusztus 19. – 2004. augusztus 19.), jugoszláv diplomata

²²⁴ MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 532/pol/res, dr. Sebestyén követ feljegyzése Velebittel való beszélgetéséről, 6. doboz.

A délszláv vezetők, bár belpolitikai céljaik egy részét hamar megvalósították, számos megoldatlan diplomáciai ügy volt, amelyekkel kapcsolatban a támogatást a magyar vezetők részéről is szerették volna megkapni. Az érdekek tehát találkoztak, mivel a magyar kormánynak rendkívül nagy szüksége volt győztes országok támogatására, többek között a béketárgyaláson, ráadásul a magyar kommunisták példaképként tekintettek jugoszláv elvtársaikra. A kölcsönös érdekek mentén kialakult helyzetben a délszláv vezetők ígéretet tettek arra, hogy amennyiben a magyar kormány támogatja Jugoszláviát Trieszt kérdésében, segítenek érvényesíteni a magyar érdekeket a békekonferencián, illetve – mint a következő években be is igazolódott – Jugoszlávia támogatni fogja Magyarország felvételét az ENSZ-be.²²⁵ A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése már 1945 őszén felvetődött jugoszláv részről, 1946. szeptember 25-én pedig Stanoje Simić²²⁶ jugoszláv külügyminiszter jegyzékben jelezte a magyar kormánynak, hogy készek felvenni a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.²²⁷ Október 4-én Ivan Ivanovics Levuskin, a SZEB vezérkari főnöke a kormány tudomására hozta, hogy a kapcsolatok felvétele ellen a SZEB-nek nincs kifogása.²²⁸

4.1.5 Területi kérdések, lakosságcsere-tervezet

Hivatalosan a világháború alatt Jugoszlávia nem állt elő olyan területi kérdésekkel,²²⁹ amely túlmutatott volna az első világháború után meghúzott határon, magánakciók azonban előfordultak.²³⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a területi követeléseket vagy a népességcsere kérdését ne használták volna fel nyomásgyakorlásra, a külpolitikai céljaik elérésére. A határmenti, délszlávok lakta területeken az OZNA szervei, illetve volt partizánok népfelszabadító bizottságokat hoztak létre, sőt, például a Baja környéki sokácok és bunyevácok küldöttséget menesztettek Titohoz Karagics Antal vezetésével, de a határmenti szerbek képviselői is jártak Belgrádban, hogy a terület Jugoszláviához csatolását kérjék.²³¹ Letenye környékén számos, többségében horvátok lakta településen partizánok kezdtek

²²⁵ A. SAJTI Enikő: *Bűntudat és győztes fölény...*i.m. 7.

²²⁶ Stanoje Simić (1893–1970) jugoszláv külügyminiszter 1946. február 1. – 1948. augusztus 31. között.

²²⁷ A. SAJTI Enikő: *Bűntudat és győztes fölény...*i.m. 7.

²²⁸ Uo. 8.

²²⁹ A délszláv területi rendezési tervekről részletesen lsd.: HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, 2010. 162-190.

²³⁰ HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 316.

²³¹ Uo. 316-317.

aláírásgyűjtésbe, hogy a területet Jugoszláviához csatolják, illetve az olajtelepek környékén „garázdálkodtak.”²³² Tito és Sztálin 1945 januári találkozásán²³³ szóba került a Bajai-háromszög Jugoszláviához csatolásának kérdése, ezt azonban a szovjet vezető nem támogatta, bár nem is ellenezte. A kérdés csak 1946. május 28-án került le a napirendről, amikor Sztálinnal való megbeszélésén „Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.”²³⁴ Nem csak a bajai háromszögben, hanem (a magyarországi) Baranyában is Jugoszláviához való csatlakozási igényüket fejezték ki helyi délszláv politikusok és értelmiségiek, amikor 1945. január 25-én megalakították a Baranyai Kezdeményező Bizottságot, amelynek tagjai Ivan Šubašić külügyminiszternél is látogatást tettek.²³⁵ Mint ismeretes, a bizottság nem érte el célját.

A területi kérdések mellett egy népcseré-tervezet²³⁶ is a tárgyalóasztalra került a békeszerződés aláírása előtt egy vízügyi tervezettel együtt. 1946. augusztus 16-án Párizsban Edvard Kardelj, a jugoszláv békedelegáció vezetője ajánlatot tett Gyöngyösi János külügyminiszternek, amelynek értelmében a jugoszlávok nem fognak területi követelésekkel fellépni a béketárgyalásokon, ha Magyarország beleegyezik egy maximum negyvenezer fős önkéntes lakosságcserébe és a vízügyi megállapodás-tervezetbe.²³⁷ Amennyiben az áttelepülni vágyók száma nem éri el a negyvenezeret, azt úgy változtatják, hogy mindig egyenlő maradjon az átköltözők száma. A cserének a szerződés aláírása után egy évvel kell megkezdődnie és három év alatt kell teljesíteni.²³⁸ Másnap, augusztus 17-én Jože Vilfan, a jugoszláv békedelegáció főtitkára ígéretet tett Kertész Istvánnak, a magyar küldöttség főtitkárának, hogy amennyiben a magyar delegáció elfogadja a tervezetet, ők visszavonják a békeszerződés 2. és 3. pontját érintő módosítására beadott indítványukat, amely különleges jogokat és biztosított volna a magyarországi délszlávoknak a nemzetiségi jogok és az oktatás terén.²³⁹ A magyar

²³² A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...*i.m. 591.

²³³ A találkozóról bővebben lásd: MEZEI Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001. 175-178.

²³⁴ Uo. 592.

²³⁵ HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 318.

²³⁶ A magyar–jugoszláv népcseré egyezményről részletesen lsd.: FÖGLEIN Gizella: *Magyar–jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946)*, In: Századok, 1996./6. sz. 1553-1570., online: www.researchgate.com, utoljára letöltve: 2018.03.02.

²³⁷ A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947...*i.m. 15.

²³⁸ HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések...*i.m. 188.

²³⁹ A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947...*i.m. 15.

delegáció számára augusztus 19-ét jelölték ki határidőnek, ameddig a tervezetet aláírhatták. Kertész visszaemlékezésében úgy fogalmazott, hogy „*az volt az érzésem, hogy a hevenyészett javaslatok a jugoszláv delegáció improvizációjaként születtek. Pesszimistább értelmezések szerint azonban szokatlan jugoszláv nyomásról volt szó [...] Bár időt kellett nyernem, nem akartam szembeszállni Vilfannal, mivel számunkra a konferencia központi kérdése a kétszáz ezer magyar kiűzésére tett csehszlovák módosító indítvány volt.*”²⁴⁰ A csehszlovák és a jugoszláv lakosságcsere-egyezmények között jelentős különbségek voltak, ugyanis a Szlovákiából Magyarországra költöztetett emberek nem önkéntesen hagyták el lakhelyüket, hanem a csehszlovák kormány üldözte el őket a határmenti területről, ezzel megváltoztatva a határmenti területek etnikai képét. Ugyan a jugoszláv-magyar népcsere egyezmény *kölcsönösségre* épült a csehszlovák-magyar egyezménnyel szemben, mégsem két, egyenrangú fél megállapodásáról volt szó, ugyanis egyrészt az újonnan életre hívott négytagú Vegyes Bizottság javaslatot tehetett a kényszerkitelepítésekre, másrészt a jugoszláv áttelepítési megbízott a magyarországi, délszlávok lakta területeken propagandatevékenységet és összejöveteleket tarthatott, amíg ezt a magyar fél nem tehetette meg.²⁴¹ Mivel augusztus 19-ig nem történt meg a megállapodás aláírása magyar részről, a jugoszláv fél beadta módosító indítványait a békekonferencia titkári hivatalához. Augusztus 24-én azonban megbeszéléseket folytatott Kardelj Gerő Ernővel és megállapodtak abban, hogy a délszláv fél visszavonja a beadott módosító indítványokat, ha a magyarok aláírják a megállapodást.²⁴² Szeptember 12-én aláírásra került a lakosságcsere-egyezményről szóló dokumentum,²⁴³ azonban ahogy Kertész is fogalmazott, „*Ez a csereegyezmény a párizsi konferencia zűrzavaros légkörében született meg, és sohasem valósult meg.*”²⁴⁴ A vízügyi tervezetet augusztus 18-ra datálták, és az első paragrafusban megállapították, hogy az egyezmény aláírásától legalább hat hónapon belül *Általános Egyezményt* kötnek, ennek céljából Belgrádban fognak találkozni a delegációk.²⁴⁵ A második pontban általános alapelveket, illetve témaköröket fogalmaztak meg, amelyekkel az egyezménynek a későbbiekben foglalkoznia kell majd:

1. a megállapodás védje mindkét állam jogait;
2. meglévő hidrotechnikai objektumok jó állapotban való karbantartását;

²⁴⁰ FÖGLEIN Gizella: *Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet...*i.m.

²⁴¹ Uo.

²⁴² Uo.

²⁴³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 4/h, 96/pol/res-1946, 9. doboz

²⁴⁴ FÖGLEIN Gizella: *Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet...*i.m.

²⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 4/h, 96/pol/res-1946, 9. doboz

3. elhanyagolt, megrongált hidrotechnikai objektumok megjavítását a legrövidebb időn belül;
4. irtás (nádas), erdősítés kérdése;
5. hidrotechnikai szisztémák fejlesztése, korszerűsítése, „*haladva a korral*”;
6. szolgálatok (pl. hidrometeorológiai szolgálat) alakítása;
7. halászat érdekeiről gondoskodás;
8. hidrotechnikai szolgálatok közötti együttműködés;
9. döntőbizottság létrehozása;

A tervezet annyiban hasonlított a népcsere egyezményhez, hogy bár látszólag két egyenrangú fél kötötte volna meg a megállapodást, például a negyedik paragrafus értelmében a magyar területen lévő vízügyi szervezetekbe a jugoszlávok vízügyi szakembereket delegálhattak volna, hogy felügyeljék a munkát, a tervezet még arra is kitért, hogy a magyar félnek szükséges őket mindenben segíteni.²⁴⁶

A korábban részletezett magyar belpolitikai események, a kommunisták választási kudarca arra sarkallta a jugoszláv vezetést, hogy a hazánkban élő délszlávok helyzetét sötétre festve propagandahadjáratot indítson Budapest, és így a kiscgazdák ellen,²⁴⁷ továbbá a délszlávok helyzetével és a területi kérdésekkel együtt nyomást is kívántak gyakorolni a magyar vezetésre.²⁴⁸ A Tanjug²⁴⁹ 1946. január 12-én „*A nagymagyar revizionisták folytatják*” címmel két és fél hasábos tudósítást jelentetett meg, amelyben a jugoszláv-magyar viszony alakulását ahhoz kötötték, hogy milyen mértékben sikerül eltüntetni a revizionista elemeket a magyar politikai életből.²⁵⁰ A *Borba*, a *Politika* és a *Glas* újságokban háromhasábos cikk jelent meg január 17-én, amelyben a magyarországi délszlávok elleni állítólagos terrorról számoltak be.²⁵¹ A JKP politikáját magyar nyelven közvetítő újság, a *Magyar Szó* is élehangú kritikát fogalmazott meg január 5-én, eszközként a nyékincai (*Nikinai*, ma Szerbia) magyarokat használta fel, akik az újság szerint a következőket nyilatkozták: „*A nikinai magyarok, akik egy faluban szabadságban és békeességben élnek szerb testvéreik mellett, nem tudják elképzelni és elfogadni azt, hogy máshol a magyarok mellett ne élhessenek a szerbek ugyanolyan*

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 321.

²⁴⁸ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...*i.m. 50.

²⁴⁹ Jugoszláv Távíratí Iroda

²⁵⁰ HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 325.

²⁵¹ Uo. 321.

*szabadságban és békeességben.*²⁵² A magyar vezetés igyekezett Belgrád kedvében járni, így az oktatás területén tapasztalt visszaéléseket orvosolták, illetve megkezdték a magyarországi délszlávok összeírását. A népszámlálás azonban nem sikerült pozitívan, a *Politika* részletesen foglalkozott vele, egészen elmarasztaló hangnemben, a problémát ugyanis abban látták, hogy a megkérdezettek nem kaptak megfelelő biztosítékot, hogy nem kerülnek a nemrég kitelepített németek sorsára, ha esetleg vállalják nemzetiségüket. Az újság továbbá hiányolta, hogy a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjával nem működtek eléggé együtt a magyar szervek és végül arra a megállapításra jutott a lap, hogy a magyarok ismét a régi politikájukat folytatják és az a céljuk, hogy megosszák az országban élő szlávokat azzal, hogy különböző identitást (szerb, horvát, szlovén, vend, sokác, stb.) kínálnak fel nekik, továbbá külön veszik az anyanyelvet és a nemzetiséget, aminek a célja, hogy minél több magyar anyanyelvű szlávot tudjanak felmutatni.²⁵³

1947. május 6-án Szántó Zoltán belgrádi követ Gyöngyösi János külügyminiszternek írt jelentésében szintén kételyeit fejezte ki a magyar–jugoszláv viszonyt illetően, szerinte ugyanis a jugoszláv fél a két állam között fennálló *baráti* viszonyt nem demonstrálja kellőképpen a többi állam felé. Szántó véleménye alapján ennek oka, hogy „*a jugoszláv politikusok szerint Magyarország jövő magatartása még bizonytalan, nem világos még számukra, hogy Magyarország ék, vagy kapocs szerepét fogja-e vállalni.*”²⁵⁴ Az Aleš Bebler külügyminiszter-helyettestel és Bano Andrejev bányaügyi miniszterrel folytatott beszélgetésére alapozva ugyanis azt állította, hogy mivel az angolszász hatalmak be akartak avatkozni Jugoszlávia politikai életébe, Belgrád számára fontos volt a jó viszonya a szomszédos államokkal, hogy biztosítani tudják a délszláv állam függetlenségét. Attól tartottak, hogy Magyarországot megpróbálják a nyugati hatalmak befolyásolni, akár kedvező kölcsönökkel vagy területi ígéretekkel. Ha ez megtörténik, akkor „*fog kiderülni, hogy Magyarország valóban szakított-e régi politikájával, vagy pedig más változatban ismét vállalja-e a vazallus szerepét szomszédaival szemben.*”²⁵⁵

Az 1947-es választást követően a sajtó is hangnemet váltott, a magyar kommunisták előretörését üdvözölve a *Borba* úgy fogalmazott, hogy Magyarország most már „*elég erős*

²⁵² MÉSZÁROS Zoltán: *A korai titoizmus propagandája. 1944 ősze – 1946 januárja*, Életjék Kiadó, khn., 2008., 146.

²⁵³ Uo. 326.

²⁵⁴ MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 158/res/pol., 1947.05.06, *Jugoszláv kételyek Magyarországgal szemben*, 12. doboz

²⁵⁵ Uo.

ahhoz, hogy ellenálljon ama nyugati körök terveinek, amelyek ma nyíltan támogatják és élesztgetik a fasizmust, hogy ily módon az európai népeket a gyarmatok börtönébe lökjék, mely nagyon is hasonlít a rosszhírű >új rend<-hez”.²⁵⁶

4.1.6 Delegációk

A háború utáni években a két ország vezetői a legmagasabb szinteken találkoztak. 1947. október 13. és 15. között magyar küldöttség érkezett Belgrádba, a látogatás célja a Magyar–jugoszláv Kulturális Egyezmény aláírása, illetve a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megvitatása volt. Karlo Mrazović budapesti jugoszláv követ már szeptember 27-én jegyzékben jelezte Titonak,²⁵⁷ hogy Dinnyés Lajos fogja vezetni a delegációt, és valóban, a küldöttség tagjai a magyar politikai élet prominens személyei voltak: a már említett Dinnyés Lajos miniszterelnök, Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes, Molnár Erik külügyminiszter, Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, Veres Péter honvédelmi miniszter, Dobi István a Kisgazdapárt elnöke.²⁵⁸ Október 13-án délután a delegáció tagjai a belgrádi Fehér Palotába (*Beli Dvor*) mentek, ahol áttekintették a kulturális egyezmény tervezetét, amit a magyar delegáció tagjai megfelelőnek találtak, csupán apró változtatásokat akartak végrehajtani, például a 2. szakasz *stílusa* nem tetszett Gerő Ernőnek.²⁵⁹ A megbeszélésen a jugoszláv fél is a legmagasabb szinteken képviselte magát, jelen volt Tito, Kardelj, Đilas és Rankovič is.²⁶⁰ Molnár kérdésére, hogy vajon határozatlan időre kötik-e a szerződést, Tito azt javasolta, hogy húsz évre kössék, egy éves felmondási idővel. Arra a felvetésre, hogy hol legyen az aláírás, Tito azt javasolta, hogy írják alá Budapesten, majd az okmányokat Belgrádban cserélik ki. Az egyezményt október 15-én írta alá magyar részről Molnár Erik, jugoszláv

²⁵⁶ A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...*i.m. 594.

²⁵⁷ FARKAS Péter: *A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948)* In: *Belvedere*, 2004/XVI 7-8., 15.

²⁵⁸ A delegáció tagja volt még dr. Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Heltai György miniszteri tanácsos és Vas-Zoltán Péter miniszteri titkár is. A megbeszéléseken részt vett Szántó Zoltán belgrádi követ is. MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945-1964., 457/pol.res., *Bizalmas jelentés a magyar kormánydelegáció 1947.10.13-15 közötti belgrádi tárgyalásairól*. 6.d. A delegáció egy tizenkét személyes Herendi étkezésletet vitt ajándékba Titonak. Filmhíradó, 1947. október, *Belgrádba utazik a magyar kormányküldöttség*, online: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6538> (utoljára letöltve 2018.04.12.)

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Rajtuk kívül részt vett a megbeszéléseken jugoszláv részről Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes, Boris Kidrič, Sreten Žujović pénzügyminiszter, Stilinović Mato kulturális megbízott, Vujasinović Todor közlekedésügyi miniszter, Babić tábornok, illetve Karlo Mrazović budapesti jugoszláv követ is. (Uo.)

résről pedig Marijan Stilinović, a Kulturális és Művelődési Bizottság elnöke. Az este folyamán a követség vacsorát is rendezett a vendégek tiszteletére.²⁶¹ Az egyezmény értelmében magyar–jugoszláv vegyes bizottságot hoztak létre, melynek székhelye megosztva Budapesten és Belgrádban volt. A szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy a „*másik Magas Szerződő Fél állampolgárai és intézményei iránt a lehető legnagyobb jóindulatot és előzékenységet fogja tanúsítani.*”²⁶²

A belgrádi találkozáson – mint fentebb jeleztük – nem csak a kulturális egyezmény aláírása volt a célja, hanem a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményről való tárgyalás is. Kevesebb, mint két hónappal később, 1947. december 6-8. között Tito vezetésével jugoszláv delegáció érkezett Magyarországra az egyezmény aláírása céljából. A látogatás a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok csúcspontjának tekinthető,²⁶³ ráadásul, ahogy Rex József fogalmazott, a látogatás különösen fontos volt, ugyanis „*ezzel Magyarországnak egy győztes hatalom és volt ellenség megadta a tiszteletet.*”²⁶⁴ A jugoszláv delegáció december 6-án vonattal utazott Belgrádból Budapestre, a vonaton tartózkodott Szántó Zoltán belgrádi követ és Rex József, a belgrádi követség titkára is.²⁶⁵ Rex József 1949-ben, a megváltozott helyzetben már nem csak az utazás szépségeire emlékezett memoárjában: „*Nehezemre esik ünneprontónak lenni, de Tito aranykéssel és villával etette Rosenthal tányérból sonkával Tigris nevű farkaskutyáját.*”²⁶⁶ A jugoszláv-magyar határtól Budapestig valamennyi állomáson ünnepélyesen köszöntötték a küldöttséget, Molnár Erik már Kelebiánál fogadta őket.²⁶⁷ A vonat a Keleti pályaudvarra érkezett meg, ahol ünnepélyes keretek között fogadták a delegációt, Dinnyés Lajos miniszterelnök rövid beszédet mondott, amelyben a Szovjetuniót dicsőítette, „*amely felszabadított minket, hogy önálló életet élhessünk*”, majd a kapcsolatokat illetve hozzátette, hogy „*nincs az az imperialista erő, amely éket tudna verni a dolgozó népek összefogásán.*”²⁶⁸

²⁶¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 89 – 1947 1.doboz

²⁶² 1947. évi XXXI.tc. (forrás: www.1000ev.hu)

²⁶³ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...*i.m. 54.

²⁶⁴ REX József: *A Magyar–jugoszláv Társaság története...*i.m. 48.

²⁶⁵ A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947...*i.m. 19.

²⁶⁶ REX József: *A Magyar–jugoszláv Társaság története...*i.m. 48.

²⁶⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., *iszn. Tito budapesti látogatása*, 6.d. Érdekesség, hogy a Tito 1947-es budapesti látogatásával kapcsolatos anyagokat 1964 augusztus 25-én Barity Miklós (Gara, 1929. augusztus 25. - ?), a Külügyminisztérium III. Területi Osztály (balkáni országok) vezetője bekérte. Tito 1964. szeptember 11-16. között tett látogatást Magyarországon.

²⁶⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 4764/pol., 6.d.

A Keleti pályaudvarról a Vorosilov (ma Stefánia) út 59. számú villához utazott ebédre a delegáció,²⁶⁹ ahol a jugoszláv követ társaságában elfogyasztották az ebédet. Este Dinnyés fogadta Titot a Parlamentben, aki Tildy Zoltánnal is találkozott.²⁷⁰

A látogatás második napján a jugoszláv delegáció megkoszorúzta a Kossuth-szobrot a Parlamentnél, majd látogatást tettek Nagy Imrénél, az Országgyűlés elnökénél és a köztársasági elnöknél. Délután Tito fogadta Rajk Lászlót, a Magyar–jugoszláv Társaság elnökét, illetve Anton Robot²⁷¹, a Délszláv Demokratikus Szövetség képviselőjét, az este folyamán pedig több ezer fiatal vonult fáklyákkal Tito elé, akit „*a világ ifjúságának tanítójaként üdvözöltek*”.²⁷² December 8-án a délelőtti csepeli Weiss Manfréd gyár meglátogatását követően a Parlamentben aláírták a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Az aláírás után Dinnyés Lajos pohárköszöntőt mondott, a szerződést úgy értékelve, hogy „*Tito marsall és Jugoszlávia népei nagylelkűen felénk nyújtották jobbjukat. A magyar nép hálával és mély lelkesedéssel ragadja meg ezt a baráti jobbot abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezzel a két nemzet összefogása kovácsolódik össze, és hogy a népi demokrácia útját járó nemzeteinket*

²⁶⁹ Hat autóban utaztak a delegáció tagjai, tisztség szerint párokban. Az első, számozatlan autóban ült Tito és Dinnyés Lajos, majd a továbbiakban: 1. Milovan Đilas tárcanélküli miniszter – Gerő Ernő közlekedési miniszter; 2. Sreten Žujović pénzügyminiszter – Ries István igazságügyminiszter; 3. Boris Kidrič ipariügyi miniszter – Vas Zoltán a Gazdasági Főtanács főtitkára; 4. Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes – Molnár Erik külügyminiszter; 5. Zvonko kabinetfőnök – Major osztályvezető; 6. Petovan tábornok – Radványi Imre vezérőrnagy; 7. Vlahov ezredes – Sólyom László vezérőrnagy; Uo.

²⁷⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., *iszn. Tito budapesti látogatása*, 6.d

²⁷¹ Rob Antal: (Muraszerdahely (Mursko Središće, Horvátország), 1909. május 17. – Belgrád, 1965. április ?) Antun Rob, Anton Rob, Roob Anton néven is ismert. Földműves családból származott. Géplakatosnak tanult, majd vasmunkás lett. A kommunista mozgalommal 1927-ben találkozott, Jugoszlávia Kommunista Pártjába 1936-ban lépett be. 1938 – 1940 között a zágrábi pártszervezet titkára volt. 1943-ban letartóztatták és két évi fogházra ítélték Szombathelyen. 1944 őszén megszökött rabtársaival (szintén kommunisták) egy építkezésről, majd az újpesti partizáncsoport tagja lett. Rákosi Mátyás egyik unokahúgával élettársi kapcsolatban élt. 1946. május 19-én Baján megtartották a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja délszláv tagozatának első országos nagygyűlését, amin ~ a tagozat főtitkárává választották. Az 1947-es országgyűlési választásokon képviselői mandátumot szerzett, mint délszláv képviselő. A Kominform-konfliktus kirobbanása után, 1948. július 2-án éjjel Lazar Brankov segítségével Jugoszláviába szökött. 1951-ben „Robogó” fedőnévvel az ÁVH I/3-g alosztályán csoportot hoztak létre, melynek feladata ~ lehetséges Zala megyei kapcsolatainak felderítése. A nyomozást 1955. február 24-én zárták le. 1965 áprilisában hunyt el Belgrádban, temetése április 6-án volt. A. SAJTI Enikő: *Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon. Rob Antal*, In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*, szerk.: BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 277-289 alapján)

²⁷² Uo.

soha többé semmiféle reakciós belső vagy külső erő egymással szembe nem állíthatja.”²⁷³ Dinnyés háláját fejezte ki Titonak azokért a jogokért „amelyekben Tito marsall Jugoszláviája a vajdasági magyarságot részesíti.” Hozzátette, hogy „a jugoszláv kormány bölcs leninista stálini nemzeti politikájának az eredménye a jogegyenlőség teljességének a biztosítása vajdasági testvéreink számára.”²⁷⁴ Tito Dinnyés beszédére válaszul a nemzetiségekkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „mindenki, aki az igazi népi demokrácia elvét vallja, aki a nemzetiségi kérdés helyes, stálini megoldásának az álláspontján áll, az a mi testvérünk, az a mi barátunk, legyen az magyar, cseh, lengyel, bárki más, mindegy.”²⁷⁵ A látogatást követően Szántó Zoltán a delegáció vonatával utazott vissza Belgrádba, az úton Tito a magyar hadsereg létszámáról érdeklődött, és úgy vélte, az messze elmarad a többi ország mögött a katonai kiadások terén. Szántó ebből arra következtetett, hogy a jugoszlávok fel fogják vetni a magyar hadsereg fejlesztésének kérdését.²⁷⁶ A jugoszláv delegáció látogatása egy Tito tiszteletére rendezett vadászattal végződött Kelebián, amely később, a Rajk-per kapcsán új értelmet nyert.

A látogatás kapcsán a nemzetközi sajtó²⁷⁷ megragadta a lehetőséget és hosszú cikkekben számolt be a térséget érintő politikai fejleményekről. Az elemzésekben már megjelentek azoknak az eseményeknek a főbb vonalai is, amelyek bő fél évvel később az egész szocialista blokkot megrázó szakításhoz vezettek. A *Manchester Guardian* egy nagyobb lélegzetvételű cikkben elemezte a szocialista blokk országainak kapcsolatát, és úgy fogalmazott, hogy „sokrétű, kölcsönös ellenszenv jellemezte ezeket a délkelet-európai államokat.”²⁷⁸ A cikk szerint Magyarország kulshelyzetben van az ilyen szövetségekben, azonban Budapest korábban összekötő kapocs helyett vezető szerepre akart szert tenni, és ez inkább ék volt, mint kapocs. Az elemzésben kitértek az új jugoszláv-bolgár szövetségre is, azt írták, hogy Görögország és Törökország félhet, mert bár Dimitrov és Tito is az ellenkezőjét közli, ha szándékuk támadó, Törökország a Dardanellákat, Görögország Macedóniát illetve Thesszáliát

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964. 4764/pol, 6.d. Szintén idézi A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947...*i.m. 19.

²⁷⁵ Uo.

²⁷⁶ A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény...*i.m. 6.

²⁷⁷ Természetesen a hazai lapok címlapon számoltak be a látogatásról, a nemzetközi újságok/ügynökségek közül nagyobb volumenű beszámolót írt többek között az AP (Associated Press, New York), az AFP (Agence France Presse, Párizs), Times, Combat (Párizs), New York Herald Tribune, Daily Telegram, Observer (London). MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 524/pol, 6.d

²⁷⁸ Uo.

féltheti. A londoni rádió csehszlovák adása számára a látogatás azt bizonyította, hogy Tito a Szovjetunió segítségével egy kis-Szovjetuniót akar létrehozni a térségben.²⁷⁹

²⁷⁹ Uo.

4.2 A KOMINFORM-KONFLIKTUS KÖZVETLEN HATÁSA A KAPCSOLATOKRA (1948-1949 SZEPTEMBERE)

„Maguk azt elfelejtik, hogy akkor Jugoszláviában tízezerrel zárták be és ölték meg a rendes kommunistákat, akik a Kommunista Internacionálé hívei voltak. Maga elfelejti már azokat a lövöldözéseket a jugoszláv határon. Ezeket mind vegye hozzá és általában azt a benyomását. Hát szóval én meg voltam győződve róla, hogy azok a jugoszlávok tényleg ellenség, a vezetők. Abban az én számomra akkor kétség nem volt.[...] Ilyen gondolataim például vannak mind a mai napig, mert az érthetetlen, amit a jugoszlávok csinálnak.”²⁸⁰

/Rákosi Mátyás, 1962/

4.2.1 Gócpontok a szovjet–jugoszláv kapcsolatrendszerben

A második világháborút követően a szovjet–jugoszláv kapcsolatok szorosak voltak, a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést már 1945. április 11-én aláírták. Mind a JKP, mind az SZKP a lehangosabb szószólója volt a Kominform megalakításának, a szervezet első székhelye Belgrád lett, amely egyrészt értékelhető gesztusként Moszkva részéről, másrészt azonban lehetséges, hogy Sztálin így próbálta meg szorosabb ellenőrzés alatt tartani a jugoszláv vezetőket. A szovjet–jugoszláv kapcsolatokat ugyanis több érdekütközés is terhelte.²⁸¹ Általánosan megfogalmazható, hogy a két ország közötti feszültség alapproblémája az volt, hogy Sztálin a stratégiaileg fontos területen fekvő, jelentős területtel bíró Jugoszláviát, illetve a JKP vezetőit teljes mértékben Moszkva befolyása alatt akarta tudni, és kizárólagos, teljhatalmú vezetője kívánt lenni a szocialista bloknak. Tito azonban számos, a nemzetközi politikát is befolyásoló döntésében nem kérte ki a szovjet diktátor előzetes véleményét, Sztálin ezért félre akarta állítani. Korábban már részletesen bemutattuk, hogy a régióban a kommunista pártok közül a JKP egyedi helyzetben volt, ugyanis a partizánháború során önerejükéből foglalták vissza és egyesítették újra Jugoszláviát. Ez megjelent a jugoszláv kommunista ideológiában is, és Belgrád gyakran hangoztatta forradalmuk egyediségét, amely tovább mélyítette az ellentéteket.²⁸² A jugoszlávok önálló

²⁸⁰ *Lehallgatott kihallgatások...*i.m. 90.

²⁸¹ A szovjet-jugoszláv konfliktus okaira lsd: JUHÁSZ József: *A Kominform és Jugoszlávia...*i.m. és GIBIANSZKII, Leonyid: *Az 1948-as szovjet-jugoszláv konfliktus és a Kominform...*i.m. 39-47.

²⁸² VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig ...*i.m. 41.

politikájukat a szovjet figyelmeztetések ellenére nem adták fel, és ambícióikat növelték a Balkánon és Közép-Kelet-Európában. 1947 végére az összes szocialista állammal megkötötték a barátsági szerződést, ezzel lekörözve még a Szovjetuniót is.²⁸³ Sztálin és a szovjet vezetők úgy gondolták, hogy Tito könnyen eltávolítható a jugoszláv vezetés éléről és amennyiben túlságosan a sztálini érdekek ellen cselekszik, nagyobb nehézség nélkül leválthatják. Ahogy a későbbiekben kiderült, Moszkva számítása nem volt pontos a jugoszláv vezetés pozícióit illetően. Egyrészt a JKP a régió többi kommunista pártjával ellentétben számottevő társadalmi támogatottsággal rendelkezett, ráadásul területén nem állomásoztak szovjet egységek. Tito nem csak belpolitikai támogatást tudhatott maga mögött, a Közép-európai szocialista államok vezetése is örömmel fogadta a Jugoszláviával kötött megállapodásokat, „mert úgy látták, hogy a Szovjetunió után Jugoszlávia a legfontosabb forradalmi állam”.²⁸⁴ Belgrádnak problémát jelentett továbbá az 1944-45-ben jugoszláv területeken átvonuló szovjet csapatok erőszakos viselkedése, illetve a szovjet tanácsadók „parancsnoki” viselkedése az országban. Moszkva ráadásul a jugoszláv vezetés háta mögött igyekezett beépülni a délszláv szervezetekbe és Belgrádot megkerülve ügynökhálózatot kiépíteni.²⁸⁵

A legnagyobb ellentét a Balkán-föderáció tervével kapcsolatban éleződött ki. 1947. július 30. és augusztus 1. között Tito és Georgi Dimitrov²⁸⁶ Bledben találkozott és baráti és együttműködési szerződést kötött.²⁸⁷ A nyilvánosság előtt Dimitrov beszélt először a megállapodásról 1948. január 17-én²⁸⁸, ő azonban már egy nagyobb volumenű, az összes Közép-kelet-európai szocialista államot is magába foglaló föderáció tervét vázolta fel. A jugoszláv-bolgár terv azonban már nagyobb volt, mint amit Moszkva támogatott és Sztálinnak sem állt érdekében a létrehozása.²⁸⁹ A belgrádi szovjet követ már 1947 végén – 1948 elején olyan jelentéseket küldött Moszkvába, amelyek szerint a jugoszláv vezetés „letért a marx-lenini útról”²⁹⁰. Albánia és Jugoszlávia viszonya további ütközőpont volt a szovjet–jugoszláv

²⁸³ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 12.

²⁸⁴ LIPKOVICS Károly: *A szovjet-jugoszláv viszony és a Tájékoztató Iroda*, Múltunk folyóirat, 1990/1. 10.

²⁸⁵ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 13.

²⁸⁶ DIMITROV, Georgi Mihajlov (1882. június 18. – 1949. július 2.) A bolgár, valamint a nemzetközi kommunizmus egyik meghatározó alakja. 1935-től a Kommunista Internacionálé vezetője. 1945-ig Moszkvában élt, majd Bulgária első számú vezetője lett, 1946-tól miniszterelnök, 1948-tól pedig a kommunista párt főtitkára volt.

²⁸⁷ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig...*i.m. 45.

²⁸⁸ GIBIANSKIJ, Leonyid: *Az 1948-as szovjet-jugoszláv konfliktus és a Kominform...*i.m. 124.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo. 122.

viszonyban, ugyanis Belgrád lényegében gyámkodott az albán kommunisták felett, Tiranának fontosabb volt a belgrádi, mint a moszkvai kapcsolata.²⁹¹ Január elején Đilas Moszkvába látogatott, ahol Sztálinnal, Molotovval és Andrej Alekszandrovics Zsdanovval²⁹² tárgyalt az albán-jugoszláv viszonyról, annak szorosabbra fűzését támogatták is, azonban Sztálin szerint még nem érkezett el ennek az ideje. Đilas azonban „hazaüzent” Belgrádba, hogy Moszkva támogatja az albán-jugoszláv közeledést, ennek hatására Tito táviratot küldött Enver Hoxának²⁹³, amiben javasolta, hogy Dél-Albániában állomásoztassanak egy jugoszláv hadosztályt, megelőzendő az „angol-amerikaiakkal szövetséget kötő görög monarchofasiszták”²⁹⁴ feltételezett partraszállását. Hoxa igenlő választ adott, azonban az egész tervezett akcióról Sztálint nem tájékoztatták.

Sztálin február 10-ére Moszkvába rendelte a bolgár és a jugoszláv kommunista vezetőket.²⁹⁵ A bolgár vezetés a legmagasabb szinteken képviseltette magát, azonban jugoszláv részről Tito nem vett részt a találkozón, a hierarchiában alatta állókat, Đilast, Bakarić-ot és Kardelj-t küldte.²⁹⁶ A találkozón a szovjet vezetők három eset kapcsán fejezték ki tiltakozásukat:²⁹⁷

- Jugoszláv-bolgár föderációs szerződés;
- Dimitrov bukaresti nyilatkozata egy Közép-európai föderációról;
- Jugoszláv hadosztály küldése Albániába.

Ugyan egy dualista föderáció elvi lehetőségét nem zárta ki Sztálin, annak jugoszláv és bolgár elképzelését és a Moszkvával való egyeztetés előtti kitergetését kritizálta. A jugoszláv delegáció tagjai minden vádat elfogadtak, de hozzátették, hogy a végső szót *otthon* Tito mondja majd ki. Ezzel szemben a bolgár delegáció vezetője maga Dimitrov volt, így teljes önkritikát kellett gyakorolniuk ott, a helyszínen. A találkozóról Sztálin egy jegyzőkönyvet íratott alá a

²⁹¹ Uo. 119.

²⁹² ZSDANOV, Andrej Alekszandrovics (1896. február 26. – 1948. augusztus 31.) orosz nemzetiségű szovjet kommunista politikus, kultúrpolitikus, párthivatalnok.

²⁹³ HOXA, Enver (1908. október 16. – 1985. április 11.) albán kommunista diktátor. 1941 – 1985 között az Albán Kommunista Párt, majd a Munkapárt főtitkára.

²⁹⁴ GIBIANSZKIJ, Leonyid: *Az 1948-as szovjet-jugoszláv konfliktus és a Kominform...*i.m. 124.

²⁹⁵ A találkozóról beszámol ĐILAS, Milovan: *Találkozások Sztálinnal...*i.m. , illetve Đilas jelentését magyarul közli VUKMAN Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója, 1948. február 10.*, Documenta Historica 64., 2004., online: http://acta.bibl.u-szeged.hu/38306/1/doc_064.pdf (utoljára letöltve 2018.08.05)

²⁹⁶ LIPKOVICS Károly: *A szovjet-jugoszláv viszony...*i.m. 14-15.

²⁹⁷ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig...*i.m. 48.

jugoszláv delegáció vezetőjével, Kardeljvel, amely arról szólt, hogy a mindkét felet érintő külpolitikai döntések meghozatala előtt ezentúl a jugoszlávok minden esetben konzultálnak a szovjetekkel.²⁹⁸ A feszültséget azonban tovább növelte a Görögországban zajló polgárháború. Sztálin felszólította az albán, jugoszláv és bolgár vezetőket, hogy hagyjanak fel a görög partizánok támogatásával, mivel a szovjetek már amúgy sem küldenek támogatást, ami egyébként is az egyetlen jelentős támogatás volt a görög partizánok számára. Tito azonban február 21-én Belgrádban találkozott a görög kommunista vezetőkkel, akikkel ismertette Sztálin álláspontját, de jugoszláv részről a harcok további támogatását ígérte.²⁹⁹ Ez az ígélet már szembenállást jelentett Sztálinnal, a szovjet vezető vélhetően elismerte nyugati érdekszférának Görögországot. A szovjetek már február folyamán felfüggesztették a tárgyalásokat, amelyek a kereskedelmi egyezmény megújítását célozták.

Március elsejére Tito összehívta a JKP KB ülését, amin visszautasították a február 10-i találkozón elhangzottakat, illetve Moszkva vádjait.³⁰⁰ Ezt követően március 18-19-én a szovjet katonai és polgári tanácsadókat hazahívták Jugoszláviából, amit hivatalosan azzal magyaráztak, hogy a szakértőket ellenséges légkör vette körül, a diplomataikat pedig egy szinten kezelték a „tőkés államok” diplomataival.³⁰¹ Az elkövetkezendő hónapokban több levélváltásra is sor került, a szovjetek a JKP politikájának hibás irányvonalát, a szovjet tanácsadókkal való bánásmódot és a jugoszláv vezetők arrogáns magatartását vetették fel, a délszláv vezetés a vádak elutasította.³⁰² Március 27-én kelt első levelüket a szovjetek nem csak a jugoszlávoknak, de a többi kommunista párt vezetőjének is elküldték, így ők már értesülhettek a kibontakozó konfliktusról.

A JKP helyzetét egy Kominfrom-értekezlet keretein belül kívánták megtárgyalni. Az ülést a tervek szerint június 8.-10. között tartották volna, azonban a jugoszlávok sérelmezték, hogy „... a pártok vezetői, vezetőségei egyetértettek a SZKP kritikátlan vádjaival... elítéltek bennünket és nem vették számba a mi leveleinket. [...] Mindez nem teszi lehetővé azt, hogy a jugoszláv párt kérdésének a megtárgyalása az egyenjogúság alapján folyjon le.”³⁰³ Ez csupán annyiban befolyásolta az ülést, hogy végül június 21.-22. között tartották meg Bukarest mellett, a jugoszláv vezetők azonban nem vettek részt rajta. Az értekezletet Zsdanov nyitotta meg, aki

²⁹⁸ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 50.

²⁹⁹ GIBIANSZKIJ, Leonyid: *Az 1948-as szovjet-jugoszláv konfliktus és a Kominform...*i.m. 127.

³⁰⁰ LIPKOVICS Károly: *A szovjet-jugoszláv viszony...*i.m. 15.

³⁰¹ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig...*i.m. 53.

³⁰² JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m.128.

³⁰³ ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”...i.m. 41.

„*Helyzet a Jugoszláv Kommunista Pártban*” című beszédében megadta a jugoszláv-ellenes alaphangot. Az értekezleten részt vevő kommunista vezetők egymást felülmúlva tettek tanúbizonyságot a szovjetek mellett és a jugoszlávok ellen, lelkesedésével kitűnt Rákosi.³⁰⁴ Az ülésen kiderült, hogy a szocialista blokkon belül nincs helye különvéleménynek, vonal csak egy van, a Moszkvában meghatározott. A JKP-t kizárták a Tájékoztató Irodából, a határozatot június 28-án³⁰⁵ hozták nyilvánosságra. A határozatban egyébként felszólították a JKP „*egészséges erőit*”, hogy amennyiben a vezetés nem ismeri el a hibáit, az ország élére állítsanak új vezetőséget.³⁰⁶

4.2.2 A konfliktus közvetlen hatása a magyar–jugoszláv viszonyra (1948-1949)

A magyar vezetés már márciusban értesülhetett a Belgrád felett gyülekező viharfelhőkről, nem csupán a már említett március 27-i levélből, hanem Rákosin keresztül Vorosilov marsall szavaiból, aki a magyar vezető figyelmét már az 1848-as forradalom centenáriumi ünnepségén felhívta az ellentétekre. A márciusban Belgrádba utazó magas szintű delegáció tagjainak a Politikai Bizottság (PB) utasításba adta, hogy úgy járjanak el minden katonai, külkereskedelmi, külpolitikai és más kérdésekben, hogy „*a Szovjetunióval való viszonyunk benne a döntő.*”³⁰⁷ Rákosi Mátyás július 2-án tartott beszédében „*leplezte le Titot*”.³⁰⁸ Szerinte „*a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőinek zöme nem értette meg a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepét, a munkás-paraszt szövetség lényegét*”³⁰⁹, ezért született meg ellenük az elítélő határozat. Rákosi mintadiák volt, az elsőik között állt ki nyíltan a jugoszlávok ellen. Visszaemlékezésében erről azt vallotta: „*az, hogy a jugoszláv kérdést azonnal a nyilvánosság elé vittük és megmagyaráztuk, nagy megnyugvást keltett tömegeink között, amire annál is*

³⁰⁴ Uo. 42.

³⁰⁵ Szent Vid napja a szerbek számára gyásznapi, 1389-ben ezen a napon volt a rigómezei csata, aminek elvesztésével török uralom alá kerültek a szerbek. Teljes bizonyossággal nem lehet kijelenteni, hogy a szovjetek szándékosan erre a napra időzítették volna a bejelentést, de nem is zárható ki.

³⁰⁶ RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség...i.m.*

³⁰⁷ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát... i.m.* 58.

³⁰⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 352/biz – 1949, 7.doboz

³⁰⁹ A marxizmus – leninizmus a győzelem egyetlen útja, Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártfunkcionáriusok ünnepi értekezletén, 1948. július 2., In: RÁKOSI Mátyás: *Építjük a nép országát*, Szikra kiadó, 1949, Bp. online, <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.pdf> letöltve: (2015. március 24.)

inkább szükség volt, mert ez a kérdés kezdett rohamosan elmérgesedni.”³¹⁰ A kérdés az volt, „*hogy nem fenyegeti-e pártunkat [t.i. az MDP-t] is hasonló veszély. Nem történhetik-e meg velünk is, mint a jugoszlávokkal, hogy miközben vizet prédikálunk, bort iszunk. A felelet erre, kedves Elvtársaim, csak az lehet, hogy igen, minket is fenyegetnek ilyen veszélyek.*”³¹¹ Feltételezhetjük, hogy az elítélő határozatot követően valóban volt félelem a magyar vezetők között, Rákosi talán ezt ellensúlyozandó lépett fel erélyesen Belgrád ellen, ezért is indult nagyon durva propagandahadjárat Jugoszlávia ellen, ráadásul az elkövetkezendő években a két ország határán szinte mindennaposak lettek a határincidensek, a háttérben pedig az állambiztonsági szervek is összecsaptak.

4.2.3 Az első lépés a Rajk-per felé: Miloš Moić halála

A határozat után egy hónap sem telt el, és egy, a magyarországi délszlávok által lakott kollégiumban történt gyilkosságot felhasználva a magyar vezetés közel járt ahhoz, hogy egy titoista pert kreáljon, azonban, mint látni fogjuk, ekkor még sem az idő, sem a (szovjet tanácsadók nélkül) összetákoltt koncepció nem volt megfelelő. 1948. július 10-én, este fél 11-kor a Veres Pálné utcában található Tökölyánum egyik szobájában holtan találták Miloš Moić-ot, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége (MDDSZ) intézőbizottságának tagját.³¹² „*A nyomozás szálai a jugoszláv követségre vezettek, s csakhamar bizonyítékok kerültek elő arra, hogy a gyilkosságot a jugoszláv követség egy tagja követte el, hogy így akadályozza meg azt, hogy az illető a magyar hatóságok előtt feltárja a jugoszláv követség bizalmas természetű és a barátságos viszonytal nehezen összeegyeztethető működését. [...] Mi követeltük, hogy az illető követségi beosztott, ha jól emlékszem, [Živko] Boarovnak hívták, jelenjen meg kihallgatáson a budapesti rendőrségen.*”³¹³ Így emlékezett Rákosi az ügyre, majd hozzátette, „*természetesen az ilyen esetek nem voltak alkalmasak arra, hogy a jugoszláv-magyar viszonyt javítsák.*”³¹⁴ A valóságban a gyilkosság lehetőséget adott a magyar vezetésnek, hogy az ügyet politikai gyilkosságként a magyar–jugoszláv viszony szempontjából felhasználják, a propagandahadjárat ezt követően nagyobb sebességbe kapcsolott, az ekkor

³¹⁰ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések...*i.m. 657.

³¹¹ Uo. 656.

³¹² A Moić-gyilkosság mindenre kiterjedő bemutatását lsd: ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”...i.m. 191-253.

³¹³ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések...*i.m. 657. szintén idézi: ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”...i.m. 195.

³¹⁴ Uo.

megindult események később a Rajk-perben értek célta. A gyilkosság lehetőséget adott továbbá a magyar vezetésnek, hogy a határozatot el nem fogadó magyarországi délszlávokat rávegyék a JKP politikájának elítélésére, és nem utolsó sorban deheroizálta az ellenállásukat is.³¹⁵ Ahogy korábban is említettem, a jugoszláv kommunisták magyarországi elvtársaik számára példaképpül szolgálták, személyesen Rákosi is követendőnek tartotta a belgrádi politikát, éppen ezért a Tájékoztató Irodában lejátszódó események hirtelen irányváltásra készítették a magyar vezetőket. A jugoszláv-barát politika így hibává vált, amit utólagosan kellett *korrigálni*, és viselni a felelősséget érte Sztálin előtt. Rákosi azonban tapasztalt volt, nem szerette volna a saját bőrét a vásárra vinni, találnia kellett egy (vagy több) bűnbakot, akik *félrevezették* őt és leterelték a helyes útról. A Moiéc-ügy volt az első kínálkozó lehetőség, amelyből akár egy titoista pert is kreálhattak volna.³¹⁶

Az, hogy mi történt azon az estén, nem rekonstruálható pontosan. Az előzményeket tekintve tény, hogy Antun Rob kizárta Moiéc-ot az MDDSZ intézőbizottságából, majd Péter Gábor szerint Farkas Mihály július 8-án felkereste azokat a délszlávokat, akik kiálltak a határozat mellett, és Moiéc-nak azt tanácsolta, hogy tegyen úgy, mintha még mindig az intézőbizottság tagja lenne, és igyekezzen meggyőzni a többi délszlávot is, hogy álljanak ki a határozat mellett. Farkas szerint Moiéc *„úgy viselkedik, mint ahogyan egy igazi délszláv kommunistának viselkednie kell”*.³¹⁷ A gyilkosságot Rákosiék tehát a határozat körül kibontakozó délszláv belharcnak igyekeztek beállítani. Az eset ráadásul először nem is gyilkosságként, hanem öngyilkosságként szerepelt a kiküldött főkapitányi értesítőben, miszerint az áldozat *„még meg nem állapítható körülmények között hasba lőtte magát.”*³¹⁸ A szakirodalomban a gyilkosság indítékaként a szerelemfélétség is megjelenik.³¹⁹

A nyomozást hamar elvették a bűnügyi rendőrségtől és a politikai rendőrségnek adták, ahol dr. Tímár István ezredes, majd dr. Décsi Gyula folytatta a nyomozást. Két nappal az állítólagos gyilkosság után Ognjenovics Milánt az MDDSZ titkárát és Lastić Ljubomirt, az MDDSZ ifjúsági titkárát is őrizetbe vették és Szalai András igyekezett meggyőzni őket, hogy nyilatkozatban foglaljanak állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett. Ezt nem tették meg,

³¹⁵ RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség*...i.m.

³¹⁶ ZINNER Tibor: *„A nagy politikai affér”*...i.m. 195.

³¹⁷ Uo. 194.

³¹⁸ Uo. 197.

³¹⁹ A. SAJTI Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben 1945 - 1948: Rex József*, Forrás folyóirat, 41. évf. 2009/7-8.szám 91.

ennek ellenére pár nap múlva szabadon engedték őket.³²⁰ Ezt követően sűrű jegyzékváltásokra került sor Budapest és Belgrád között, amelyben a magyar vezetés kérte Boarov kiadatását a magyar szerveknek, amelyhez a jugoszlávok hozzá is járultak, maga Tito „utasítást adott, miszerint Boarovot ki kell adni a magyar hatóságoknak.”³²¹ Az ügyet közben a nyilvánosság elé vitték a magyar szervek, július 18-án a *Szabad nép* már „Boarov Zsivko a budapesti jugoszláv követség sajtóattaséja meggyilkolta Moic Milos elvtársat” címmel közölt cikket.³²² A kihallgatása során, augusztus 6-án Boarov beismerte, hogy meggyilkolta Moic-ot. Amint említettük, a gyilkosságot egy titoista perré akarták dagasztani, azonban a JKP *kiátkozása* a táborból még túl friss volt, a Tito-ellenes rágalomhadjárat nem érte el csúcspontját, így az ügyet *csupán* propaganda célokra használták fel. Ugyan Lazar Brankov, a jugoszláv követség ügyvivője ez idő tájt még nem került célkeresztbe, azonban a bő egy évvel később megrendezett Rajk-(Brankov)-perben már a gyilkosság kitervelésének szerepét is ráosztották. A Rajk-per vádirata szerint „1948 nyarán Brankov Lázár magához rendelte a jugoszláv kémszervezet tagját [...] Zsivko Boarovot, és közölte vele, hogy Moics Milos a magyarországi jugoszlávok egyik vezetője a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglalt állást, és ezért félt, hogy leleplezi Titóék magyarországi működését. Brankov azt az utasítást adta Boarovnak, bírja rá Moics Milost, ettől a szándékától álljon el, és ha Moics Milos kitartana álláspontja mellett, akkor ölje meg. [...] Brankov Lázár tehát Zsivko Boarovot rábirta arra, hogy Moics Milost előre megfontolt szándékkal megölje, vagyis gyilkosságra való felbujtás büntetést követte el.”³²³ 1955-ben felülvizsgálatot tartottak, amelyben Brankov tagadta a gyilkosságra való felbujtást, Boarov pedig amellett, hogy elismerte, hogy dulakodott Moic-tyal és leadott pár figyelmeztető lövést, tagadta, hogy ő ölte volna meg.³²⁴ A perújításra végül nem került sor.

Az ügyben olyan teória is napvilágot látott, amely szerint a magyar (esetleg a szovjet) állambiztonság követett el merényletet Moic ellen, ezt Kiss Károly, az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke 1956. június 12-én egy feljegyzésében sugallta.³²⁵ Csupán három héttel korábban, 1956. május 23-án az Egyesült Államok központi hírszerzésénél elkészült egy összefoglaló jelentés *A Rajk-per háttere* címmel.³²⁶ A jelentés írója a Moic-

³²⁰ RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség...*i.m.

³²¹ ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”...i.m. 204.

³²² *Szabad nép*, 1948. július 18.

³²³ *Rajk László és társai a népbíróság előtt*, Szikra, Budapest, 1949, 17.

³²⁴ ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*”...i.m. 196.

³²⁵ Uo. 200.

³²⁶ CIA-RDP83-00418R004500040003-4, *Background of the Rajk Case, 1956.05.23.* online: foia.cia.gov

gyilkosságra is kitért röviden: „*A Tito-ellenes ügy Magyarországon egy gyilkossággal kezdődött. A Veres Pálné útján volt egy kollégium, ahol a magyarországi délszláv fiatalok laktak. Ennek az ifjúsági csoportnak a vezetőjét megölték. A gyilkosságot az ÁVH követte el, majd az egészet a jugoszláv követségre kenték. [satírozás] Az ügyet Rajk László vitte végig, és Péter Gáborral illetve Farkas Mihály akkori honvédelmi miniszterrel együtt irányították az egészet.*”³²⁷ Sajnos a jelentés tevője ismeretlen, mivel a források kilétét a CIA nem hozza nyilvánosságra, azonban a jelentés többi, Rajk-perre vonatkozó adata nagyrészt megfelel a valóságnak. Akármennyire logikus lépésnek is tűnt volna, hogy a magyar szerv kivitelezzen egy ilyen akciót, a jelentés nem bizonyítja, hogy Moic meggyilkolása a magyar államvédelem műve lett volna, főleg úgy, hogy Kiss feljegyzése és a CIA dokumentum időben gyanúsán közel keletkeztek egymáshoz. Ezt akár magyarázhatja az is, hogy az 1956-ra már részben megváltozott politikai légkörben egy esetleges pletyka kelt szárnyra Moic halálát illetően, amely mind Kisshez, mind a CIA informátorához eljutott. Ezek azonban csak teóriák, amelyek további bizonyító erejű források feltárásáig feltételezések maradnak.

4.2.4 Fokozódó szembenállás

„*Viszonyunk Jugoszláviával akkor romlott meg, amikor Jugoszlávia jelenlegi vezetői elárulták a népi demokráciák békefrontját, elárulták felszabadítójukat, a Szovjetuniót és átálltak az imperialisták oldalára. Titóék ezt persze tagadják és igyekeznek port hinteni saját dolgozóik szemébe, de minket meg nem tévesztenek.*”³²⁸

/Rákosi Mátyás, Celldömölki beszéd, 1949. május/

Szántó Zoltán belgrádi követ 1948. július 12-én jelentést küldött Budapestre, amelyben arról számolt be, hogy a határozat miatt nagy az elkeseredettség a jugoszláv párttagok között, akik nem értik, mi történhetett. Elemzésében Szántó kitér a JKP vezető szerepére a régióban a háború után, azonban szerinte észre kellett volna venniük, hogy ez változik, és szerényebben elfoglalni az őket ténylegesen megillető helyet. Véleménye szerint a „burzsoák” örülnek, mert ha Tito szakít a Szovjetunióval, akkor a nyugat felé kell fordulnia, és revízió alá vonják az

³²⁷ Rajk László és társai a népbíróság előtt...i.m. 16.

³²⁸ Rákosi Mátyás beszéde a Népfront választási gyűlésén, Celldömölk, 1949. május 8, In: RÁKOSI Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*, Szikra kiadó, 1951, Budapest, online <http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> (letöltve: 2015. március 26.)

államosítást.³²⁹ Nem csak a magyar vezetés „reagált” gyorsan az eseményekre, a Belgrádból Budapestre küldött követségi jelentések a határozat után közvetlenül hangnemet váltottak. Egyre elítélőbbben nyilatkoztak a Jugoszláviai helyzetről, például a korábban még dicsért jugoszláv közellátási rendszert egyik napról a másikra „csődként” jellemezték.³³⁰ Szántó Zoltán követ július 17-i jelentésében a jugoszláv álláspontról írt, amely szerint „... a konfliktust a Tájékoztató Irodában elsősorban a magyar és a bolgár kommunisták idézték elő, Tito népszerűségére való féltékenységből. Tovább tart a nép, sőt az egyszerűbb párttagok megtévesztése azzal, hogy a Sz(b)kp és Sztálin távol áll ettől a méltatlan rágalomhadjárattól”³³¹.

A JKP július 21-28. között tartotta az V. Kongresszusát. Rákosi úgy gondolta, hogy a kongresszusra egy delegációt kellene küldenie a szocialista országoknak, mert így befolyásolhatnák az eseményeket, ezt javasolta is a Kominform Titkárságnak. Gottwald is hasonlóan gondolkodott, azonban Sztálin úgy döntött, egyik szocialista ország sem képviselheti magát az eseményen.³³² A kongresszuson elhangzott beszédek között volt, amelyik azzal vádolta a magyar kommunistákat, hogy nem tettek meg mindent a Horthy-rezsim megbuktatása érdekében, ellenben a jugoszláv kommunisták maguk „szabadították” fel Jugoszláviát.³³³ A JKP vezetősége nyolcórás beszámolót tartott, amelyen a párt dicső múltját elevenítették fel, az elítélő határozatra Tito csupán a beszéde végén tért ki és minden vádat visszautasított.³³⁴ A Kongresszuson elhangzott beszédek azonban rávilágítottak arra is, hogy bár a jugoszláv vezetés nem értett egyet az Kominform-határozattal, ideológiai válságba kerültek, mivel a sztálinizmus már mélyen beivódott a délszláv állam minden területébe. Tito beszédében úgy fogalmazott, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt „meginthathatatlanul hűséges a Marx-Engels-Lenin-Sztálin-i ideológiához, melyet bizonyít az a tény is, hogy a JKP sosem tért le ennek az ideológiának az ösvényéről”.³³⁵ Milovan Đilas széleskörben ismerté vált művében úgy fogalmazott, hogy „Noha a forradalmat és az egyéb realitásokat illetően egyre

³²⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 41/pol/res – 1948.07.12. Jugoszláv helyzet a TI határozata után, 15.d.

³³⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 31/pol.biz – 1948 2. doboz

³³¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 32/pol – 1948 2. doboz

³³² RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség*...i.m.

³³³ MNL O XIX – J – 4 – a – Belgrád 36/pol – 1948 2. doboz

³³⁴ RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség*...i.m.

³³⁵ PEROVIĆ, Jeronim: *Josip Broz Tito*, In *Mental Maps in the Early Cold War Era, 1945-68*, szerk.: CASEY, Stephen – WRIGHT, Jonathan, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, 138.

nyilvánvalóbbá vált az ellentét, a jugoszlávok ezekben a tényekben, különösen pedig saját forradalmi sikereikben bizonyítékot láttak arra, hogy mégis szoros szálakkal kapcsolódnak Moszkvához és a Szovjetunió által előírt ideológiai programhoz.”³³⁶ Sztálint „tekintették az eszme és a megálmodott új társadalom megtestesítőjének.”³³⁷ A határozatot követően a párt ideológusai, Milovan Đilas és Edvard Kardelj igyekeztek ideológiailag alátámasztani a jugoszláv álláspontot, és arra jutottak, hogy a szovjet rendszer nem szocialista, hanem egyfajta államkapitalista berendezkedésű, és ezért más államokkal szemben imperialista módon lép fel.³³⁸

Augusztus folyamán tovább erősödött a Magyarország és a szocialista államok elleni propagandahadjárat. Augusztus 30-án a *Borba* közölte a Jugoszláv Külügyminisztérium jegyzékét. Ebben a belgrádi vezetés azt vetette a magyar „államférfiak” szemére, hogy hadjáratot folytatnak jugoszláv kormány és a jugoszláv nép ellen, ez pedig ellenkezik a barátsági szerződéssel. A jegyzékben³³⁹ az alábbiak miatt tiltakoztak:

1. A magyar vezetők – legfőképp Rákosi – felszólították a jugoszláv népet, hogy döntsék meg a Tito-rendszert;
2. Rákosi vezetésével becsmérelik a jugoszláv népet és a népfelszabadító háborút;
3. A magyar vezetés úgy állítja be Jugoszláviát, mint azt az országot, amely elszakadt az imperialistaellenes vonaltól és valamiféle burzsoáállammá alakult;
4. A magyar sajtó elhallgatja továbbá a valós jugoszláv helyzetet. Egy szó sem esik például a zágrábi usztasa perről, amiben eddig igen sok a magyar szál és az „biztos” érdeklí a magyar közvéleményt,³⁴⁰

³³⁶ ĐILAS, Milovan: *Találkozások Sztálinnal...*i.m. 12.

³³⁷ Uo.

³³⁸ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 131.

³³⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 625/pol/res 1948.08.30., *Jugoszláv tiltakozó jegyzék*, 5/e, 17.d.

³⁴⁰ Itt több, mint valószínű, hogy a Božidar „Božo” Kavran és társai ellen 1948. augusztusában lefolytatott perről van szó. A jugoszláviai kommunista hatalomátvétel után az usztasa Független Horvát Állam (NDH) hívei főként Ausztriába emigráltak és Keresztesek (Križari) néven csoportot alakítottak. Elszórtan szabotázsstevékenységet végeztek a titói Jugoszláviában, ezen tevékenységének megszüntetése céljából az UDB megindította az Őrző Műveletet (Operacija Gvardijan). 1948 nyarán az usztasák azonban nagyobb szabású akciót terveztek, amelynek az Április 10. Akció (Akcija 10. travnja) nevet adták, így emlékezve az NDH kikiáltásának napjára, ennek a műveletnek a célja a titói rendszer megdöntése volt. Az UDB azonban leleplezte az akciót, és a keresztesek mind a tizennyolc különböző csoportját, összesen 96 embert letartóztattak, köztük a vezetőjüket, Božidar „Božo” Kavrant is, akit az 1948. augusztus végén megtartott perben három társával együtt kötél általi halálra ítélték, amit

5. A magyar vezetők becsmérelik a jugoszláv vezetőséget, emiatt pedig rossz lesz a viszony Jugoszlávia, Magyarország és a többi szatellit állam között;
6. A délszláv kisebbség tagjaira rendőri nyomást gyakorolnak. Példának említik Antun Rob esetét, akit megfosztottak képviselőségétől, mert nem írt jugoszláv-ellenes cikket;
7. A Moić-Boarov esetet a magyar vezetőség Tito-ellenes célokra használta fel. Boarov esetében megsértették a diplomáciai mentesség nemzetközi szabályait.

Nem sokkal később, szeptember 7-én a *Borba* ismét vezércikkében vádolta a magyar vezetést, hogy az a „*Vajdaság visszaszerzésével spekulál*”.³⁴¹ A későbbiekben sem ritka, hogy határrevízió vádjával illetik a magyar kormányt, egy esetben például úgy „bizonyították” Rákosi revíziós törekvéseit, hogy leírták, ő is tagja volt annak az 1946. júniusi magyar delegációnak, ami az USA-ba indult tárgyalni. Ezt a bizottságot Nagy Ferenc vezette, akinek a *Borba* szerint revíziós törekvései voltak Erdély irányába.³⁴²

1948. szeptember 15-én „*Rágalmak nem szolgálhatják a demokratikus országok közötti baráti viszony megőrzését és szilárdítását*” címmel, szintén vezércikkben támadta a magyar vezetést a *Borba*. A cikkben a magyarokat a barátsági szerződés megsértésével vádolták, mivel a jugoszlávoknak küldött jegyzékek „*telve van goromba szitkokkal, amelyek szokatlanok a nemzetközi kapcsolatoknál, legkevésbé pedig szövetségi szerződésben álló országok között*”.³⁴³ Vádak érték továbbá a magyar vezetést, hogy a magyarországi délszláv kisebbséget elnyomták, *demokráciaellenes* viselkedést tanúsítanak ellenük. A vádak nem voltak alaptalanok. Antun Rob³⁴⁴ az 1947-es választásokon a kommunista listáról került be a parlamentbe, kifejezetten, mint délszláv képviselő.³⁴⁵ A határozatot követően Farkas Mihály felszólította a képviselőt, hogy álljon ki a Tájékoztató Iroda határozata mellett, és ítélje el a JKP politikáját a *Szabad Nép*, a *Déli Csillag* illetve a *Naše Novine*³⁴⁶ újságokban is. Rob haladékat kapott, és a jugoszláv követségre sietett, ahol azt javasolták neki, hogy utasítsa vissza a magyar követeléseket, amit

végre is hajtottak. (TOKIĆ, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*. Purdue University Press, West Lafayette, 2020, 23.) A magyar szál a történetben az, hogy az Április 10. Akció keretében Jugoszláviába több keresztes is Magyarország irányából jutott el. (ZDENKO Radelić: *Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945.-1948.*, Časopis za suvremenu povijest, 2001/1. 26.

³⁴¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 292/biz – 1948 3. doboz

³⁴² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 312/biz – 1948 3. doboz

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Antun Rob (Rob Antal) életéről és magyarországi működéséről lsd részletesen: A. SAJTI Enikő: *Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon...*i.m.

³⁴⁵ Uo. 286.

³⁴⁶ A Magyar–jugoszláv Társaság illetve az MDDSZ lapja

meg is tett. Ezt követően Farkas a képviselői igazolványát elvette, illetve Rob másnap egy tiltakozó levél kíséretében elküldte neki, majd július 2-án, feltehetőleg Brankov segítségével kimenekítették az országból.³⁴⁷

A magyarországi délszlávokra nehezedő nyomás azonban ezzel még nem ért véget. A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségénél (MDDSZ) július 1-jén látogatást tett Farkas Mihály és Szalai András, és követelték a vezetőségtől, hogy foglaljanak állást a határozat mellett. A Szövetség Végrehajtó Bizottsága azonban épp ellentétesen cselekedett, nyilatkozatban tiltakoztak az ellen, hogy az egyetlen délszláv képviselőt, Antun Robot megfosztották a mandátumától, illetve nem értettek egyet a titói politika magyar elítélésével. Tiltakozó határozatukat Dinnyés miniszterelnöknek is elküldték. Az ellenállásuk azonban nem tart(hat)ott sokáig, július közepén Rajk feloszlatta a Központi Vezetőséget, a vezetőségi tagokat pedig letartóztatták. Újságukat, a *Naše Novine*-t betiltották, az augusztus 10-én összehívott kongresszuson pedig új vezetőséget választottak és állást foglaltak a JKP-t elítélő határozat mellett.³⁴⁸

Az MDDSZ mellett a Magyar–jugoszláv Társaság (MJT) is a két ország megromló viszonyának áldozatává vált. Az első jelek már az 1948. március 20-án, az Urániában megtartott éves közgyűlésen megmutatkoztak, ahol a budapesti jugoszláv követség személyzetén kívül a magyar politikai felsővezetés is megjelent. Rajk László elnökölt, de jelen volt többek között Farkas Mihály, Révai József, Szalai András és Szőnyi Tibor is. Az ülés nem várt fordulatot vett, amikor csupán az Intézőbizottság tagjait választották meg, azonban a főtitkár megválasztását későbbre halasztották. Rex József, aki maga is az Intézőbizottság tagja lett, az MJT-ről írt visszaemlékezésében joggal tette fel a kérdést: „...*mi folyik itt, miről is van tulajdonképpen szó? Mert hisz az MJT főtitkárai nem egy ennyire fontos kérdés, hogy a fél KP-vezérkar avatkozik bele ennyi erővel.*”³⁴⁹ Utólag azonban már világos, hogy az MJT szerepe az elítélő határozat után teljes fordulatot vett, „*Jugoszlávia-ellenes*” előadásokat tartottak a társaság szervezésében, újságjukat, a *Déli Csillagot* pedig propagandacélokra használták fel, majd 1948 novemberében megszüntették. Az MJT 1949 és 1950 folyamán még létezett, majd a Kultúrkapcsolatok Intézetébe³⁵⁰ olvasztották.³⁵¹

³⁴⁷ VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...*i.m. 60.

³⁴⁸ Uo.61.

³⁴⁹ REX József: *A Magyar–jugoszláv Társaság története...*i.m. 50-51.

³⁵⁰ A Kultúrkapcsolatok Intézetét 1949 júniusában hozták létre, ebben az intézetben összpontosították a külföldi kulturális kapcsolatokkal eddig külön-külön foglalkozó szervezeteket.

³⁵¹ Uo. 52-54.

A Borba már említett, 1948. szeptember 15-i cikke szerint a magyar rágalomhadjáratnak az a célja, hogy „aláássák hazánk [Jugoszlávia] védelmi erejét, és függetlenségét az imperialistákkal szemben. A Jugoszlávellenes propaganda Romániában és Magyarországon valamint a szocialista front más országaiban is lehetővé teszi az imperialistáknak, hogy fokozzák nyomásukat a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság ellen, ugyanakkor pedig rombolja a demokratikus országok népeinek bizalmát és barátságát. [...] A rágalmak alapján nem lehet megszilárdítani a viszonyt a szomszédos népi-demokratikus országok között. [...] A felelősség a beállott helyzetért teljes mértékben a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság mostani kormányaira hárul.”³⁵²

A Borba nagyobb volumenű, illetve politikai állásfoglalást tartalmazó cikkeit a Magyar Szó rendre közölte, így a vajdasági magyarsághoz is eljutott a belgrádi propaganda. A követség a későbbiekben többször beszámolt a vajdasági magyaroknak a magyar vezetés iránt érzett ellenszenvéről, azonban általában olyan levelekre hivatkozott, amelyeket bár magyar dolgozók küldtek, de nem állapítható meg, hogy nem politikai nyomásra tették-e. A kutatás során úgy tűnik, hogy a levéltár anyagát felhasználva a vajdasági magyarság helyzetét nem lehet egyértelműen pozitívan vagy negatívan megítélni a korszakban. Néhány jelentés tartalmaz információt meghurcolt jugoszláviai magyarokról, Dr. Hoch Dezsőt, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség és a Szabadkai Magyar Színház volt elnökét letartóztatták, Dobos Istvánt, a vajdasági autonómia volt iparügyi megbízottját menesztették állásából és Ruma közelébe egy téglagyárba küldték, Dr. Steinfeld Sándort, a *Híd* folyóirat volt főszerkesztőjét kizárták a pártból, mivel nem volt hajlandó Sztálin-ellenes cikkeket írni.³⁵³ A szovjet- és kominform-ellenes hangulatban azonban gyakoriak voltak a hasonló eljárások a társadalom minden rétegében, a sztálin-ellenes Tito valójában sztálinista módon számolt le ellenfeleivel, megkezdődött a *harc* a vélt vagy valós belső ellenséggel. 1948 és 1952 között hatvanezer párttagot zártak ki a JKP-ból, két szigeten, Goli-otok-on és Sveti Grgur-on pedig internálótáborokat hoztak létre, ahova több, mint tizenhatezer embert internáltak.³⁵⁴

A jugoszláv és magyar kormányok konfliktusában propagandaeszközként a két ország állampolgárainak helyzetét gyakran felhasználták, azt igyekeztek minél sötétebbre festeni, sőt, főként a magyar propagandaanyagokban gyakran úgy állította be saját szerepét, mint aki a *jugoszláv népet* szeretné megóvni a Tito-féle politikától. A jugoszláv vezetés sem szalasztotta

³⁵² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 312/biz – 1948 3. doboz

³⁵³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 456/biz – 1948 3. doboz

³⁵⁴ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 136.

el a lehetőséget, sőt, többször alkalmazták azt a taktikát, hogy minden, a kormányt ért támadást egyszerű csavarral a jugoszláv nép elleni támadásként állítottak be, a JKP-t pedig az egyetlen erőnek, ami meg tudja védeni a jugoszláv lakosságot. Egy követségi jelentésben olvashatjuk, hogy a jugoszláv vezetők olyan vehemenciával támadták a Szovjetuniót és a szocialista blokkot, mint az „*imperialistákat*” soha. Sovinizmussal is vádolták nem csak a jugoszláv vezetőket, de a jugoszláv népet is, „*a tömegekben kétségtelenül meglévő sovinizmust igyekeznek Titoék felhasználni arra, hogy tömegbázist teremtsenek maguknak a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal szemben*”. Miután a hasonló jelentések megjelentek a magyar újságokban, a jugoszláv vezetés kihasználta a helyzetet, és ismét azzal támadtak vissza, hogy lényegében a Kominform-határozat a jugoszláv nép ellen irányul, és a Jugoszláviában folyó „*szocialista építés ellen*”.³⁵⁵

A *Magyar Szó* október 2-án közölte a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Népszkupstinájának Szövetséges Tanácsának és Népek Tanácsának közös határozatát. A cikk nyilvánosságra hozta Petar Stambolić szerb miniszterelnök beszédét. Ebben Stambolić kiemelte, hogy „*a kommunista világsajtóban, a demokratikus országokban pedig az egész sajtóban és a rádión keresztül rágalomhadjárat kezdődött látszólagosan Jugoszlávia Kommunista Pártjának vezetősége, tulajdonképpen pedig népeink és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság ellen*”.³⁵⁶ Tito is hasonló következtetést vont le egy beszédében, melyet a bori bányában tartott október 12-én: „*Ha ma kénytelenek vagyunk különféle országokban keresni és drágábban megfizetni különböző dolgokat, amelyeket eddig szövetségeseinktől kaptunk, illetve vásároltunk, ez nem csak országunk vezetőit, hanem minden népünket is sújtja*.”³⁵⁷ Stambolić beszéde nem maradt egyébként visszhang nélkül, a magyar követség tiltakozó jegyzéket adott át, illetve szándékozott átadni Vladimir Popovićnak, aki azonban nem volt hajlandó átvenni azt azzal az indokkal, hogy „*ilyen sértésekkel ők nem foglalkoznak*”. A magyar követség még október 26-án is próbálkozott egy újabb jegyzék átadásával, melyben felszólították, hogy vonja vissza a beszédében elhangzottakat.³⁵⁸

Gazdasági téren is változások álltak be a két ország között. Szeptember 17-én a New York-i rádió belgrádi tudósítója közölte, hogy a jugoszláv külkereskedelem átalakulóban van. Az információt Szántó követ a Külügyminisztériumba továbbította. A változtatások lényege

³⁵⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 108/biz – 1949 8. doboz

³⁵⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 365/biz – 1948 3. doboz

³⁵⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 386/biz – 1948 3. doboz

³⁵⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 380/biz – 1948 3. doboz

szerinte az, hogy eddig a szocialista országokkal 25%-kal magasabb vételáron kereskedtek a jugoszlávok, míg a nyugatiakkal jóval olcsóbban, és ezt a tendenciát változtatták meg a szocialista országok kárára.³⁵⁹ A magyar kormány többször vádolta Titoékat, hogy az *imperialistákkal* kereskednek, a külkereskedelem átalakítása után is ezzel a váddal illették őket. A magyar vélekedést megerősítendő, Rubin Péter és Vas Zoltán követségi dolgozók egy jugoszláv kommunistával beszélgettek, akinek személyét azonban szándékosan nem fedték fel, de az elmondásuk alapján a vezető rétegbe tartozott korábban, a szovjetek melletti kiállása miatt azonban egy mellékes feladatkörbe osztották be. Véleménye megerősítette a magyarokat a jugoszlávok új kereskedelmi irányait illetően, ugyanis szerinte a belgrádi vezetők Anglia és az Egyesült Államok fele tervezik a gazdasági nyitást.³⁶⁰ A szeptember 27-i berni megállapodás a magyar kormánynak újabb alapot adott a rágalalmazásokhoz, a megállapodás alapján Jugoszlávia ugyanis kész volt összesen 75 millió svájci frankot fizetni az államosított javakért az USA-nak, Angliának, ami szerintük egyértelmű jele az *imperialistákkal* való *lepaktálással*.³⁶¹

Szeptember végén egy érdekes esemény játszódott le a magyar vasúton, amely újabb lehetőséget adott a két oldalnak a vádaskodásra. A Csehszlovákiában tanuló 3000 diák szeptember 21-26 között három transzportban a „*csehszlovák hatóságok terrorisztikus magatartása*” miatt vonattal hazatért Jugoszláviába és útjuk Magyarországon keresztül vezetett. A Tanjug szeptember 22-én beszámolt a magyar hatóságok fellépéséről, eszerint Budapesten a vonatot öt órán keresztül várakoztatták, a Tito-t ábrázoló képet levetették a diákokkal, akik Sztálint és Tito-t éltették, illetve a jugoszláv-szovjet barátságot.³⁶² Érdekes, hogy a hírben külön kiemelték Sztálin és a szovjet–jugoszláv barátság éltetését, tehát ekkor még a külsőségekben nem mentek teljesen a szovjetek ellen, bár Đilas már szeptember 1-jén, a Kongresszusról szóló beszámolójában nyíltan támadta őket.³⁶³

Szeptember végén Szántó megpróbálta összegezni, és megmagyarázni a június 28. utáni folyamatokat. Először a JKP 1948 júliusában tartott V. Kongresszusán elhangzott szovjetellenes irányvonalat emelte ki, amit később azzal próbáltak kompenzálni a jugoszlávok, hogy a Duna-Konferencián a szocialista országok irányába nyitottak, másrészt a horvátországi usztasa-perrel azt próbálták bizonyítani, hogy „*antiimperialisták*”. Szerinte ez a kis idő csak egy nagy propagandaoffenzíva előkészítéséhez kellett. Először Magyarországot és Romániát

³⁵⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 318/biz – 1948 3. doboz

³⁶⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 322/biz – 1948 3. doboz

³⁶¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 426/biz – 1948 3. doboz

³⁶² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 343/biz – 1948 3. doboz

³⁶³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 63/biz – 1949 7. doboz

támadták, a két nem szláv országot, kihasználva azt, hogy a jugoszláv nép még emlékezett a Horthy- és Antonescu-rendszerre. Csehszlovákiával és Bulgáriával fennálló rossz kapcsolataikat titkolni próbálták, de nem sikerült sokáig, ettől függetlenül Bulgáriával Jugoszlávia jó viszonyt akart kialakítani. A jelentések szerint a jugoszláv vezetők először nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy a jugoszláv nép támogatta Sztálint és a Szovjetuniót, így próbálták a viszonyt látszólag javítani, azonban szeptemberre már ellenük fordultak.³⁶⁴

A jugoszláv Belügyminisztérium szeptember 25-én kiadott egy közleményt azokról a román, albán, bolgár és magyar állampolgárokról, akik június vége óta Jugoszláviába szöktek. Eszerint szeptember 25. és október 25. között 64 magyar állampolgár szökött át Jugoszláviába, foglalkozásuk szerint 24 munkás, 19 paraszt, 4 tisztviselő, 2 katonai személy, 9 szabad foglalkozású, 6 ismeretlen foglalkozású. A Belügyminisztérium tájékoztatója szerint többségük párttag, és politikai menekülteként érkezett Jugoszláviába.³⁶⁵ Az ellenkező irányba, tehát Magyarországra menekülő személyekről is van tudomásunk. 1948. július 12-én Dudás Lajos, a JKP tagja két társával együtt Magyarországra szökött, mivel – a magyar beszámolók szerint – nem támogatták a Tito-t elítélő határozatot. A *Borba* egy cikkében azonban arról számolt be, hogy Dudás „magyar nacionalistaként egy ideig szimpatizált a megszállókkal.”³⁶⁶

4.2.5 Kiutasítások

1948. október 25-én a budapesti jugoszláv követség ügyvivője, Lazar Brankov hat munkatársával³⁶⁷ együtt emigrált a követségről.³⁶⁸ Tettével a magyar vezetés egy nagy formátumú diplomáciai személyt tudott az oldalára állítani, ezt igyekeztek is felhasználni propagandacélokra. Emigrálását követően kölcsönös jegyzékháború kezdődött, amely a következő években majd a határincidensek során folytatódott. A jugoszláv vezetés Brankov emigrálását igyekezett úgy beállítani, mintha sikkasztás miatt menekült volna el a felelősségre vonás elől. A *Borba* és a *Politika* cikkben foglalkozott az esettel, ahol azt írták, 30 ezer forinttal,

³⁶⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 345/biz – 1948 3. doboz

³⁶⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 457/biz – 1948 3. doboz

³⁶⁶ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig* ...i.m. 73.

³⁶⁷ Szintén az emigrálás mellett döntött Ozren Krstonošić, a Tanjug budapesti irodájának vezetője, Branislav Doroslovački alkonzul, Dušan Vidović őrnagy, Balassa Klára titkárnő, illetve október 27-én Milutin Stevanović és felesége, Marija Stevanović. VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 45.

³⁶⁸ Lazar Brankov emigrálásáról és emigrációs szervező tevékenységéről lásd részletesen VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 45-60.

508 dollárral és a követség két autójával hagyta el a követséget.³⁶⁹ 1948. október 26-án Kádár János belügyminiszter egy levelet küldött Rajk Lászlónak, amelyben arra *utasította*, hogy Djurica Jojkić, Vaso Jovanović és Dušan Devedžić követségi alkalmazottakat ki kell utasítani az országból „*pár órán belül*”, ugyanis ők az „*U.T.B.A*” részére folytatnak hírszerző tevékenységet.³⁷⁰ Ezt követően „*a magyar titkosrendőrség ügynökei betörték a Tanjug, a jugoszláv hírügynökség budapesti irodájába*”,³⁷¹ ahonnan Devedžić Dušant a Sztálin út (ma Andrassy) 60-ba szállították és őrizetbe vették, ami ellen a Jugoszláv Külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott.³⁷² Október 27-én a magyar kiutasításra válaszul Vas Zoltánt, Bárány Györgyöt és Rubin Pétert, a belgrádi magyar követség dolgozóit kiutasították Jugoszlávia területéről.³⁷³ A Magyar külügyminisztérium válaszjegyzékében azt állította, hogy amint tisztázódott, hogy Devedžić diplomáciai személy, „*udvariasan*” elengedték.³⁷⁴ Magyar részről az ügy magyarázata lényegében az, hogy Ozren Krstonošić felmentett Tanjug tudósító értesítette a rendőrséget, akitől Devedžić a helység és az ügyvitel átadását kérte, a magyar szervek pedig nem felelősek a félreértésért, ugyanis nem tehetnek arról, hogy a jugoszláv követségen ilyen „*zűrzavaros helyzet*” van, és nem adnak pontos felvilágosítást a magyarok részére.³⁷⁵ Október 28-án a *Borba* és a *Politika* beszámolt az ügyről, azt írták, hogy a „*titkosrendőrség*” behatolt a Tanjug irodahelységébe, és a rendőrségre vitték Devedžić-et, akit be akartak szervezni. Ő azonban el kívánta hagyni a helységet arra hivatkozva, hogy diplomáciai személy, amit a magyar szervek nem akartak engedni. Ezzel a magyar fél megsértette a területenkívüliség törvényét és ezek „*gengszter módszerek*.”³⁷⁶ A cikk zárásaként megjegyzik, hogy a hasonló esetek oda fognak vezetni, hogy a magyar közvélemény előtt is nyilvánvalóvá fog válni, hogy a jugoszláv út a helyes út.

A cikkek megjelenésével egy napon, 28-án az ügy tovább dagadt, bár a főszereplő már nem Devedžić volt. A Magyar külügyminisztérium az ezen a napon kiadott szóbeli jegyzékben kijelentette, hogy a jugoszláv követség több tagja ahelyett, hogy Magyarország és Jugoszlávia

³⁶⁹ Uo. 49.

³⁷⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 767/pol-res./48 – 1948.10.26, 3.d.

³⁷¹ Charles Peake brit nagykövet az eset kapcsán az október 25-i dátumot említi. Idézi: VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig...*i.m. 75.

³⁷² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 025-1948 Szóbeli jegyzék – 1948.10.26., 3.d.

³⁷³ MNL OL XIX-J-4-a-Belgrád 476/biz – 1948 3. doboz

³⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 775/pol-res.-1948.10.28, 3.d.

³⁷⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 025-1948 Szóbeli jegyzék – 1948.10.26., 3.d.

³⁷⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 024- 1948, 3.d.

népei közötti baráti viszonyt erősíteni, visszaéltek rangjukból és beosztásukból származó lehetőségeikkel. „*Bebizonyosodott*”, hogy „*a belügyekben provokatív módon beavatkoznak*”, Magyarország elleni propagandatevékenységet folytatnak és „*károsan kívánják befolyásolni Magyarország demokratikus fejlődését*”, ezért az alábbi személyeket huszonnégy órán belül kiutasították.³⁷⁷

- Alojz Zokelj ezredes, katonai attaché;
- Mihajlo Ljubić, helyettes kereskedelmi attaché;
- Stevan Sinanović, a Jóvátételi Bizottság vezetője
- Lazar Torbica, irodatisztviselő
- Ivo Berenja, irodatisztviselő
- Karlo Gercej, műszaki előadó

A jugoszláv követség azon tagjai közül, akik nem emigráltak Brankovval és kitartottak a titói politika mellett, többen hazautaztak Belgrádba. Ennek kapcsán október 29-én egy újabb jegyzékben³⁷⁸ a Jugoszláv Külügyminisztérium ki- és beutazási vízumot kért a követség hét,³⁷⁹ majd egy nappal később további tíz munkatársa részére.³⁸⁰

A követségi alkalmazottak hazavezető útja azonban nem volt problémamentes, Kelebiánál diplomáciai incidens történt. A magyar külügy szerint az útlevelek nem voltak megfelelően „*láttaozva*”, ezért Nina Spasojević titkárt és Nikola Jančić követségi tolmácsot Budapestre szállították, ahol „*szabadon tartózkodhattak*”.³⁸¹ A jugoszláv verzió szerint azonban Budapesten fogvatartották őket, „*később pedig kettőt közülük az áruló Brankov erőszakoskodásának tettek ki*”.³⁸² Brankov, Krstonošić illetve Vidović rá akarták venni a két délszlávot, hogy álljanak ki a titói politikát elítélő határozat mellett. Spasojević ellenállt és a

³⁷⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 774- 1948. *szóbeli jegyzék*, 1948.10.28., 3.d.

³⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 933. *számú szóbeli jegyzék*, 1948.10.29. 3.d.

³⁷⁹ Név szerint Dr. Vladimir Gavrilović kereskedelmi attaché és helyettese Čaćinović Rudolf, Snezana Sinanović (Stevan Sinanović neje), Lazar Torbicanak, Svetozar Vlajko, a jóvátételi bizottság előadója, Ivo Berenjanak, Antonia Jurišić (Joze Jurišić, a katonai attaché sofőrjének neje). Azon személyek neve mellett, akik a 28-i kiutasítási listán is rajta vannak, egy tollvonás található a dokumentumon.

³⁸⁰ Név szerint Stevan Sinanović, Marijanka Zokelj (Alojz Zokelj felesége), Gabriella Čaćinović (Čaćinović Rudolf neje), Mika Judić, kereskedelmi attaché helyettes, Mika Judić, kereskedelmi attaché-helyettes és felesége Stana Judić, Čaćinović Julianna (Čaćinović Rudolf anyja), Karlo Grecej és neje Jelena Grecej, Milosavljević Nenad és Tatarin Plavska a jugoszláv jóvátételi bizottság előadói. (MNL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 934. számú szóbeli jegyzék)

³⁸¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 210-48, 3.d.

³⁸² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 0278-48, *Borba 1948.11.11. cikk*, 3.d

november 6-án, a *Borba*-nak adott interjújában azt állította, hogy közte és az emigráns jugoszlávok között dulakodás alakult ki. Jančić-ot szintén rá akarták venni a határozat melletti kiállásra, amit a fenyegetéssel és zsarolással el is értek.³⁸³ A magyar fél tagadta a dulakodást és csatoltak egy orvosi látelleletet is, amit Dr. Fodor Imre egyetemi főorvos állított ki. Ő nem talált külsérelmi nyomot Spasojević-en.³⁸⁴

Október 31-én a *Borba* a „*Rendőrterror nem rendíthette meg magyarországi képviselőinket*” címmel közölt vezércikket, amelyet a *Magyar Szó* november másodikán közölt. Ebben nem csupán a kelebiai incidensről írtak, hanem kitértek arra is, hogy a konfliktus hogyan befolyásolta a két ország kapcsolatát. A cikk alapvetése az volt, hogy a jugoszláv vezetés „*megbocsájtotta*” Magyarországnak a háború alatt viselt dolgait, gondolva itt a „*vajdasági vérengzésre*”, majd 1947 után, amikor a „*demokratikus erők az MKP vezetésével*” megszerezték a hatalmat, megkötötték Budapesttel az együttműködési szerződést. Azonban a magyarok hamarosan, a Tájékoztató Iroda határozatát kihasználva „*mint valami takarót*”, ami mögött végrehajthatták „*sötét terveiket*”, buzdítást adtak a „*soviniszta és antidemokratikus elemeknek*”, hogy aláássák az országok között „*annyi fáradtsággal kiépített*” barátság és kölcsönös együttműködés alapjait. A magyar belügyi szervekkel kapcsolatban azt írták, hogy „*magyar rendőrség ezen ügynökei méltónak bizonyultak a szentistváni rendőrség hagyományaihoz, és a leigázott Vajdaságban elkövetett gaztettekhez.*” Brankov emigrálását úgy magyarázták, hogy a magyar vezetés sikkasztókat támogat, akiket aztán rávettek a Tájékoztató Iroda melletti kiállásra. A kelebiai eseményekkel kapcsolatban az elégtétel hangján szólalt meg a cikk szerzője, mint írta „*Az olyan elvadult állat, mint Kovács magyar százados*³⁸⁵ *aki lecsapott a jugoszláv képviselők egy csoportjára a kelebiai állomáson való átutazásuk alkalmával [...] méltó választ kapott, méltó választ kapott mindnyájuktól, amikor azt követelték, tegye lehetővé Jugoszláviába való hazatérésüket. Magatartásuk a budapesti börtönben, ahová bekísérték néhányukat tekintet nélkül a diplomáciai sérthetetlenségre, méltó a jugoszláv kommunisták magatartásához.*”³⁸⁶

Amint a kelebiai incidens példája is mutatja, a konfliktus alatt a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok elérték mélypontjukat, a két ország álláspontja egy-egy ilyen ügynél

³⁸³ VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*” ...i.m. 50.

³⁸⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 79-1948, 3.d.

³⁸⁵ Személyére vonatkozó bővebb információt eddig nem sikerült találnom

³⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., *Magyar Szó*, 1948.11.02., 3.d.

szöges ellentétben állt egymással és a hasonló konfliktusok feloldásának legapróbb gesztusát sem tették meg egymás irányába.

4.2.6 A konfliktust befolyásoló kisebb ügyek

A magyar–jugoszláv kapcsolatokról fennmaradt forrásokban számos kisebb jelentőségű ügyről számoltak be részletesen, amelyek bár csekély mértékben, de befolyásolták a két ország viszonyát. A következőkben ezekből az ügyekből ismertetünk olyanokat, amelyekkel a külügyminisztérium és így a követség is részletesen foglalkozott.

1948 októberében még 296 jugoszláv állampolgárságú hadifogoly volt Szegeden, a magyar külügyminisztérium ezért felszólította Szántó követet, hogy járjon el a jugoszláv külügyminisztériumban annak érdekében, hogy a jugoszlávok küldjenek ki egy hadifogolyátvevő bizottságot. Nem történt az ügyben semmi, számuk viszont közben növekedett (Magyarországra érkeztek a keleti hadifogságból) így már 600-an voltak Szegeden, ezért a magyar kormány szóbeli jegyzéket küldött a jugoszláv külügyminisztériumnak.³⁸⁷ Azt is pontosan kiszámolták, hogy a hadifoglyokra 1947. július 19. – 1948. november 26. között a Magyar Állam 757 826,78 forintot költött, így ennek visszatérítését is követelték a jugoszlávoktól.³⁸⁸ A jugoszláv válaszjegyzékben a hadifoglyok ügyéről már alig esett szó, ellenben a magyar kormányt ismételten támadta Belgrád: „*a Magyar Köztársaság kormányának ebben a követelésében is egy újabb kísérletet lát arra, hogy mentesüljön az előbbi magyar rendszerek politikája felelősségétől és azt a magyar agresszió áldozatára hárítsa*”³⁸⁹ – a fizetést természetesen visszautasították. Az újabb magyar jegyzékben a magyar kormány visszautasította azokat a vádakokat, miszerint bármi köze lenne a „*fasiszta Horthy-rendszerhez*”.³⁹⁰ Jól példázza ez az eset, hogy egy konkrét téma sok esetben két-három jegyzékváltás után hogyan alakult át egymás elleni vádaskodássá. A konfliktus azonban bár Belgrádot és Budapestet elválasztotta, a többi szocialista országot közös fellépésre sarkallta, a protokoll eseményeken és a követségi fogadásokon előre egyeztetett módon, egységesen viselkedtek.

³⁸⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 31/biz – 1949 7. doboz

³⁸⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 2259 – 1949 7. doboz

³⁸⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 280 – 1949 7. doboz

³⁹⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 5561 – 1949 7. doboz

A belgrádi szovjet hősi emlékmű februári és júniusi koszorúzása alkalmat adott a szocialista blokk országainak kifejezni a jugoszlávok iránt érzett ellenszenvüket. Februárban³⁹¹ a szovjet hősi emlékművet a Szovjetunió és a szocialista blokk országai egy „csellel” koszorúzzák meg. Megállapodtak, hogy hivatalos értesítést nem küldenek a protokollosztályra, csak tíz perccel a koszorúzás előtt hívja fel a lengyel követség a protokollosztályt, hogy lesz koszorúzás. Azért a lengyel követség telefonált, mert a „baráti országok” úgy állapodtak meg, hogy csak egyik követség jelezze a koszorúzást a többiek nevében is, és erre a lengyeleket kérték fel. Smodlanka protokollfőnök természetesen rossz néven vette az eljárást, de gyorsan a helyszínre ért, és némán végig állta a koszorúzást. Az esemény után magához hívatta a követeket, akiken számon kérte, hogy miért nem szóltak korábban, hiszen ők is szívesen koszorúztak volna.³⁹² Június 22-én ismét koszorúzás volt, ekkor azonban a jugoszláv megemlékezés délelőtt 11-kor történt, amin a Szovjetunió és a szocialista blokk külképviseleti dolgozói jelen voltak, de ők a saját koszorúzásukat délután hatkor tartották. Marjai József³⁹³ attaché később büszkén jelentette, hogy a februári koszorúzással ellentétben, most a Szovjetunió és a szocialista blokk országainak koszorúit takarták el a jugoszláv koszorúkat.³⁹⁴

Nem csak Jugoszláviában léptek fel egységesen a szocialista blokk országai, hanem az európai jugoszláv külképviseleteken is hasonló módon vettek részt. November 29-én, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság kikiáltásának negyedik évfordulóján a jugoszláv követségek szerte Európában fogadást tartottak. Róma, Hága, Varsó, Berlin, Pozsony, Prága, Stockholm magyar követi jelentést küldtek a külügyminisztériumba az eseményről, amit tájékoztatás

³⁹¹ Ez a nap valószínűleg ez február 23-a lehetett, a Vörös Hadsereg napja, de pontosan nem fogalmazták meg a jelentésben.

³⁹² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 121/biz – 1949 8. doboz

³⁹³ Marjai József (1923. december 18. – 2014. április 22.) Tisztviselőként dolgozott az érettségi után, majd a háború után szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza, az év júliusától a Külügyminisztériumban dolgozott. Diplomata a prágai (1948. május–november), a belgrádi (1948. november – 1949. szeptember) követségen és a moszkvai (1949. nov.–1951. dec.) nagykövetségen. A Politikai Főosztályon osztályvezető (1951–1952), a Protokoll Osztály vezetője (1952. november – 1956. március), az I. sz. Politikai Főosztály vezetője (1956. márc.–szept.). 1956. szeptember és 1959. április között a berni követség vezetője, az események megfilmesítésének köszönhetően széles körben ismert az ellene elkövetett 1958-as támadás. 1959–1963 között a prágai, majd 1966–1970 között a belgrádi nagykövetség vezetője volt. 1970–1973 között külügyminiszter-helyettes, majd külügyi államtitkár. 1976–1978 között a moszkvai nagykövetség vezetője, 1978–1988 között a minisztertanács elnökhelyettese. 1978-tól 1989-es nyugállományba helyezéséig az MSZMP KB tagja. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990...i.m.* 219. alapján)

³⁹⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 454/biz – 1949 8. doboz

címén továbbítottak Belgrádba, a magyar követségre. Ebből kiderül, hogy a szovjet követek, külképviseleti dolgozók sok esetben nem mentek el a fogadásokra, a magyar külképviseleti tagok, követek pedig hamar távoztak az eseményekről, ami diplomáciai nyelven juttatta kifejezésre a feszültséget a keleti blokk és Jugoszlávia között. Az eseményekről készült mindegyik jelentés negatív színben tüntette fel a jugoszláv fogadásokat.³⁹⁵ A konfliktus azonban nem csak a Jugoszláviában dolgozó diplomaták, hanem a délszláv államban dolgozó magyar munkások életét is negatívan befolyásolta.

A Jugoszláviában dolgozó magyar szakmunkások, akik főleg 1947-ben utaztak ki, nem tudtak hazajutni Magyarországra. A jelentések szerint a jugoszlávok egyrészt azzal „ijesztgették” őket, hogy Magyarországon internálva lesznek, másrészt megvonták tőlük a juttatásokat. A magyar kormány szerint a probléma az volt, hogy ezek a munkások segítették a „*trockista jugoszláv kormány*” által irányított Jugoszláviát építeni.³⁹⁶ A Jugoszláviában dolgozó magyarok rossz helyzetét példával is alátámasztotta a követség azzal, hogy Horváth Gyula, Jugoszláviában szerződéssel dolgozó munkás levelét továbbították. Elmondása alapján a helyzete rossz, mivel élelmiszerjegyekből él, és sokszor nem kap élelmiszert a boltban, mivel nincs jugoszláv igazolványa, ellentétben azokkal a magyarokkal, akik átszöktek Jugoszláviába, mivel ők egyből kaptak igazolványt.³⁹⁷

A Jugoszláv Népfrent 1949. április 9 – 11. között tartott III. Kongresszusáról is részletesen beszámolt a követség. A gyűlésen több, a Szovjetuniót és Magyarországot támadó felszólalás is volt. Magyarország és a szocialista blokk országaival kapcsolatban hangsúlyozták, hogy a gyakorlatban nem is léteznek ezekben az országokban népfrentok, ellenben Jugoszláviában igen. A kultúregyezménnyel kapcsolatban kiemelték, hogy magyar oldalról nem működik, a Magyar Jugoszláv Társaság pedig csak jugoszlávellenes propagandát terjeszt. Felhozták továbbá, hogy a magyarok elfelejtették, hogy a jugoszlávok megbocsájtottak nekik a „*Horthy – fasiszta*” múlt miatt, és segítették elindulni a „*népi-demokratikus*” útvonalon.³⁹⁸

³⁹⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 21/biz – 1949 7. doboz

³⁹⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 51/szig.biz – 1949 6. doboz

³⁹⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 355/biz – 1949 9. doboz

³⁹⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 299/biz – 1949 9. doboz

4.2.7 A Rajk-per

„Csak a vak vagy az örült nem látja, hogy a magyar nép egy Moszkvában kiképzett kommunista csoport teljes, mindent átfogó uralma alatt áll, amely kizárólag Moszkvához hűség. Azt mondhatom [...] hogy ha valaki nem élt Magyarországon, [...] az elképzelni sem tudja, hogy milyen is az valójában. Nem tudom elmondani, mert az igazság felülmúl minden képzelőerőt és teljességgel leírhatatlan.”

Selden Chapin amerikai követ jellemezte így 1949. Magyarországot távozóban Budapestről, miután a Mindszenty-per kapcsán kiutasították az országból.³⁹⁹ Szavai nem éppen a diplomácia patikamérlegén lettek kimérve, tartalmával azonban nehéz vitatkozni, talán annyival lehet árnyalni, hogy nem kizárólag Moszkvában kiképzett kommunista csoport állt az ország élén, hiszen több olyan vezető kommunista politikus is volt, akik a háborút megelőzően illetve a háború alatt is hazánkban működtek, ilyen volt többek között Rajk László is. A JKP-t elítélő határozat idejére a szovjet segítséggel megerősödött MKP (illetve az akkor *párnapos* MDP) már teljes mértékben átvette a hatalmat az országban. A Kominform-határozat arra készítette Rákosit, hogy az eddigieknél is jobban bizonyítsa hűségét Sztálinnak, az egyre elharapódzó propaganda-háború és jugoszláv-ellenes hangulat pedig az egész táborban koncepciós perek sorát hozta, egészen pontosan három titoista pert tart számon a történelemírás: az albán Kocsi Dzodze, a bolgár Trajcsó Kosztov és a később etalonná váló magyar pert, melynek fővádlottja Rajk László volt. Ezen perek általános jellemzője, hogy a vádlottak padjára képletesen Tito-t ültették, a fővádlott pedig egy-egy vezető kommunista politikus volt, akik a fizikai és/vagy pszichikai kínzások hatására, illetve *rábeszélés* után tettek vallomást, ezzel alátámasztva Sztálin téziséét, miszerint folyamatos éberségre van szükség, ugyanis az *ellenség* bármikor beépülhet a Pártba.⁴⁰⁰ Vukman Péter hívja fel a figyelmet Adam B. Ulam tézisére, amely szerint a perek funkciója a feszültség levezetése is volt, ugyanis minden nagyobb volumenű irányváltást szükségszerűen per követett.⁴⁰¹

A Tito-ellenes perek első felvonásának Albánia szolgáltatta a díszletet. Az Albán Kommunista Párt 1948. szeptember 6-7. között tartott ülésén Kocsi Dzodzét, a politikai bizottság tagját, a titkosrendőrség vezetőjét felmentették belügyminisztériumi posztja alól és

³⁹⁹ BORHI László: *Megalkuvás és erőszak*...i.m. 151.

⁴⁰⁰ BEREND T. Iván: *Terelőúton*...i.m. 92.

⁴⁰¹ ULAM, Adam B.: *Titoism and the Cominform*, Westport, Greenwood Press, 1952. 145-146., idézi VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig* ...i.m. 77.

bár később önkritikát gyakorolt, novemberben kizárták a pártból. December 9-én tartóztatták le őt és társait, majd egy zárt ajtó mögött tartott perben 1949. június 10-én halálra ítélték, amely büntetést 11-én végre is hajtották.⁴⁰²

Feljebb már részletes bemutatásra került, hogy Tito és a bolgár Georgi Dimitrov konföderációs terveket dédelgetett egészen 1948 februárjáig, a moszkvai rapportig. Dimitrov azonban 1949 tavaszán gyógykezelésen tartózkodott Moszkva közelében, ahol július másodikán örökre lehunyta szemét. Ez is közrejátszott abban, hogy nem ő lett a bolgár titoista per főszereplője, azonban máig él a gyanú, hogy nem a májával kapcsolatos alapbetegségébe halt bele, hanem sokkal inkább a szovjet titkosszolgálat emberei segítették át a túlvilágra.⁴⁰³ A megfelelő szereplő kiválasztása már 1948 májusában megkezdődött, a választás végül a Bolgár Kommunista Párt második emberére, Trajcsó Kosztovra esett, akinek pere 1949 decemberében kezdődött. Azzal vádolták, hogy rendőrségi besúgó volt a háború alatt, illetve az angol és az amerikai titkosszolgálatoknak jelentett, ezenkívül 1944 óta Tito ügynöke volt. Tárgyalásán bűnösnek találták, majd kötél általi halálra ítélték, amelyet december 16-án végre is hajtottak. A per komplexitását mutatja, hogy rajta kívül még mintegy kétszáz vádlottat ítélték el.⁴⁰⁴

A titoista perek sorrendjében a második állomás Budapest volt. 1949. július 11-én Kádár János a Központi Vezetőség ülésén bejelentette, hogy „*Rákosi elvtárs közvetlen irányításával [...] kétesztendő szívs munka eredményeként sikerült*” leleplezni egy *trockista* kémcsoportot.⁴⁰⁵ Mint később látni fogjuk a *trockizmus* vádja időközben *titoista* váddá transzformálódott a koncepció *fejlődésének* következtében. A kémcsoport vezetőjének szerepét Rajk Lászlóra osztották, aki 1948. augusztus 5-ig a belügyminiszteri posztot töltötte be, majd *felfelé buktatva* külügyminiszterré nevezték ki. Rajkot május 30-án tartóztatták le, a pert pedig nagy (sajtó)nyilvánosság előtt szeptember 16-24. között tartották meg. A perben Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást halálra ítélték, az ítéletet október 15-én hajtották végre. A per forgatókönyvét Moszkvában dolgozták ki, az országba szovjet tanácsadók is érkeztek Mihail Belkin vezetésével, és a később Bulgáriában megrendezett titoista perhez *alapanyagként* használták a magyar tárgyalást.

Rajk László május 30-i letartóztatását követően megkezdődtek a kihallgatásai, melyek többször párosultak fizikai illetve pszichikai bántalmazással, zsarolással. Rajk a kihallgatások

⁴⁰² ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*” ...i.m. 2.

⁴⁰³ SZABÓ Ákos: *A bolgár Sztálin élete*, online: https://latoszogblog.hu/aktualis/a_bolgar_sztalin_elete/ utoljára letöltve: 2018.09.28.

⁴⁰⁴ BEREND T. Iván: *Terelőúton*...i.m. 97.

⁴⁰⁵ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*...i.m. 149.

során tagadta az ellene felhozott vádakát, azonban tudatában lehetett, hogy mi a párt célja a személyével. Mi több, a letartóztatása után, júniusban, Kádár Jánosnak és Farkas Mihálynak beszélt arról a dilemmájáról, miszerint „*ha velem végig kell csinálni ezt a procedúrát, amit a vallomások mondanak, ítéletet kapok, mindegy, hogy milyen ítéletet, egy párthű, ártatlan ember fogja kapni azt az ítéletet. [...] Ez az egyetlen dilemma, mert ha ez a nemzetközi sajtóba kikerült, hogy én őrizetben vagyok gyanú miatt, hát természetesen akkor van itt egy kész helyzet és kell mérlegeljem, mi a Párt érdeke, hogy ne kerüljön nehéz helyzetbe, Párt, amikor exponálja magát ebben a dologban*”.⁴⁰⁶ Mint volt belügyminiszter, Rajk valószínűleg tisztában lehetett vele, hogy milyen módon zajlik egy per koncepciójának kialakítása. A tényleges koncepció azonban csak *útközben* alakult ki, a kihallgatások során gyűjtött adatok kiszínezésével, erőszakolt következtetések levonásával. A jugoszláv-szál még június közepén is, a perhez vezető út első fázisában csak mintegy mellékszál szerepelt az ügyben.⁴⁰⁷ Ráadásul a koncepció is egyre kuszább lett, „*a vizsgálatban részt vevő államvédelmi beosztottak között óvatos, de állandó beszélgetés tárgya volt, hogy a vallomások egy része teljesen valószerűtlennek hangzik*.”⁴⁰⁸ Ahhoz, hogy – ha csak képletesen is, de – Tito-t is a vádlottak padjára lehessen ültetni, szükség volt egy Rajkhoz hasonló, Magyarországon is ismert, nagy formátumú jugoszláv személyre. Ebbe a koncepcióba beleillett Lazar Brankov, akit 1949. június 21-én tartóztattak le Moszkvában.⁴⁰⁹ Július 8-i és 16-i kihallgatása során Brankov terhelő vallomást tett a volt magyar belügyminiszterre, azt állította, hogy Rajk és Ranković között két illegális találkozó is történt.⁴¹⁰

A koncepciógyártás második fázisa 1949. július elején kezdődött, ekkor érkeztek Mihail I. Belkin irányításával a szovjet tanácsadók Magyarországra. Feladatuk az volt, hogy biztosítsák a perek előkészítése során a Jugoszlávia- és Tito-ellenes vonalat.⁴¹¹ A tanácsadók ezek után átvették az ügy irányítását, részt vettek a kihallgatásokban, Rajkot maga Belkin hallgatta ki Szücs Ernővel, a szovjetek fogalmazták a sajtóanyagokat, az államügyész, sőt a vádlottak és tanúk beszédét, meghatározták a bíró kérdéseinek körét.⁴¹²

⁴⁰⁶ KISZELY Gábor: *ÁVH...*i.m. 199.

⁴⁰⁷ HAJDU Tibor: *A Rajk-per háttere és fázisai...*i.m.

⁴⁰⁸ KISZELY Gábor: *ÁVH...*i.m. 167.

⁴⁰⁹ VUKMAN Péter: *"A fordulat évei": magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948-1949)*. In: *Acta Universitatis Szegediensis : acta historica*, (141), 2017, 191.

⁴¹⁰ VUKMAN Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”...*i.m. 64.

⁴¹¹ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező...*i.m. 91.

⁴¹² Uo. 92.

Aczél György 1962-ben *pártvizsgálat* keretében kihallgatta Rákosi Mátyást Krasznodarban. A Rajk-per tanácsadóival kapcsolatban Rákosi kifejtette, hogy „*az elvtársaknak tudniuk kell, amikor a Rajk-ügy keletkezett, én írtam a Szovjetunióba. [...] Azt mondtam, ez nagy ügy, nemzetközi vonatkozásai vannak, ezt a mieink nem tudják kibogozni. Küldjenek ide jó tanácsadókat, akik nekünk segítenek.*”⁴¹³ Rákosi utólag tehát a szovjet tanácsadóknak tulajdonítja a koncepció létrehozását. Azzal kapcsolatban, hogy Rajk neve hogyan merült fel először az ügyben, emlékirataiban szintén a szovjet tanácsadókra illetve Péter Gáborra hárítja a felelősséget: „*Mai szemmel nézve nem tartom kizártnak, hogy Szőnyi Rajkot Péter Gábor nyomására, esetleg valamely szovjet tanácsos segítségével keverte bele az ügybe.*” Az általa vélelmezett okot is „*mindjárt hozzáteszem*”: „*természetesen abban az iskolában nőttek fel, ahol az 1937-es események egyik tanulsága az volt, hogy az ellenséget nem utolsósorban a pártba befurakodottak, s ott is a vezetők között kell keresni, s aki külföldet járt, arra már a gyanú árnyéka esik.*”⁴¹⁴ Rákosi utólagosan tehát igyekezett a jugoszláv (nemzetközi)- vonalat kidomborítani az ügy kapcsán, illetve úgy beállítani a történeteket, mintha azok kizárólagosan Sztálin jugoszláv-ellenes érdekeit szolgálták volna. Ezzel azonban elfedi a per, beleértve a mellékperek belügyi vonatkozásait, amelyekre a szovjeteknek nem volt szükségük, azonban lehetőséget adtak számára a párton belüli tisztogatásra. A jugoszláv-vonal nem csupán Rákosi, hanem a perben aktívan részt vevő többi közreműködő számára is *menekülőutat* jelentett a későbbi felülvizsgálatok során, mivel ennek emlegetésével el tudták hárítani a felelősséget.⁴¹⁵

Rákosi többször kérte Brankov átadását a szovjet vezetéstől, amire végül július 15-én került sor.⁴¹⁶ A pártvizsgálat során Rákosi az egész Rajk-ügy keletkezését Brankov érkezéséhez köti: „*A Berija ebből akart csinálni egy jugoszlávellenes ügyet. Mi, mi, amikor jöttek a táviratok, akkor már jött a letartóztatott jugoszláv követ, aki hozta a vallomást, hogy ő volt az összekötő, a kém Rajk és Tito között. Akkor kezdődött a Rajk-ügy. Az volt, addig nem volt.*”⁴¹⁷ Brankov a Rajk-per harmadrendű vádlottja lett. A már említett Moić-üggyel kapcsolatos vádpontokon kívül rá osztották a szerepet, miszerint ő volt az, aki „*Rajkhoz kapcsolta Pállfy Györgyöt*”, ő irányította Antun Robot, „*jugoszláv kém*”, ezen kívül ő volt a tolmács Rajk és Ranković 1947. decemberi, Kelebián lefolytatott megbeszélésén is, továbbá „*egész*

⁴¹³ *Lehallgatott kihallgatások...i.m., 24.*

⁴¹⁴ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések...i.m. 747.*

⁴¹⁵ ÖTVÖS István: *Koncepcióváltások...i.m. 31-32.*

⁴¹⁶ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező...i.m. 92.*

⁴¹⁷ *Lehallgatott kihallgatások...i.m. 24.*

*magyarországi tartózkodása alatt állandóan kémkedett.*⁴¹⁸ Végül nem ítélték halálra, csupán életfogytiglani börtönbüntetést kapott, véleménye szerint azért, mert nem magyar állampolgárként nem ítélték volna el hazaárulásért.⁴¹⁹ A másodrendű vádlott, Pálffy György a vád szerint kapcsolatban állt a jugoszláv katonai vezetőkkel, és célja egy katonai puccs előkészítése volt, illetve Rákosi, Farkas és Gerő meggyilkolása.⁴²⁰ Pálffy György és a hetedrendű vádlott, Korondi Béla „*vádlottak ellen emelt vád tárgyában megállapítja hatáskörének hiányát*”,⁴²¹ ügyüket átadták a katonai bíróságnak, ahol golyó általi halálra ítélték őket.

A Rajk-pert követően 1951-ig összesen több, mint harminc titkos tárgyalást folytattak le, amelyekben 141 vádlott szerepelt, közülük tizenöten halálbüntetést kaptak, tizenegyen életfogytiglani börtönbüntetést.⁴²²

⁴¹⁸ Rajk László és társai a népbíróság előtt...i.m. 17.

⁴¹⁹ VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 72.

⁴²⁰ Rajk László és társai a népbíróság előtt...i.m. 15-16.

⁴²¹ Uo. 257.

⁴²² BEREND T. Iván: *Terelőúton*...i.m. 96.

4.2.8 Szerződésfelbontások, a hivatalos kapcsolatok minimumra redukálódása

A magyar kormány június 18-án felbontotta a jugoszláv-magyar öt éves kölcsönös áruszállítási egyezményt – amit 1947. július 24-én kötöttek⁴²³ – arra hivatkozva, hogy a jugoszláv fél nem teljesítette a kötelezettségeit. A Jugoszláv Külügyminisztérium hosszú levélben részletezte, hogy a magyarok még mennyivel tartoztak, illetve hogy a magyarok által szállított eszközök használhatatlanok, és ismét alkalmazták azt a taktikát, hogy a magyarok szemére vetették, milyen hamar megbocsájtottak a jugoszlávok a „*fasiszta*” magyaroknak, és segítették a magyar gazdaság fellendülését. Számításaik alapján a magyarok még 23 millió dollárral tartoztak, mivel a szállításokat előre kifizették, de a magyarok nem teljesítették azokat, és addig csak 6,9 millió dollárnyi árut szállítottak. A Jugoszláv Külügyminisztérium tehát felszólította Budapestet, hogy fizessen. A Magyar külügyminisztérium természetesen a jugoszlávokat vádolta, hogy nem teljesítették a szerződésben foglaltakat és a magyar fél többet szállított, mint a jugoszláv, így ez a vita is lényegében egymásra mutogatással zárult.⁴²⁴

Június elején felbontották a magyar–jugoszláv alumíniumszerződést, ezt Kossa István iparügyi miniszter szokatlan módon, levélben jelezte a jugoszláv iparügyi miniszternek. Vejvoda, a Jugoszláv Külügyminisztérium politikai osztályának osztályvezetője kifogásolta egy szerződés ilyen módon való felmondását. 1947. június 23-án a két állam légiforgalmi megállapodást kötött, ennek értelmében kölcsönösen használhatták egymás légtérét.⁴²⁵ A Budapest-Tirana légi járaton azonban a jugoszlávok vízumkötelezettséget vezettek be, mivel a repülő leszállt Belgrádban, azok a személyek pedig, akiknek nem volt megfelelő iratuk, meg kellett szakítaniuk az utazást. A magyar kormány szerint ez ellentétes lépés volt a légiforgalmi megállapodással. A Tanjug azonban kiadott egy közleményt, amiben azzal érvelt a jugoszláv fél, hogy a Budapest-Tirana vonalra amúgy sem érvényes az 1947-es megállapodás, az ugyanis csak a Budapest-Belgrád, Budapest-Zágráb és a Budapest-Szófia vonalakra vonatkozik. 1949. április 18-án pótgjegyzőkönyvet csatoltak az 1947-es megállapodáshoz, ennek második szakaszában előírták az ezen a vonalon közlekedő gépeknek a leszállást Belgrádban.⁴²⁶ Május

⁴²³ VÉKÁS János: *Magyarok a Vajdaságban 1944 - 1954, Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2011, Zenta, 145.

⁴²⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 446/biz – 1949 9. doboz.

⁴²⁵ VÉKÁS János: *Magyarok a Vajdaságban...*i.m. 142.

⁴²⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 605/biz – 1949 7. doboz

12-én ismét jegyzéket küldött a Jugoszláv Külügyminisztérium a Magyar külügyminisztériumnak, hogy a repülőgépek kötelesek leszállni a Zimony (*Zemun*, Szerbia) – Belgrád repülőtéren, és az utasoknak és pilótáknak kötelező átutazási vízummal rendelkezniük. Ezt természetesen a magyar kormány nem hagyhatta annyiban, így azt a „válaszhatározatot” hozta, hogy a „*Magyarország felett átrepülő és Jugoszláviában leszálló gépek*” számára kötelezővé tette a leszállást Budapest-Budaörs repülőtéren, a leszállás után a jugoszláv állampolgárok átutazó vízumát pedig megvizsgálták.⁴²⁷ A magyar lépés visszavonulásra készítette a jugoszlávokat, akik május 24-én közölték a külügyminisztériummal, hogy a magyarok utasoknak nem szükséges az átutazó vízum.⁴²⁸

Nem szorosan, de talán még a szerződésmódosításokhoz sorolhatjuk a Budapesten működő Jugoszláv Beruházási Bizottsággal kapcsolatban magyar részről felmerült problémákat. Június 9-én a Magyar külügyminisztérium szóbeli jegyzéket adott át a jugoszláv követségnek, amelyben kifejtették, hogy a Jugoszláv Beruházási Bizottság aránytalanul nagy létszámmal működik, így három személynek, Kenda Ferencnek, Sudjić Lazarnak és Vrčan Jugoszlávnak június 12. éjfélig el kellett hagyniuk Magyarországot.⁴²⁹

A Kominform 1949. november 15-16 között hivatalosan Budapesten, valójában Galyatetőn tartotta III. kongresszusát, amelyen a Rajk-per *bizonyítékaira* hivatkozva megállapították, hogy Jugoszláviában teljessé vált az árulás és egy fasiszta rendszer jött létre, az ország vezetői pedig imperialista ügynökök.⁴³⁰ Immár nyíltan támadták Jugoszláviát, kiderült, hogy a helyzet a szocialista blokk, a Szovjetunió és Jugoszlávia között egyhamar nem fog rendeződni. A kongresszus után a „*baráti országok*” sorra bontották fel a barátsági és egyéb szerződéseket a jugoszlávokkal, illetve módosították azokat.⁴³¹ Magyarország Lengyelországgal együtt a Szovjetuniót követően elsőként mondták fel a szerződést szeptember 30-án.⁴³²

A Rajk-per ítélethirdetését követő második napon, szeptember 26-án a Magyar külügyminisztérium egy jegyzéket adott át a budapesti jugoszláv követségnek, melyben azt állították, „*tudnak arról*”, hogy a jugoszláv kormány támogatta a magyar vezetők meggyilkolására szerveződő csoportot és a „*reakciós elemeket*”. A magyar kormány állítása szerint Ranković jugoszláv belügyminiszter 1948 októberében „*bizonyíthatóan*” átlépte

⁴²⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 4457 – 1949 7. doboz

⁴²⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 288 – 1949 7. doboz

⁴²⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 5629/pol.biz. – 1949 9. doboz

⁴³⁰ JUHÁSZ József: *A Kominform és Jugoszlávia*...i.m.

⁴³¹ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede*...i.m. 14.

⁴³² VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 72.

illegálisan a magyar határt, és Biritó-pusztán (Paks) találkozott a „*Horthy-rendőrség, az amerikai kém szervezetek és az UDBA beszervezett kémjével*”, Rajk Lászlóval, és utasításokat adott át neki a kormány fegyveres puccsal való megbuktatására, és Gerő, Rákosi, illetve Farkas meggyilkolására. A kormány szerint a budapesti jugoszláv követségnek is meg volt a szerepe mindebben, ugyanis Magyarország területén kiterjedt kémhálózatot működtettek, és az információkat az angoloknak és az Egyesült Államoknak adták át. „*Cáfolhatatlan bizonyítékok alapján bebizonyosodott, hogy a jugoszláv kormány már a Jugoszláv-Magyar Barátsági és Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezmény aláírásakor összeesküvést szervezett a magyar kormány megbuktatására*”. A magyar kormány, megszüntetendő a jugoszláv kémhálózatot, a budapesti jugoszláv követség dolgozóit 24 órás határidővel kiutasította Magyarországról, név szerint:

- Dušan Sakota;
- Zecević Slavko;
- Mihajlo Kilibarda;
- Balnozan Julia;
- Duran Avdo;
- Kovač Anto;
- Lovrić Milan;
- Milosević Šima;
- Nedjelković Aleksander;
- Tatalović Cedomir követségi dolgozókat.⁴³³

Csak a követ, egy irodai tisztviselő, egy gépiprónő és egy sofőr maradt Budapesten.⁴³⁴

A válaszigjegyzék sem váratott sokáig magára, szeptember 27-én megérkezett a magyar követségre. A jegyzék értelmében kiutasították a belgrádi magyar követség dolgozóinak nagy részét Jugoszláviából.⁴³⁵ A kiutasítottak listáját nem közölték, így abból lehet következtetni, hogy mely személyeket utasítottak ki az országból, hogy kik szolgáltatták vissza a jugoszláv személyigazolványukat a Jugoszláv Külügyminisztériumnak, illetve kik adták le a futárigazolványukat. Személyigazolványukat visszaszolgáltatták⁴³⁶:

- Marjai József ügyvivő és neje;

⁴³³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 10.159 – 1949 9. doboz

⁴³⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 10.281/biz – 1949 9. doboz

⁴³⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 10.281/biz – 1949 9. doboz

⁴³⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 410 – 1949 9. doboz

- Boros Róbert;
- Vinczenik Dénes és neje;
- Bujtár János és neje;
- Nincsics Károlyné;
- Reményi György és neje;
- Börzsei János.

A futárigazolványukat visszaadták⁴³⁷:

- Varga György konzuli igazgató;
- Dr. Köves Teofil követségi attaché;
- Kürtfalvi Frigyes segédigazgató;
- Kárpáti József irodai tiszt;
- Jonkoffné Moser Valéria irodai főtitkár.

Az emberanyagban megfogyatkozott követségnek a Magyar külügyminisztérium írt egy jelentést, melyben kifejtették, hogy megpróbálják tehermentesíteni a belgrádi követséget, mivel tudják, hogy ilyen kevés emberrel nem lehet az ügyeket intézni. A követ ezután szóban jelenthet a futárnak, és a külügyminisztériumi jegyzékeket is egyből a jugoszláv követségnek fogják átadni, hogy ne terheljék a belgrádi követséget. Mint ígérik, mindenben a követ segítségére lesznek.⁴³⁸

A diplomáciai kapcsolatok tehát szinte teljesen megszűntek, épp hogy a minimális szinten maradtak fenn. Mindkét követség rendkívül kevés emberrel dolgozott, ellenséges környezetben.

⁴³⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 410 – 1949 9. doboz

⁴³⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 10.281/biz – 1949 9. doboz

4.3 OTT KEZDŐDIK A HÁBORÚ, AHOL A DIPLOMÁCIA VÉGET ÉR (?) (1949 SZEPTEMBERÉRE – 1953 MÁRCIUSA)

4.3.1 A hidegháború kiéleződése

Az 1950-es évek elejére a hidegháborús feszültség a csúcra jutott. A Szovjetunió már rendelkezett atombombával, Kínában győztek a kommunisták, Németország kettészakadása pedig véglegessé vált. Az új, kétpólusú világrendet Moszkva és Washington versengése határozta meg, amely többek között *proxy-háborúkban* nyilvánult meg. Az ilyen típusú háborúkban a szembenálló felek a két nagyhatalom érdekeit képviselték, amelyek támogatták is őket, akár nyíltan, akár titokban. Jugoszlávia *kiátkozása* a szocialista tömbből az 1949. novemberi Kominform-ülésem már teljessé vált, kérdéses volt tehát, hogy Sztálin tesz-e katonai lépéseket Tito rendszerének megdöntésére, amelyek akár a III. világháborúhoz is vezethettek volna. Mihail Andrejevics Szuszlov 1949-ben, a III. Kominform értekezleten kifejtette, hogy az *imperialista* hatalmak már 1947 óta készültek a III. világháborúra, amit bizonyított többek között, hogy növelték a katonai költségvetéseiket illetve politikai lépéseket tettek Nyugat-Németország és Japán felfegyverzésére.⁴³⁹ Az amerikai hírszerzés, a CIA is vizsgálta a szovjet–jugoszláv szakítás lehetséges következményeit. A határozat nyilvánosságra hozatala után, 1948 novemberében úgy gondolták, hogy egy Jugoszlávia elleni katonai akció valószínűsége a nemzetközi helyzet alakulásától függ, azonban ha Belgrád és a nyugati hatalmak között szoros viszony alakul ki, kicsi az esélye egy sikeres offenzívának.⁴⁴⁰ Több, mint fél évvel később, 1949 júniusában egy újabb elemzésben a CIA azt vizsgálta, hogy Jugoszláviának milyen esélyei vannak a szovjet nyomásgyakorlás ellen 1949-ben.⁴⁴¹ Úgy vélték, az év folyamán nem várható katonai támadás sem a Szovjetunió, sem a szatellitállamok irányából, azonban a propagandahadjárat ellenségesebbé válik, és a határincidensek száma is nőni fog. Amennyiben Moszkva mégis katonai erővel kívánná elmozdítani Titot, három lehetőséggel számolt az amerikai hírszerzés:

1. A határincidensekből szervezett gerilla hadviselés alakul ki;
2. Direkt támadás különböző szatellitállamok összehangolt akciója keretében;
3. Direkt támadás a Szovjetunió részéről.

⁴³⁹ OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján...*i.m. 77.

⁴⁴⁰ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig ...*i.m. 114.

⁴⁴¹ CIA-RDP78-01617A003500140001-7, *Estimate of the Yugoslav Regime's Ability to Resist Soviet Pressure during 1949*, 1949.06.20., online: foia.cia.gov szintén idézi: VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig ...*i.m. 115.

Ezen lehetőségek közül csupán az elsőt tartották valós fenyegetésnek Tito rendszerére nézve. A következő évben azonban tovább fokozódott a nemzetközi helyzet.

1950 nyarán Észak- és Dél-Korea között kitört a háború, ami a feszültségeket tovább generálta. Jugoszlávia volt az egyetlen kommunista vezetésű ország, amely a koreai háború kitöréséért az északi felet tette felelőssé.⁴⁴² Több cikket is szenteltek a témának a *Borba* és a *Politika* hasábjain, elemzéseikben arra jutottak, hogy a Szovjetunió a háború kirobbantásával próbára kívánta tenni az Egyesült Államokat, hogy milyen messze hajlandó elmenni szövetségesei védelmében.⁴⁴³ A sztálini vezetés Kína példájából indult ki, ahol a kommunisták győzelmével ért véget a polgárháború annak ellenére, hogy Kína hagyományosan fontos az amerikai külpolitikának. Ez is arra engedte következtetni a szovjet diktátort, hogy Korea kérdésében sem fog erős amerikai ellenállásba ütközni, azonban hamar kiderült, hogy csalatkoznia kellett terveiben.⁴⁴⁴

A hidegháborús feszültség és a koreai háború arra készítette Moszkvát, hogy a szocialista tömb haderejét egységesítse, ezért katonai tanácsadókat küldött a szatellit-államokba. 1950-től kezdve a fegyvernemek parancsnokai mellé, a katonai körzetekbe, a hadtestekhez, hadosztályokhoz, honvédelmi minisztériumok központi szervezeteihez szovjet tanácsadók érkeztek.⁴⁴⁵ 1951. január 9-12. között Moszkvában megbeszélést tartottak a szocialista országok főtítkárai és honvédelmi minisztereit, az ülésen a szovjet fél ismertette a NATO országok haderejét és háborús terveit. *„Az volt a lényeg, hogy 1953 végére a NATO teljesen fel lesz készülve, s ennek ellensúlyozására a szocialista országok haderejét is megfelelően fejleszteni kell”*.⁴⁴⁶ 1951 júniusában elkészült Magyarországon a Jugoszlávia elleni támadás haditerve, eszerint az országban felállított Déli Frontparancsnokság alá tartozott volna kettő magyar és kettő szovjet hadsereg. A Hercegszántó-Szeged közötti szakasról támadás indult volna Jugoszlávia ellen, amelynek során bekerítették és megsemmisítették volna a határon

⁴⁴² „A külföldi hírügynökségek szerint ma reggel [1950. június 25.] az Észak-koreai hadsereg a 38. szélességi fokot átlépve [...] megtámadta Dél-Koreát. Mindeközben, pár órával később a phenjani rádió bejelentette, hogy a Koreai Népköztársaság hivatalos jelentésében beszámolt arról, hogy az ellentámadásra a Dél-koreai provokációk miatt került sor, emiatt a háború kitöréséért kizárólag Dél-Korea a felelős.” *Borba* 1950.06.25., idézi: CHUL-MIN Kim: *The View and Understanding of Yugoslavia on the Korean War: an Analysis through Illustrations*. *International Area Review*, Volume 12 (3): 14 – Dec 1, 2009, 48.

⁴⁴³ Uo. 44.

⁴⁴⁴ KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története...*i.m, 231-232.

⁴⁴⁵ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező...*i.m. 58.

⁴⁴⁶ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések...*i.m. 860-861.

felállított egységeket. Ezután átkelve a Dunán Belgrád irányába folytatták volna az előre nyomulást, ahol a román és a bolgár haderővel együttműködve megszállták volna a jugoszláv fővárost.⁴⁴⁷ Király Béla visszaemlékezéseiben is egy Jugoszlávia elleni háború terveiről számol be, mint írja, „részt kellett vennem a mozgósítási és haditervek előkészítésében. [...] A szovjetek villámháborút terveztek Jugoszlávia ellen.”⁴⁴⁸ Visszaemlékezése szerint az egész tábor együttesen támadta volna meg Jugoszláviát, a csatlós országok hadereje a folyókig, hídfőkig vonult volna, majd a szovjet egységek ezen állásokból törtek volna előre.⁴⁴⁹ A Szovjetunió és/vagy a csatlós-államok által indítandó direkt támadás tervét megkérdőjelezi Ritter László tanulmányában. Felhívja a figyelmet, hogy bár Király szovjet tervekre hivatkozik, ilyen tervek, ha léteztek is, biztos nem kerültek a magyar vezetés birtokába.⁴⁵⁰ Bizonyos általános információik lehettek ugyan Sztálin esetleges háborús elképzeléseit illetően, azonban Gerő Ernő 1960-as évekbeli visszaemlékezéséből is az derül csak ki, hogy három-négy éven belül a III. világháború kitörésével számoltak,⁴⁵¹ tehát konkrét tervek birtokában nem voltak. További óvatosságra ad okot, hogy egy korabeli vezető politikus sem számol be visszaemlékezésében arról, hogy bármilyen támadást terveztek Jugoszlávia ellen, sőt, Hruscsov⁴⁵² memoárjában két okot is említ, ami miatt Sztálin nem akart támadást indítani, egyrészt a két államnak nem volt közös határa, másrészt Sztálin tartott attól, hogy az USA a délszláv állam védelmére kel.⁴⁵³ Ha léteztek is tervek Jugoszlávia megtámadására, jelenleg nem tudhatjuk, hogy a döntéselőkészítés eljutott-e a politikai döntéshozatal szintjére, vagy csupán a forgatókönyvek szintjén maradt-e meg.

A nyugati hatalmak már a Tito-Sztálin szakítást követően érdeklődni kezdtek a jugoszláv helyzet iránt, azonban Belgrád ekkor még nem számíthatott komoly nyugati támogatásra, mivel nem sokkal korábban még a Szovjetunió egyik leghűségesebb követője volt.⁴⁵⁴ A koreai háború kitörését követően azonban a jugoszláv vezetők szerettek volna katonai

⁴⁴⁷ OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján...*i.m. 139-140.

⁴⁴⁸ KIRÁLY Béla: *Honvédségből néphadsereg. Személyes visszaemlékezések 1944–1956*, Magyar Füzetek, 1986., 165.

⁴⁴⁹ Uo. 166.

⁴⁵⁰ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 4.

⁴⁵¹ OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján...*i.m. 81.

⁴⁵² Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894. április 17. –1971. szeptember 11) 1953 – 1964 között a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkára volt, 1958 és 1964 között pedig a Minisztertanács elnöki posztját is betöltötte.

⁴⁵³ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 5.

⁴⁵⁴ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 132.

segítséget kapni a Nyugattól. Aleš Bebler 1950. július 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsától a koreaihoz hasonló állásfoglalást szeretett volna kapni.⁴⁵⁵ Nem sokkal később, november 17-én a brit vezérkar már egy ülés keretében foglalkozott a délszláv állam elleni lehetséges katonai támadással. Az amerikai-brit-francia háromhatalmi ülésen „*bizonyos politikai és stratégiai esetben*” lehetségesnek látták, hogy fegyvereket adjanak Jugoszláviának, majd 1951 áprilisában Washington már azt közölte, hogy készek jelentős mennyiségű felszerelést szállítani a jugoszlávoknak.⁴⁵⁶ 1951. augusztus 27-én a három nagyhatalom gazdasági segélyegyezményt írt alá Jugoszláviával, november 14-én pedig az Egyesült Államokkal írtak alá haderőfejlesztési egyezményt.⁴⁵⁷ Egy 1952 január 22-i CIA jelentésből kiderül, hogy az amerikaiak úgy vélték, hogy „*A Tito-rezsim biztosan megbukott volna 1951 folyamán, ha a Nyugat [satírozás] morálisan és anyagilag nem segítette volna ki, hogy túllendüljön a gazdasági válság következményein 1950 végén.*”⁴⁵⁸ 1955-ig egyébként összesen 1,2 milliárd dollár értékű gazdasági és katonai segílyt nyújtottak a nyugati hatalmak Jugoszláviának.⁴⁵⁹

Érdekes mellékszál, azonban jól mutatja, hogy a nem vezető politikusok is mennyire számítottak egy esetleges háború kitörésére, hogy az emigráns usztasa keresztetek egyik vezetője, Vjekoslav Vrančić azzal a javaslattal kereste fel a szovjet illetékeseket Buenos Airesben és Bécsben, hogy amennyiben a Vörös Hadsereg támadást indít Jugoszlávia ellen, a keresztetek felajánlják segítségüket a háborúban a közös ellenség, a szerb kommunisták ellen. A meglepő ajánlat háttérében az az ideológiai megfontolás állt, hogy a Szovjetunió támadását követően Jugoszlávia felbomlik és így létrejöhet egy szocialista, ám független Horvátország. A keresztetes mozgalom tagjai készek voltak leülni a szovjet diplomatákkal, hogy kidolgozzák egy Jugoszlávia elleni támadás tervét.⁴⁶⁰ Mint ismeretes, sem erre, sem a Jugoszlávia elleni katonai támadásra nem került sor. Ez részben a már ismertetett okok miatt nem történt meg, Sztálin ugyanis Korea esetéből okulhatott és láthatta, hogy az Egyesült Államok igenis hajlandó szövetségese védelmére kelni, illetve az ENSZ is fellépett az agresszió ellen. Másrészt 1950–1951 folyamán sem Magyarország, sem a szatellit-államok hadereje nem volt felkészülve egy

⁴⁵⁵ VUKMAN Péter: *Brit katonai segély jugoszláviának és a háromhatalmi-jugoszláv tárgyalások (1950–1953)*, Világtörténet 2010/1, 21.

⁴⁵⁶ Uo. 22-27.

⁴⁵⁷ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 19-20.

⁴⁵⁸ CIA-RDP82-00457R010100430009-7, *Comments on political situation in yugoslavia*, 1952.01.22. online: foia.cia.gov

⁴⁵⁹ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 20.

⁴⁶⁰ TOKIĆ, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism...*i.m. 29-30.

esetleges Jugoszlávia elleni katonai fellépésre.⁴⁶¹ A háború lehetősége azonban számos változást hozott a térségben, többek között Magyarországon is, amint azt az alábbiakban látni fogjuk.

4.3.2 Magyarország felkészítése a háborúra

Egy Jugoszlávia elleni lehetséges háború természetesen nagymértékben érintette volna Magyarországot. Sztálin célja a második világháború utáni európai status quo megszilárdítása volt, ezért a szatellit-államokban – köztük Magyarországon is – nagyarányú haderőfejlesztés vette kezdetét.⁴⁶² A fejlesztés három fázisra osztható, az első 1948. január – 1949. február, a második 1949. február – 1950. december, a harmadik 1950. december – 1953. július között ment végbe.⁴⁶³ Az 1947. őszi tervek szerint a magyar haderőnek 1952-re kellett volna elérnie a békeszerződésben engedélyezett, 70 000 fős létszámot, azonban egyrészt az új honvédelmi miniszter, Farkas Mihály,⁴⁶⁴ másrészt a szovjet tanácsadók úgy vélték, hogy a megváltozott nemzetközi helyzet és a Jugoszláviával megromlott viszony miatt csupán két, két és fél év alatt kell véghez vinni a fejlesztést.⁴⁶⁵ A haderő növelésének első fázisának végére, 1949 tavaszára a magyar hadsereg létszáma 35 920 főre, majd a második szakasz végére, 1950 novemberére 56 866 főre emelkedett.⁴⁶⁶ 1950. november elsején érvénybe lépett a „Kossuth” hadrend, amely a hadsereg létszámát 125 000 főben határozta meg,⁴⁶⁷ így az – 1951. június elsejétől új nevén – Magyar Néphadsereg létszáma 1951 októberére már elérte a 133 927 főt.⁴⁶⁸

A Magyar külügyminisztérium a jugoszláv csapatmozgásokról is igyekezett információt gyűjteni, Keresztes Sándor⁴⁶⁹ belgrádi követ már 1949. szeptember elején jelentést küldött

⁴⁶¹ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 17.

⁴⁶² HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában*...i.m. 15.

⁴⁶³ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 7.

⁴⁶⁴ 1948. szeptember 9-én nevezték ki. Önkényesen irányította és ellenőrizte a magyar haderőfejlesztést, elszámolással nem tartozott Magyarországon senkinek. (HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában*...i.m. 23.)

⁴⁶⁵ HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában*...i.m. 21.

⁴⁶⁶ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 9-12.

⁴⁶⁷ HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában*...i.m. 22.

⁴⁶⁸ RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia?*...i.m. 12.

⁴⁶⁹ Keresztes Sándor (Bölcske, 1895. aug. 9. – ?.) hentes és mészáros. 1916-ban orosz fogságba esett, majd belépett a Vörös Hadseregbe. 1925-ben tért haza, villamosvezetőként dolgozott, azonban kommunista tevékenysége miatt 1937-ben elítélték. A második világháború végén Németországba deportálták, a háború után hazatért, majd a

Budapestre, miszerint Jugoszláviában csapatmozgósítások vannak, és főleg a magyar határ mellé rendeltek egységeket, emellett behívások is történtek minden korosztályból. Értesülései szerint a Vajdaságban már az a szóbeszéd járta, hogy a szovjet csapatok segítségével a magyarok támadást indítanak, mi több, a Drávaszögben már Húsvétra várták a bevonulást. Jelentése szerint „Zágrábban is háborús hangulat uralkodik”.⁴⁷⁰ Ennek némileg ellentmond a belgrádi brit követség jelentése, amely szerint Szabadkán „a barakkok gyakorlatilag üresek, és semmi katonai tevékenységet nem figyeltünk meg a szomszédos Palic és Bajmok városok közötti úton.”⁴⁷¹ 1950 áprilisában szintén csapatösszevonásokról számolt be a belgrádi magyar követség Nagyikindánál, illetve arról, hogy a jugoszlávok betonerődítményeket építettek a bolgár határon.⁴⁷² 1953. szeptember folyamán a Jugoszláv Néphadsereg egy nagyszabású hadgyakorlatot tartott Zágrábtól észak-nyugatra, a Lonja folyó mentén, Vrbovec, Križevci, Sveti Ivan és Žabno helységek környékén. A gyakorlatról a belgrádi magyar követség jelentést küldött a külügyminisztériumba, amelyben arról számolt be, hogy ez a vidék rendkívül hasonló a Dunántúlhoz, így valószínűleg egy Magyarország elleni támadást szimuláltak vele. Ezzel ellentétben a Jugoszláv Néphadsereg vezérezedese, Kosta Nađ⁴⁷³ azt nyilatkozta a gyakorlatról, hogy annak célja az volt, hogy egy lehetséges támadást szimuláljanak vele, amely Nagykanizsáról indul és Kapronca-Križevci-Vrbovec útvonalon keresztül Zágráb ellen irányul. A gyakorlaton egyébként nyugati megfigyelők is részt vettek, és a jugoszlávok már az Egyesült Államoktól kapott fegyvereket is kipróbálták.⁴⁷⁴

A haderőfejlesztés mellett fontos szerepet kapott a korszakban a déli illetve nyugati határszakasz műszaki megerősítése is, az erre vonatkozó első tervek már 1948. november végén

BSZKÁRT párttitkára (1945–1949), majd a Külügyminisztérium munkatársa lett. 1949 július – december között rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Belgrádban, 1949 december – 1950 december között a szófiai követség vezetője. 1950 végén hazahívták. A forradalom után népbíró lett, a megtorlások idején 28 halálos ítélet meghozatalában vett részt. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990...*i.m. 199. továbbá *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V.*, szerk.: BALOGH Sándor, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 504.

⁴⁷⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 71/szig.biz. *Katonai mozdulatok Jugoszláviában*, 1949.09.02 17.d. 5/d

⁴⁷¹ VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig* ...i.m. 113.

⁴⁷² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 0213/biz. 1950.04.19. 5/d 17.d.

⁴⁷³ Kosta Nađ (1911 – 1986), részt vette a spanyol polgárháborúban, majd érdemeket szerzett a jugoszláv partizánbáborúban is a 3. hadsereg vezetőjeként.

⁴⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 00197/szig.titk.1953., *Hadgyakorlat Zágráb mellett*, 5/d, 17.d.

elkészültek. Eszerint egy- illetve kétsoros drótkadályt telepítettek 1949 folyamán az említett határszakaszra. 1949 augusztusában egy újabb tervezet alapján két ütemben erősítették tovább a műszaki határzárát, ekkor az egysoros drótkadályt kétsorossá bővítették, illetve a drótkadályok közötti részt felszántották és boronálták, hogy az esetleges illegális forgalom nyomait láthassák a határőrök. A második ütemben a felszántott részen gyalogsági taposóaknákat telepítettek, 604 km-en összesen 567 500 darabot.⁴⁷⁵ A határvédelmi műveletekkel párhuzamosan egy határsáv kialakításáról is döntöttek a magyar vezetők 1950. január 18-án. Háromtagú bizottságot hoztak létre, amelynek tagjai Kádár János, Kristóf Iván és Péter Gábor voltak. Javaslatuk alapján a Jugoszláviával szomszédos megyék területén egy 15 kilométeres sávot alakítottak ki, amelynek területén csak különleges igazolvánnyal lehetett tartózkodni.⁴⁷⁶ A politikailag nem megbízható egyéneket kitelepítették a területről két nagyobb hullámban, először 1950 júniusával kezdődően, majd 1951 novemberében, összesen körülbelül négyezer embert.⁴⁷⁷ Június 14-én a vasúti forgalmat Szőregen át Oroszlámos (*Banatsko-Arandelovo*, ma Szerbia), Röszkén át Horgos (*Horgoš*, ma Szerbia) és Magyarbolyon át Pélmonostor (*Beli-Manastir*, ma Horvátország) felé is azonnali hatállyal megszüntették.⁴⁷⁸

1950 novemberében Bata István altábornagy előterjesztette a honvédelmi miniszternek a déli védelmi rendszer kiépítésére tett javaslatát, amely a már említett „Kossuth” hadrend tervével összhangban biztosította volna az ország és egy esetleges háború esetén felvonuló csapatok védelmét. Az építkezés 1951 nyarán indult el, de nagyon lassan haladt, 1953 májusában is csak a tervezett erősítés 71%-a készült el. Egészen 1955-ig elhúzódtak az építkezések, azonban ekkora már megváltozott a külpolitikai helyzet, így felszámolták a védelmi vonalat. Az egész beruházásra rendkívül magas összegeket áldozott a magyar vezetés, összesen közel 6,3 milliárd forintot, összehasonlítás képpen a honvédelmi minisztérium 1951-es költségvetése 5,2 milliárd forint volt.⁴⁷⁹ A magyar „Maginot-vonalra” végül nem lett szükség, a háborúra nem került sor, azonban a kapcsolatok 1950 és 1953 közötti történetének vezérszála mégis a határhoz kötődött, az egyre sűrűsödő határincidensek formájában.

⁴⁷⁵ OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján...*i.m. 113-115.

⁴⁷⁶ ORGOVÁNYI István: *A déli határsáv...*i.m. 256.

⁴⁷⁷ Uo. 264.

⁴⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00976/pol – 1951.06.16, 5/h, 21.d

⁴⁷⁹ OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján...*i.m. 117-119.

4.3.3 Határincidensek

Már 1948 végén megkezdődött az a folyamat, mely 1949-ben gyakoribbá vált, és az '50-es évek elején is a kapcsolatok nagy részét képezte, nevezetesen a határincidensek ügye. A jugoszláv és a magyar külügyminisztériumok között egyfajta „jegyzék-háború” bontakozott ki, amelyben a legapróbb vélt vagy valós határsértések esetében is szóbeli jegyzéket küldtek egymásnak a felek. Az esetek legnagyobb részében a jegyzékekre adott válaszokban rendre cáfolták és visszautasították a vádakát, amire újabb válaszegyzék érkezett újabb vádakkal, és ez így folytatódott számos jegyzékváltáson keresztül.

Felmerülhet a kérdés, hogy mit is takar pontosan a határincidens fogalma, és milyen eseteket soroltak hozzá. Főleg az 1950-es évek első felében szaporodott meg az incidensekkel kapcsolatos jegyzékek száma, a legtöbbször illegális határátlépések, illetve a határőrök közötti tűzpárbaj volt a konfliktus fő oka. Többször megvádolták egymást a külügyminisztériumok, hogy kémeket dobtak át egymás országába, ennek kapcsán Szántó Zoltán követ jelentést is küldött Budapestre, ugyanis úgy vélte, a Jugoszláviába szökött magyarokat három csoportra osztották a jugoszlávok: van, akit tovább engedtek nyugatra, egy részüket engedték dolgozni Jugoszláviában, néhányukat azonban átképeztek, és kémként dobták át Magyarországra.⁴⁸⁰ Megtörtént, hogy a magyar külügyminisztérium azért küldött szóbeli jegyzéket a jugoszlávoknak, mert a határon állítólagosan hangszórókból magas hangerőn Magyarország-ellenes propagandaanyagot játszottak. Azt a „kreatív” megoldást is alkalmazták a határőrök, hogy megfelelő szélirány esetén begyűjtötték a száraz mezőt, erdőt, gabonamezőt, így a határ túlsó felén pusztított a tűz.⁴⁸¹

A határsértések rendkívül nagy száma miatt természetesen nem lehetséges minden esetet részletes ismertetése, egyet azonban példaként ki szeretnénk emelni, bemutatva, hogy hogyan működött a korszakban egy-egy incidens „kezelése”. 1949. május 6-án agyonlőtték a határon Kelebia mellett Horváth Pál magyar honvédet. A május 17-i jugoszláv jegyzék (amit a *Borba* is közölt) szerint a következő történt: A magyar szervek hat főből álló csoportot akartak átdobni Jugoszláviába, a magyar határőrség feladata az volt, hogy a csoportnak segítsen a határon átjutni. Két határőrt jelöltek ki erre a feladatra, így összesen nyolcan vágta át a határon és 60 méteres mélységben behatoltak Jugoszláviába. Két jugoszláv határőr, miután észrevette a határsértést, tüzet nyitott, és a tűzpárbajban Horváth Pál halálos lövést kapott. Május 6-7.

⁴⁸⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 16 – 1949 6.doboz

⁴⁸¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 75 – 1952 12. doboz

éjszaka Horváth hullája temetetlenül feküdt, amit a magyar szervek vissza akartak szerezni, de ez további tűzharccal járt. Hetedikén Horváth Pált a jugoszlávok eltemették, 6 méterre a határtól, jugoszláv oldalon. A magyar határőrök egy egy méter széles árkot ásva eljutottak a holttestig, akit magyar oldalra szállítottak. A jugoszlávok jegyzékben tiltakoztak ez ellen az „eljárás” ellen, és kijelentették, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kormánya ellenségesnek tekinti azt a politikát, amit a magyar kormány folytat.

Május 21-én megérkezett a magyar válasz egy szóbeli jegyzék formájában. Ebben tiltakoztak a jugoszlávok határprovokációi ellen. Szerintük a jugoszlávok „tudják”, milyen súlyos esetről van szó, „leplezve az igazságot” jegyzéket küldtek a magyaroknak, és elindították a rágalomhadjáratot. A magyar kormány az ügyet kivizsgáltatta, és szerintük az alábbiak történtek: május 6-án Kelebia mellett egy magyar határőr őrs jugoszláv határsértőket kísért, vissza akarták őket toloncolni Jugoszláviába. Az áttoloncoltak közül négyen visszatértek a határhoz jugoszláv határőrökkel, akik tüzelni kezdtek, és lelőtték Horváth Pált. A határőr holttestét átcipelték jugoszláv oldalra. A határőrt azért temették el, hogy a nyomokat eltüntessék. „A tényállás alapján világos, hogy jugoszláv határszervek tudatos és előre megfontolt emberölést követtek el.” – állapította meg a jelentés.⁴⁸² Láthatjuk tehát, hogy egy-egy incidenssel kapcsolatban a jegyzékek alapján nehéz, sőt lehetetlen kikövetkeztetni, hogy mi történt pontosan, ráadásul számos esetben egy-egy incidens csupán ürügyet szolgáltatott a kölcsönös vádaskodáshoz.

Már 1948. november 8-án átadott a jugoszláv külügyminisztérium két jegyzéket a belgrádi követségnek, majd 1948 decemberében újabb jegyzékkel fordultak a magyar szervek felé, hogy azok szüntessék be a határsértéseket, illetve büntessék meg azt a személyt, aki ilyet elkövetett. Konkrétan négy esetet hoztak fel, melyekben azzal vádolták a magyar határőröket, hogy átlóttek a határon, veszélyeztetve ezzel a jugoszlávokat, de a magyar külügyminisztérium mindezt tagadta.⁴⁸³ 1949. március 8-án a *Magyar Szó* közölte a jugoszláv kormány jegyzékét, amelyet Belgrád a magyar kormányhoz intézett a határincidensek ügyében. Ebben „A JSzNK arra törekszik és az a kívánsága, hogy határukon Magyarország felé kifogástalan helyzetet teremtsen és ezt összhangba hozza azzal, hogy itt két szomszédos szocialista államról van szó.[...]A magyar hatóságok eljárása ténylegesen a jugoszláv-magyar viszony rontására irányul. [...] Ezért a felelősség [...] kizárólag a Magyar Köztársaság kormányát terheli.”⁴⁸⁴ A

⁴⁸² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 362/biz – 1949 7. doboz

⁴⁸³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 7/biz – 1949 7. doboz

⁴⁸⁴ Magyar Szó 1948. március 8. online: <https://www.vamadia.rs/pdf/5661>

határsértések azonban tovább folytatódtak, a jelentések alapján 1949 májusára már három magyar halálos áldozata volt az incidenseknek.⁴⁸⁵

Egy 1952-es összefoglaló jelentés⁴⁸⁶ szerint a Magyar külügyminisztérium 1950 szeptembere és 1951 júniusa között tizenegy szóbeli jegyzékben összesen 104 jugoszláv határ- és légtérsértés, 1951 júniusa és 1952. július 25. között pedig 236 szárazföldi és 32 légtérsértés ellen tiltakozott. Ezek azonban csak a fontosabb határsértések, az incidensek valódi száma magasabb volt. A jelentésben kitértek arra is, hogy tapasztalatuk alapján egyre gyakrabban használnak a jugoszláv szervek pisztolyok és puskák helyett „golyószórókat”, a repülőök pedig egyre több időt töltenek a magyar légtérben és fotózzák a határvidéket. Ezt az „*ellenséges tevékenységet*” három csoportra osztja a jelentés. A különböző tevékenységek számszerűsítve is vannak, illetve példákat hoznak fel, hogy milyen módon zajlottak le az események:

1. *A határvidék rendjének megzavarása, háborús léggör előidézése és állandósítása, magyar határőrszervek munkájának akadályozása.* A jugoszláv határőrök 108 alkalommal átlóttek a határon, egy esetben 105 mm-es „löveget”, öt alkalommal gyújtólövedéket, azzal a céllal, hogy tüzeket idézzenek elő a határ magyar oldalán. Hat alkalommal a földeken dolgozó embereket célozták be, egyszer pedig középük is lőttek, hogy ezzel akadályozzák a munkájukat. Tizennyolc egyéb olyan „*támadásról*” számol be a jelentés, mikor „*uszító*” propagandát juttattak át a határon, egy esetben a barcsi hídfőnél „*nagyfrekvenciájú hangerősítőn*” szólt a propaganda. Beszámoltak továbbá arról is, hogy a jugoszláv szervek beteg kutyát „*uszítottak*” Magyarországra, ezzel járványt szerettek volna előidézni. A kutyát a magyar határőrök agyonlőtték.
2. *A magyar határvidék részletes feltérképezése, műszaki berendezések hatástalanítását célzó kísérletek.* Számos alkalommal készítettek fotót illetve filmfelvételt a határról a délszlávok, ezen kívül reflektorral is bevilágították a határszakaszokat. Több helyen felszedték az aknákat, illetve rudakkal élesítették azokat, de megesett, hogy kutyákat küldtek az elaknásított szakaszra, hogy az állatok alatt robbanjanak fel az aknák.
3. *A jugoszláv fegyveres erő tagjainak támadásait leplező és a jugoszláv kormány újabb ellenséges és provokatív céljait előkészítő kísérletek és határsértések.*

A magyar külügyminisztérium az 1951. november 23-i szóbeli jegyzékében 111 határsértés ellen tiltakozott, amelyet a jugoszláv szervek 1951. július 15. és november 15. között

⁴⁸⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 362/biz – 1949 7. doboz

⁴⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 001280., *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1951 jún-1952 júl.*, 1952.07.14, 5/b, 12.d.

követtek el.⁴⁸⁷ Sajnos az összesítésből nem derül ki, hogy ezek az esetek a már korábban említetteken felül értendők, vagy a két adat között van-e átfedés. A jelentést Piros László vezérőrnagy, az ÁVH Határőrség parancsnoka küldte Berei Andor külügyminiszter-helyettesnek, az egymásnak küldött jelentésekből az 1952-es határsértések miatt kiadott szóbeli jegyzékek jól követhetők.

Az afférok egy érdekes fejezete a Mura folyómedrének, illetve ezáltal a határ vonalának változása nyomán kialakult jegyzékváltás. 1951. dec. 20-án a magyar külügyminisztérium jegyzéket küldött a jugoszláv külügyminisztériumnak, ebben tiltakoztak az ellen, hogy 19-én reggel négy jugoszláv fegyveres és tíz jugoszláv polgári személy átlépte a magyar határt, és a Mura-szigeten „önkényesen favágást végeztek. [...] A Magyar Népköztársaság kormánya megállapította, hogy előre megfontolt, tudatos provokációról van szó.”⁴⁸⁸ A szigettel kapcsolatban a jugoszláv kormány jegyzékben kifogásolta, hogy a magyar szervek a trianoni melléklet térképre hivatkozva azt állítják, hogy az Magyarországához tartozik, a hivatkozásuk azonban nem helyes, mivel azon a sziget nem is szerepelt. A Mura folyómedre folyamatosan változott, ezért a határ megállapítása sem volt egyértelmű. A magyar válaszjegyzékben cáfolták a jugoszlávok állításait, és „arra a közismert” tényre hivatkoznak, amit a térképek is mutattak, tehát hogy a Mura-sziget magyar.⁴⁸⁹ Ezt a jegyzéket nem vették át a jugoszlávok annak „rágalmazó és sértő tartalmánál fogva”.⁴⁹⁰ Áprilisban a jugoszlávok ismételtén átadtak egy jegyzéket, amiben „erélyesen tiltakoztak az erőszakosan eltulajdonított jugoszláv területen magyar katonák további tartózkodása ellen”, és kiemelték, hogy a magyar kormány nem támogatta egy magyar–jugoszláv vegyes bizottság létrehozását az ügy megoldása érdekében.⁴⁹¹

Az egész jugoszláv-magyar határon hiányzott körülbelül 807 határkő, ezeket fel kellett újítani, hogy tiszta helyzetet lehessen teremteni, a jugoszlávok sürgették ennek létrehozását. Korábban, 1926. július 24-én Belgrádban aláírták a határkövek megújítására vonatkozó egyezményt, 1931-32-ben egy vegyes bizottság közösen fel is újította a határköveket, azóta azonban nem történt semmi változás az ügyben.⁴⁹² A jugoszláv fél a helyzet tisztázása érdekében kérte a magyar külügyminisztériumot, hogy továbbítsák az 1943-ban, a magyar Folyammérnöki Hivatal által készített tervrajzot, amin szerepel a Mura-sziget. Áprilisban a

⁴⁸⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/2 1951.11.23-as szóbeli jegyzék, 4/a, 3.d.

⁴⁸⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 01/pol. – 1952 12. doboz

⁴⁸⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0024 – 1952 12. doboz

⁴⁹⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 02/pol. – 1952 12. doboz

⁴⁹¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 42141 – 1952 12. doboz

⁴⁹² Uo.

magyarok eleget is tettek a kérésnek, és hozzáfűzték, hogy a tervrajzból kitűnik, hogy a Mura fő folyása a jugoszláv oldal és a sziget között van, így a sziget Magyarországhoz tartozik. A magyarok arra hivatkoznak továbbá, hogy az 1949-es tárgyalásokon a jugoszláv bizottság vezetője, Skrbović Boško alezredes azt mondta, hogy bár a folyó állandó változásban van, a határ a helyén marad, a jugoszlávok pedig most ennek az ellenkezőjét állítják. A magyarok kijelentették, hogy akkor segítik elő a vegyes bizottság létrejöttét, ha megszűnnek a jugoszláv határprovokációk és az eddigi károkat megtéríti a jugoszláv kormány.⁴⁹³ A jugoszláv válaszejegyzékben a délszlávok ugyanezt követelték a magyaroktól.⁴⁹⁴ A Mura-sziget ügyében a határkijelölésig nem született megállapodás.

1952. április 4-én a Jugoszláv Külügyminisztérium egy tiltakozó jegyzékében újfent tiltakozott a megsokszorozódott határsértések ellen, és a jegyzék mellékletében 502 határsértést soroltak fel részletesen, amelyeket a magyar szervek követtek el 1951. október 16. és 1952. február 29. között.⁴⁹⁵ 1951 júniusa és 1952 júliusa között egyébként tizenkét szóbeli jegyzékben összesen 800 határ-és légtérsértés ellen tiltakozott a Jugoszláv Külügyminisztérium. Az 1952. június 30-án kiadott magyar jegyzékben⁴⁹⁶ a magyar kormány „*koholmánynak*” nevezte a jugoszláv „*rágalmakat*”, és követelte, hogy Belgrád vonja vissza azokat. Több hibára is felhívták a figyelmet a jugoszláv jegyzékkel kapcsolatban, például hogy abban az szerepelt, hogy Muraszombattól (*Murska Subota*, ma Szlovénia) 15-16 kilométerre a magyarok rakétát indítottak jugoszláv területre. Ez a magyar fél szerint azért nem lehetséges, mert Muraszombat a határtól 24 kilométerre van.⁴⁹⁷ A jugoszláv fél a július 22-i jegyzékében⁴⁹⁸ azzal védekezett, hogy az említett hibák csupán elírások és fordítási hibák, a lényegen azonban nem változtat semmit. Hat nappal korábban, július 16-án további 391 incidens ügyében emelt szót a Jugoszláv Külügyminisztérium, amelyet természetesen a magyar fél cáfolt.⁴⁹⁹ A jegyzék-adok-kapok novemberben folytatódott, amikor Budapest visszautasította azokat a jugoszláv vádakat,

⁴⁹³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00147/1 – 1952 12. doboz

⁴⁹⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 45211 – 1952 12. doboz

⁴⁹⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/5-1952., 43573. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék, 4/a, 3.d.

⁴⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/4-1952, 840/52 számú magyar tiltakozó jegyzék, 4/a, 3.d.

⁴⁹⁷ Muraszombat egyébként valóban 15-16 kilométerre van a magyar határtól.

⁴⁹⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/4-1952, 48743. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék

⁴⁹⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/4-1952, 48105. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék illetve ÁVH 0760.305/1952 számú átirat a cáfolattal

amelyek szerint a magyar szervek 31 határsértést követtek el, majd ezután egy újabb jegyzékben a jugoszláv fél újabb 240 esetet sorolt fel részletesen.⁵⁰⁰ A határincidensekkel kapcsolatos jegyzékváltások monotonitását azonban 1952 folyamán megtörte Bálint László ügye.

1952 januárjának végén az UDB átdobta a határon Bálint Lászlót⁵⁰¹ és két társát Magyarországra azzal a céllal, hogy a magyarországi jugoszláv emigráció magasrangú tagjai közül rabolják el Dušan Vidović-et, akit február 16-án hamis ÁVH-s igazolványokkal elcsaltak otthonából, majd átszöktek vele a határon.⁵⁰² Ezt követően a magyar államvédelem Budapesten letartóztatta a magyarországi jugoszláv emigráció hat tagját, egyrészt a Vidović, másrészt a Brankovval fennálló kapcsolatuk miatt, a magyar szervek ugyanis úgy vélték, hogy az elrabolt jugoszláv emigráns az UDB embere volt és kémtevékenységet folytatott Magyarországon.⁵⁰³ Bálintot augusztus folyamán azonban ismét átdobták a határon, hogy ezúttal Gojko Trbović-et rabolja el. Mivel azonban nem sikerült elérniük a kitűzött célt, egy másik emigránst, Boris Verstovšeket rabolták el szeptember 11-én.⁵⁰⁴ Az államvédelem ezúttal azonban információt szerzett az akcióról, és egy nagyméretű embervadászat vette kezdetét, amiben több, mint kilencezer fő vett részt. Szegednél sikerült Bálintékat körbekeríteni szeptember 24-én, tűzharc alakult ki, de végül elfogták az emberrablókat.⁵⁰⁵ A Bálint-pert november 15-17 között rendezték meg.

Jugoszláviában először november 16-án számoltak be a tárgyalásról, azonban azt egy „megrendezett” pernek vélték.⁵⁰⁶ A november 20-án átadott jegyzékükben igyekeztek cáfolni a per során elhangzottakat. Tiltakoztak az ellen, hogy Bálintot az UDB beszervezte, és hogy a követség lett volna az összekötő. Kiemelték továbbá, hogy Bálintot köztörvényesként 1949-ben négyévi börtönre ítélték Magyarországon, ami után átszökött Jugoszláviába, azonban a korábban már a délszláv államba menekült magyarok közül többen látták Bálintot Printz Gyula és Nagy József ÁVH tiszték társaságában Budapesten. A jugoszlávok szerint az elrabolt délszláv emigráns igazából nem is lett elrabolva, mivel „ugyanaz a Vidovics Dusán október 23-

⁵⁰⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 840/7-1952, 412259. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék

⁵⁰¹ Bálint László ügyét részletesen feldolgozza: BÁLINT László: *Fedőneve: „Bán László”*, Bába Kiadó, Szeged, 2005.

⁵⁰² RITTER László: *Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között*, História, 2010/1-2., 48.

⁵⁰³ VUKMAN Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen” ...i.m. 75.

⁵⁰⁴ Uo. 81.

⁵⁰⁵ RITTER László: *Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között*...i.m. 49.

⁵⁰⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 002278 – 1952. december 1, 5/c, 15.d.

án beszélt a budapesti rádión keresztül 16.30-kor.”⁵⁰⁷ A jugoszláv beszámoló tehát az egész Bálint-ügyet a magyar államvédelem akciójának (és provokációjának) igyekezett beállítani.

A per utolsó napján, november 17-én egy cikksorozat indult útjára a *Borba*-ban, amely kellemetlenül érinthette a magyar államvédelmi szerveket. Július 28-án ugyanis átszökött a határon Ujhelyi György államvédelmi tiszt, a mohácsi alosztály vezetője, és számos titkosított iratot átadott a jugoszlávoknak.⁵⁰⁸ Az „ÁVH-s hírszerző vallomásaiból” összeállított beszámolót öt napon keresztül közölte a *Borba* és egy magyar jelentés is elismerte, hogy az Ujhelyi-cikksorozat hatásos volt, mert bár a „*legsötétebb módszerekkel él*”, a jugoszláv propagandaapparátus igen jól működött.⁵⁰⁹ A cikkekben bemutattak egy térképet az állítólagos magyarországi kémközpontokról, beszámoltak a magyarországi délszlávok szerintük rossz helyzetéről, a Jugoszlávia-ellenes rágalomhadjáratról és arról, hogy a „*tájékoztató irodások*” támadást terveztek a jugoszlávok ellen. Ismertették továbbá a határincidenseket, illetve a dolgozók rossz életszínvonaláról és az élelmiszerek hiányáról is beszámoltak. A magyar hadsereg aktivizálódásáról is közöltek információkat, bizonyítandó az „*agressziós szándékot*”, a Hortobágyról, mint a „*magyar Szibériáról*” számoltak be. Színdarabot is írtak Magyarországról, *Elítéltek* címmel, melyet Sinkó Ervin rendezett.⁵¹⁰

A Bálint-per kapcsán az említett jelentés *sajnálkozik*, hogy Magyarországon csak egy kémpert rendeztek, amikor a jugoszlávok olyan sokat.⁵¹¹ Ezeket fel is sorolja:

- Eszéken Budai Sándort nyolc évre ítélték kémkedésért (augusztus 10.);
- Ott Anna nevű német származású magyar „*kémmő*” pere (augusztus 22. – helyszínt és büntetést nem írt a jelentés);
- Belováron Kaiser József és Dmítar Vitnjević négy és fél illetve négy év börtönbüntetést kaptak kémkedésért (szeptember 1.);
- Szabadkán Ferenc János öt év, Molnár József, Haller József, Ferenc Júlia 1,5 – 2 év börtönbüntetést kapott kémkedésért (november 20. – A Bálint-per után közvetlenül!);
- Szarajevóban Mítar Todorović „*magyar kém*” 14 év büntetés kapott kémkedésért (december 1.).

⁵⁰⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 415.161/52.sz.jegyzék – 1952.11.20, 4/a, 3.d.

⁵⁰⁸ ÁBTL 3.2.5 O-8-011., 118., szintén felhasználja: VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 81.

⁵⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 002278 – 1952.dec.1, 5/c, 15.d.

⁵¹⁰ MNL OL XIX – J - 4 – a – Belgrád 00265/1/szig.biz – 1952 12. doboz

⁵¹¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 002278 – 1952. december 1, 5/c, 15.d.

A jugoszláv sajtótermékek több olyan személyről is beszámoltak, akik Jugoszláviába szöktek Magyarországról, a *Borba* október 12-i cikke szerint eddig kétezer ilyen személy volt. A cikkről beszámoló magyar jelentés nem is tagadta ezeket a számokat, azonban azt írta, hogy „ezek kulákok és más hitvány emberek” voltak.⁵¹²

A határincidensek a magyar–jugoszláv konfliktus egyik negatív csúcspontjaként értelmezhetőek, a két ország között lezajlott tűzpárbajok – amelyek halálos áldozatokkal is jártak – és a folyamatos kölcsönös légtérsértések magukban hordozták a konfliktus eszkalálódásának lehetőségét. Erre végül a korábban ismertetett okokból nem került sor, az 1953-as évet követően pedig a konfliktus bár lassan, de enyhülésnek indult.

⁵¹² Uo.

4.4 A VISZONY NORMALIZÁLÓDÁSA (1953 MÁRCIUSA – 1956 OKTÓBERE)

4.4.1 A szovjet–jugoszláv közeledés

„A jugoszláv vezető réteg ideológiailag és érzelmileg sokkal közelebb áll a Szovjet-Szatellit világhoz, mint a Nyugathoz, és ez az érzés egyre erősödik. Úgy gondolják, hogy az előnyükre válik, ha elhúzzák a hidegháborút és megtesznek mindent, hogy ne forduljon át fegyveres konfliktussá, ugyanis a jelenlegi helyzetben folyamatos segélyeket kapnak az Egyesült Államoktól. Egy győztes háborút, vagy egy vereséget követően, ahogy ők látják, az Egyesült Államoknak már nem állna érdekében segíteni Jugoszláviát.”⁵¹³

/A jugoszláv kül- és belügy irányvonala, 1955, CIA jelentés/

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála nem csak a Szovjetunióra és szatellit államaira, hanem az egész világpolitikára hatással volt. Moszkvában megkezdődött a harc a lehetséges „utódok” között, amelyből hosszútávon Nyikita Szergejevics Hruscsov került ki győztesen, ő lett az SZKP első titkára, azonban az ekkor még fajsúlyosabbnak tartott miniszterelnöki széket Georgij Makszimilianovics Malenkov foglalta el. Az új vezetés nekilátott a sztálini örökség felszámolásának, azonban, mivel annak létrehozásában ők is aktív szerepet vállaltak, számos dilemmával találták szembe magukat. Reformokat vezettek be az életszínvonal növelése céljából, több politikai foglyot is amnesztiában részesítettek, liberalizálták a gazdaságpolitikát, azonban a sztálini intézményeket, mint például a büntetőtáborokat, politikai rendőrséget, kollektív gazdaságokat nem számolták fel.⁵¹⁴ A külpolitika is új irányvonalat kezdett követni, a szovjet vezetés belátta, hogy egy esetleges nukleáris háború az Egyesült Államok ellen megnyerhetetlen, ebből is következett a *békés egymás mellett élés* politikája. Az új külpolitikai irány nem csak a két nagyhatalom, hanem a Szovjetunió és más szocialista országok közötti kapcsolatban is megmutatkozott, így lépéseket tettek a Jugoszláviával való kapcsolatfelvételre is.⁵¹⁵ Molotov 1953. június 6-án közölte Dragoje Djurić-tyal, a moszkvai jugoszláv ügyvivővel, hogy elérkezettnek látják az időt egy szovjet–jugoszláv követcserére.⁵¹⁶ Vaszilij Valjkov belgrádi szovjet nagykövet július 21-én érkezett Belgrádba, a leendő moszkvai jugoszláv nagykövet, Dobrivoje Vidić azonban csak

⁵¹³ CIA-RDP80-00810A006000580004-1, Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február 21., online: foia.cia.gov

⁵¹⁴ KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története...*i.m. 257-271.

⁵¹⁵ Uo. 282-283.

⁵¹⁶ RAJAK, Svetozar: *Yugoslav-Soviet Relations...*i.m. 49.

szeptember végén érkezett Moszkvába.⁵¹⁷ Belgrád azonban óvatos volt, a közeledés időzítését úgy értelmezte, hogy a szovjet vezetés éket akar verni Jugoszlávia és a nyugati hatalmak közé, és ahogy Tito fogalmazott június 14-én, „*a követcsere nem jelent fejlődést a két állam kapcsolatában.*”⁵¹⁸ A délszláv állam 1954-ig kettős politikát folytatott, azonban mint ismeretes, Tito végül a *harmadik út*, az elnemi kötelezettség politikáját választotta a későbbiekben. A nyugathoz való közeledést jelentette, hogy 1953. február 28-án létrejött egy gazdasági, technikai, kulturális együttműködés két NATO-tagállam, Görögország és Törökország, illetve Jugoszlávia között, amely 1954. augusztus 9-én katonai szövetséggé alakult, bár nem volt hosszú életű.⁵¹⁹ Trieszt hovatarozásának kérdése sem dőlt még el 1953-ban, azonban a helyzet egyre feszültebb lett és megoldásra várt. Ez szintén arra sarkallta Belgrádot, hogy a nyugati hatalmakkal fejlődő viszonyát folytassa. 1954. október 5-én azonban Londonban Jugoszlávia számára kedvezőtlenül döntöttek a város felosztásáról és a jugoszláv-olasz határvonalról. Másfelől azonban Titonak nem állt érdekében a rossz viszony fenntartása a Szovjetunióval, mivel – bár jelentős segélyeket kaptak főleg az Egyesült Államoktól – Jugoszlávia szocialista ország maradt és nem is akart nyugati függésbe kerülni.⁵²⁰ 1954-re Jugoszlávia nemzetközi helyzete megváltozott az 1948-as állapothoz képest, Sztálin halálával már nem vetült a délszláv államra egy esetleges katonai támadás árnyéka.

1954. június 22-én meglepetésként érte Titot és körét Hruscsov levele, amelyben egy jugoszláv-szovjet vezetői találkozózt javasolt, aminek keretében a nézeteltérés fő okait vitatnák meg.⁵²¹ A délszláv politikusok attól tartottak, hogy a levél csak egy újabb szovjet taktika része, és amennyiben válaszolnak rá, azt Moszkva nyilvánosságra hozza, ezzel aláásva Jugoszlávia nemzetközi megítélését.⁵²² Az, hogy a levélre Tito csupán augusztus 11-én válaszolt, jól példázza a délszláv állam megváltozott helyzetét a szovjet–jugoszláv konfliktusban. A levélben Tito kitért a jugoszláv-szovjet csúcstalálkozóra tett javaslat elől és azt ajánlotta, hogy a

⁵¹⁷ Uo. 53.

⁵¹⁸ Uo. 51.

⁵¹⁹ A Balkán-paktumról részletesen lásd: TERZIĆ, Milan: *Tito i Balkanski pakt*, In: *Spoljna politika Jugoslavije, 1950-1961*, főszerkesztő: SELINIĆ, Slobodan, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2008., 573-586., továbbá KELKITLI, Fatma Asli: *Sovietunion's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations with Turkey, Yugoslavia and Greece*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73/4, 2018, 1183., online: <https://dergipark.org.tr/utolsó/letöltés/2021.01.10>.

⁵²⁰ JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...*i.m. 20.

⁵²¹ RAJAK, Svetozar: *New Evidence from the Former Yugoslav Archives*, Cold War International History Project Bulletin, 12/13. szám, 2001, 319-320. online: <https://www.wilsoncenter.org/utolsó/letöltés/2021.02.01>.

⁵²² Uo. 315.

kétoldalú kapcsolatokat illetően lassan, lépésről-lépésre haladjanak. A vezetői szintű találkozók azonban szükséges volt az államközi kapcsolatok helyreállításához, ennek alapjait a levélváltás lehetővé is tette.

Hruscsov belgrádi látogatására – amelyet a szakirodalom találóan Canossa-járásként emleget – 1955. május 27. és június 2. között került sor. Már a zimonyi reptéren elmondott beszéde előrevetítette, hogy a két ország vezetői között még ideológiai szakadék tátong. Hruscsov a viszony 1948-as megromlásáért Beriját és helyettesét, Viktor Szemjovics Abakumovot tette felelőssé, illetve a meglévő ideológiai különbségeket kisebbnek igyekezett beállítani a valóságnál.⁵²³ Beszédét követően Titot kérte a mikrofonhoz, hogy mondja el beszédét, ő azonban a várakozó autók felé indult.⁵²⁴ A találkozó időben közel esett a Varsói Szerződés (május 14.) illetve az osztrák államszerződés (május 15.) megkötéséhez. Az Egyesült Államok hírszerzése június eleji értékelése szerint Hruscsov látogatásával a szovjetek egyrészt – az osztrák szerződés mellett – bizonyítani szerették volna, hogy megváltozott a külpolitikájuk, továbbá meg szerették volna szerezni Jugoszlávia támogatását a Varsói Szerződéshez. A találkozót összességében nem értékelték sikeresnek szovjet részről, mivel a delegáció hamis prekonceptiókkal érkezett Belgrádba, úgy hitték, a délszláv államot visszavezethetik a Szovjetunió szárnyai alá. A jugoszlávok célja a találkozóval elsődlegesen a formális elismertetése volt annak, hogy hamis vádak alapján izolálták el, ezen felül a kelet-európai országok irányába történő gazdasági nyitás játszhatott még szerepet a jelentés szerint.⁵²⁵

A jugoszláv és szovjet vezetők június harmadikán közös közleményt adtak ki, amelyben kimondták, hogy nem avatkoznak be egymás belügyeibe, „mert a belső politikai szervezet, a különböző társadalmi rendszerek és a szocialista fejlődés különböző formáinak kérdései kizárólag magukra az egyes országokra tartoznak”.⁵²⁶ A látogatást mindkét fél sikernek könyvelte el, Belgrád a konfliktusból Moszkvával egyenrangú félként került ki, Hruscsov pedig a Jugoszláviában elért eredményeit felhasználhatta a Molotov elleni beharcokban. Az államközi kapcsolatok helyreállítása után a pártközi kapcsolatok rendezésére Tito 1956 júniusi látogatásán került sor.⁵²⁷

⁵²³ VUKMAN Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”...i.m. 179.

⁵²⁴ CIA-RDP80S01540R006600090043-9, Yugoslav-Soviet meeting, jelentés, 1955. június 6. online: foia.cia.gov

⁵²⁵ Uo.

⁵²⁶ Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története II.*, Magvető-Magyar Füzetek, Budapest-Párizs, 1991, 39., idézi: VUKMAN Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”...i.m. 179.

⁵²⁷ Uo. 180-181.

4.4.2 Lassú javulás a magyar–jugoszláv kapcsolatokban

A Sztálin halálát követő SZKP-n belüli harcok erőviszonyainak változásai – mint a korszakban mindig – lecsapódtak a szatellit államok vezetésében is – ez különösen igaz volt Magyarország esetében. A magyar külügyminisztériumhoz április végén érkezett jelentés a belgrádi követségről Sztálin halálának jugoszláviai visszhangjairól, amelyből a jugoszlávok „jósolatairól” is képet kaphatunk. Mivel ebben az időben a követség dolgozói még nehezen tudtak közvetlen kapcsolatot teremteni a jugoszláv lakossággal, így a jelentéstevő valószínűleg a jugoszláv sajtó anyagaira támaszkodott elsősorban. Ugyan a jelentés április 21-re van datálva, valószínűleg a március eleje, április vége közötti időszak történéseit összegezi. Belgrád úgy vélte, a szovjet diktátor halála után „*bomlás*” fog megindulni mind a Szovjetunióban, mind a baráti országokban, Molotov, Berija és Malenkov között pedig hatalmi harcok kezdődnek. Sztálin halála azonban azt is jelentette, hogy most már nem fenyegeti Jugoszláviát egy katonai támadás veszélye. A *Borba* és a *Politika* nyugati lapokat is szemlézett és arra a következtetésre jutottak, hogy „*egy Rákosi, vagy Gottwald*” már nem fogja úgy követni „*egy Malenkov*” utasításait, mint ahogy Sztálin esetében tette. Ahogy fogalmaztak, „*Rákosi előbb volt tagja a Komintern Végrehajtó Bizottságának, min ahogyan Malenkov hallott volna annak létezéséről*”, ez azonban a követség értékelése szerint csak „*uszítás*”, amelynek célja, hogy éket verjenek a szatellit államok és Moszkva közé. A jelentésben sérelmezték továbbá, hogy a jugoszláv lapok „*kigúnyolták*” Sztálint, a „*legaljasabb*” cikket a „*magyar nyelven megjelenő legreakciósabb fasiszta szennylap*”, a Magyar Szó közölte március hatodikai cikkében, amelyben Sztálint a történelem legnagyobb zsarnokának nevezték.⁵²⁸

A szovjet utódlási harcok alakulásával párhuzamosan az 1953 májusában Moszkvába érkező Rákosit szembesítették „országá” katasztrofális helyzetével, és felszólították, hogy a pártfőtitkári illetve kormányfői tisztségei egyikéről mondjon le. Rákosi hazaérkezve nem látta szükségét nagyobb változtatások végrehajtásának, ezért június 13-14. között magyar kormánydelegációt hívtak Moszkvába, ahol Rákosinak ismét fejére olvasták Magyarország siralmas helyzetét és elvárták, hogy a delegáció tagjai önkritikát fogalmazzanak meg, amelyet visszatérve Budapestre párthatározatként hozzanak nyilvánosságra. A szovjet vezetésben fennálló erőviszonyokhoz igazodott az az utasításuk is, hogy Rákosi maradjon az MDP

⁵²⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00971 Sztálin halálának visszhangja, adta Kárpáti Tibor, 1953.04.21., 12.d.

vezetője, a miniszterelnök pedig Nagy Imre legyen, ugyanis ekkor még Malenkov miniszterelnöki pozíciója fajsúlyosabbnak tűnt a Hruscsov pártvezetői posztjánál.

Hazatérve a kormányfővé választott Nagy Imre július 4-én tartott kormányfői programadó beszédében meghirdette az új szakasz politikáját.⁵²⁹ Ennek keretében visszafogták a túlzott iparosítást, a lakossági fogyasztási cikkek gyártásának volumenét azonban növelték, a tömegfogyasztási cikkek árait csökkentették. A gazdák helyzetén is igyekeztek javítani, mérsékeltek a beszolgáltatási kötelezettségeket, továbbá lehetővé tették bizonyos körülmények között a termelőszövetkezetekből való kilépést.⁵³⁰ Az új szakasz keretében azonban nem csak a gazdasági élet területén, hanem politikai kérdésekben is változtatásokat léptettek életbe. 1953 őszén a kényszermunka- és az internálótáborok működését beszüntették, a kényszerlakhelyüket pedig elhagyhatták a kitelepítettek.⁵³¹ A koncepciók perек felülvizsgálata is elkezdődött, a rehabilitációs bizottság elnöke azonban Rákosi lett, aki így lassítani tudta a folyamatokat. 1955-ben rehabilitálták Rajk Lászlót, a döntést azonban nem hozták nyilvánosságra.⁵³²

A *Borba* 1953. július 2-i számában arról írtak, hogy az, hogy a politikai változások Rákosi és Farkas Moszkvából való visszatérése után következtek be, bizonyítja, hogy ezek a Moszkvából kapott utasítások eredményei és Nagy Imre csak eszköz Moszkva kezében a népszerűsége visszaszerzésére.⁵³³ A Belgrádból küldött jelentésében Kárpáti Tibor követségi irodavezető a Jugoszláviában folytatott beszélgetéseire hivatkozva azt írta, hogy a délszlávok úgy látják, a Szovjetunió azért kezd békülékenyebb politikát folytatni Jugoszláviával, mert Titonak volt igaza a szovjet–jugoszláv konfliktus során, továbbá Moszkva és szatellit államai megijedtek a Balkáni Szövetség erejétől.⁵³⁴ A délszláv vezetés úgy vélte, hogy a moszkvai

⁵²⁹ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...*i.m. 329-332.

⁵³⁰ Nagy Imre ígéretet tett, hogy az önkéntesség alapján, a gazdasági év végén azok a gazdák, akik szeretnék, visszatérhetnek az egyéni gazdálkodási formába, továbbá azokat a termelőszövetkezeteket, ahol a tagság többsége ezt kívánja, feloszlatták. Ahogy arra Galambos István tanulmányában rámutat, az ígérek a gyakorlatba nem lettek, nem lehettek átültetve. GALAMBOS István: „Új” szakasz? *A termelőszövetkezet elhagyásának fikciója 1953-ban*, In: *Magyar dűlűs. Tanulmányok a kényszerkollektívizálásról*, szerk.: GALAMBOS István–HORVÁTH Gergely Krisztián, Magyar vidék a 20. században sorozat 4., MTA-BTK – NEB, Budapest, 2019, 55-62.

⁵³¹ GYARMATI György: *Az „új szakasz” és a forradalom előzményei*, In: *Magyarország a XX. században, I. kötet (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás)*, fűszerk.: KOLLEGA Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, 193.

⁵³² Uo. 194.

⁵³³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 01540 *A magyar Kormányban beállott változtatások jugoszláviai visszhangjai, 1953.08.03.* 12.d.

⁵³⁴ Uo.

közeledés háttérében az is állhatott, hogy így igyekeztek enyhíteni az elszenvedett „vereségüket”, a szocialista blokkal fennálló viszony javításakor azonban a különböző szatellit államokkal való kapcsolatuk sajátosságai alapján, a konkrét problémákat figyelembe véve fogják a továbbiakban alakítani a kapcsolataikat.⁵³⁵ Az, hogy a Szovjetunió békülékenyebb politikája óta szinte megszűntek a határincidensek, azt bizonyítja, hogy Magyarország nem önálló ország, hanem teljes mértékben a szovjet politikát követi.⁵³⁶

Az új szakasz bevezetésével a külpolitikában is enyhe irányváltás történt. Az első jelentősebb változás a két ország diplomáciájában a kölcsönös követcserével kezdődött, melynek nem titkolt célja a viszony javítása volt. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1953. szeptember 9-i döntése értelmében Kurimszky Sándort⁵³⁷ felmentették tiranai szolgálata alól és Belgrádba helyezték.⁵³⁸ Október 27-én reggel érkezett meg Belgrádba, és a legnagyobb előzékenységet tapasztalta a jugoszlávok részéről. Smodlanka protokollfőnöknél október 28-án tett látogatást, ahol pozitívnak értékelte a fogadást. Mivel Koča Popović⁵³⁹ külügyi államtitkár nem tartózkodott Belgrádban, Aleš Bebler, a helyettese fogadta október 29-én. A látogatásról írt jelentésben a követ azt írta, hogy Bebler szerint „*a múltban úgy a mi [magyarok], mint az ő részükről történtek nem kívánatos cselekedetek, amin keresztül a viszony egyre romlott.*” Ezzel szemben most a viszony javítása volt a cél. Kurimszky megjegyezte, hogy őt pont ezért küldték, és Bebler is kijelentette, hogy ők is ilyen irányú feladatokat szabtak ki a budapesti követüknek,

⁵³⁵ KOVAČEVIĆ, Katarina: *Obnavljanje Jugoslovensko-Mađarskih Odnosa 1953–1954. Godine*, In: *Spoljna Politika Jugoslavije...*i.m. 183.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ Kurimszky Sándor (Budapest, 1907. július 21.–Budapest, 1982. július 11.), Hat elemit végzett. 1925-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd 1930. augusztustól a KMP tagja lett. 1935-ben a Szovjetunióba emigrált. 1941-től önkéntes a szovjet hadseregben, majd az Urálon túlra telepített üzemekben dolgozott. 1943 tavaszától az NKVD megbízásából hadifogolytáborokban politikai munkatárs volt. 1945-től a Politikai Rendészeti Osztályon dolgozott, majd 1945. decembertől rendőrkapitány Rákospalotán. Tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak, az MDP-nek és az MSZMP-nek is. 1950. augusztusban lett a BM Közrendészeti Főosztály vezetője vezérőrnagyi rendfokozatban. 1952. márciusban lett tiranai nagykövet. (http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4891&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu (utoljára letöltve: 2015.04.06)

⁵³⁸ VUKMAN Péter: *A brit külügyminisztérium Magyarország szerepéről a szovjet – jugoszláv konfliktusban (1948 – 1953)*, In: *Múltunk*, 2010/2. 256.

⁵³⁹ Konstantin „Koča” Popović (1908. március 14. –1992. október 20.), 1945–1953 között Jugoszlávia vezérkari főnöke, majd 1953-1965 között külügyminisztere.

Dalibor Soldatić-nak, aki november 24-én adta át megbízólevelét Dobi Istvánnak.⁵⁴⁰ November 3-án maga Popović is fogadta Kurimszkyt, és szintén a jó szomszédi viszony mellett foglalt állást. Tito november 4-i találkozójuk alkalmával kiemelte, milyen fontos a jó kapcsolatok kialakítása a két ország között, és úgy vélte, ezen kell a jövőben dolgozniuk. A megbízólevél átadásáról fényképes cikket közölt a *Borba* és a *Politika* az első oldalon, amit azért is fontos megemlíteni, mert a bolgár követ is aznap adta át a megbízólevelét, de erről csak egy rövid közleményt adtak ki.

A két ország kapcsolatának rendezésében a később bemutatásra kerülő, 1953 szeptemberében megkötött, határincidenseket rendező egyezmény további fontos lépés volt, azonban nem jelentette azt, hogy ne történtek volna egymás területét sértő esetek. Az ilyen jellegű ügyek kezelésében azonban már megmutatkoztak a javuló viszony jelei, amelyre jó példa az 1953. február 19-én végrehajtott kényszerleszállás Belovár (*Bjelovar*, ma Horvátország) mellett. A Magyar külügyminisztérium 19-én egy szóbeli jegyzékben arról érdeklődött Belgrádtól, hogy tudnak-e valamit egy MIG-15 típusú magyar gépről, ami valószínűleg műszerhiba miatt Rédic-Tornyiszentmiklóson át, Alsólendva felé átlépte a magyar–jugoszláv határt.⁵⁴¹ A megerősítő választ követően, február 26-án Kurimszky követ a Jugoszláv Külügyi Államtitkárság konzuli osztályán találkozhatott Dombi László hadnaggyal, aki a repülőt vezette. A pilóta elmondása alapján 19-én felhőrepülésre indult, amely feladat 20-25 percig tartott, azután parancsot kapott a hazatérésre. Háromszor is az irány megadását kérte, majd miután megkapta, azt követte, később viszont egy folyót pillantott meg, amiről azt gondolta, hogy a Duna, de hosszabb idő után sem látta a Dunakanyart, eközben azonban az üzemanyag kifogyott. Miután sikeresen leszállt, a falusiaktól gyufát kért, az érzékeny iratokat, térképeket elégette, majd elindult az erdő felé, a jugoszláv szervek azonban követték a nyomát, nemsokára elfogták és Zágrábba, majd Belgrádba vitték.⁵⁴² Kurimszky későbbi, szigorúan titkos jelentésében nehezményezte, hogy Dombi nem volt kellőképpen felkészítve illetve kiképezve egy ilyen helyzetre, még gyufa sem volt nála, amivel el tudta volna égetni az iratokat, továbbá elindult gyalog a határ felé, ahol akár le is lőhették volna. Dombi azt állította, hogy semmilyen szerb nyelvű papírt nem írt alá, viszont a nála lévő térképet nem sikerült teljesen elégetnie és egy notesz is maradt nála, amiben adatok voltak a repülőgépről, azonban

⁵⁴⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00219/szig.titk. – 1953 14. doboz illetve VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 183.

⁵⁴¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 00552. *Szóbeli jegyzék, 1954.02.19.* 4/a, 3.d.

⁵⁴² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 00552/3 *Feljegyzés a MIG kényszerleszállásával kapcsolatban, 1954.02.26.* 4/a, 3.d.

véleménye szerint ezt a típusú gépet a jugoszlávok is ismerik, így ez nem jelenthet nagy problémát. Jelentését Kurimszky azzal a megállapítással zárta, hogy szerinte a jugoszláv államvédelem nem szervezte be a pilótát.⁵⁴³ A magyar fél március 15-én felajánlotta Belgrádnak, hogy a szükséges eszközöket kiszállítják Jugoszláviába, hogy a gépet szét tudják szedni és haza tudják szállítani, azonban, mint kiderült, a gépet ekkor a jugoszlávok már szétszedték.⁵⁴⁴ Kurimszky megbeszélést folytatott Tabor külügyi tanácsossal, akivel megegyeztek, hogy a gépet Szabadkán fogják átadni május 15-16-án, ami meg is történt.⁵⁴⁵ A berepülések nem voltak egyoldalúak, 1954. szeptember 28-án a hajnali órákban például a magyar vadászgépek leszállásra kényszerítettek egy C-47 típusú jugoszláv katonai repülőgépet Sármelléken. A repülőgép és ötfős személyzete azonban még aznap este visszatérhetett Jugoszláviába.⁵⁴⁶

A kapcsolatok fejlődésében a következő állomás 1954 októbere volt. Farkas Mihály október 18-án beszédet tartott Szegeden, amelyben jelezte Belgrád felé, hogy a magyar vezetés hajlandó a legmagasabb szinteken tárgyalásokat folytatni.⁵⁴⁷ Pár nappal korábban, október 14-én az MDP Politikai Bizottságának ülésén a két ország kapcsolatát javító döntéseket hozott,⁵⁴⁸ amelyeket Sík Endre külügyminiszter-helyettes 15-én közölt Soldatić követtel. Ennek alapján azonnali hatállyal kivonták a forgalomból a Jugoszlávia- és Tito-ellenes brosúrákat, beszüntették a *Za Ljudsko Zmago* című emigráns lapot, megszüntették a Jugoszláv Hazafiak Szövetsége magyar csoportjának működését.⁵⁴⁹ Utasították továbbá egyrészt a sajtót és a rádiót, „*hogy a jövőben a Jugoszláviával kapcsolatos közléseket, anyagokat olyan megvilágításban hozzák, amely megfelel a két ország viszonya egészséges normalizálása szellemének, mindkét ország népei érdekeinek, a béke megvédésének*”, másrészt a sport- és kulturális szervezeteket, hogy dolgozzanak ki javaslatokat arra vonatkozóan, hogy mindkét területen mi a teendő a kapcsolatok elmélyítése érdekében.⁵⁵⁰ A kapcsolatok javulásának kezdeti lendületét azonban

⁵⁴³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964. 33/2/1954. szig titk. 1954.03.10 4/a, 3.d.

⁵⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 00552/5, 1954.03.15. 4/a, 3.d.

⁵⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 0552/7/sz.titk. 1954.05.21.4/a, 3.d.

⁵⁴⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964. 001386-54, Jugoszláv repülőgép leszállítása, 1954.10.04, 4.d.

⁵⁴⁷ VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 183.

⁵⁴⁸ A. SAJTI Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása*...i.m. 155.

⁵⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 443/-S-54. sz feljegyzés, 1954.10.15. 4.d. illetve A. SAJTI: *A magyar vagyonok* ... i.m., 156.

⁵⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 443/-S-54. sz feljegyzés, 1954.10.15. 4.d.

több tényező is lassította. Egyrészt – amint a későbbiekben látni fogjuk – a kereskedelmi kérdésekben csak nagy nehézségek árán sikerült megállapodnia a két félnek 1955-1956 folyamán, amelynek oka, hogy a Rajk-per felülvizsgálata lassan haladt,⁵⁵¹ mi több, maga Rákosi személye nyomta rá bélyegét a két állam közötti viszonyra, mivel nem állt érdekében a sztálinista időkkel való szembenézés, hiszen annak aktív formálója volt. A felelősséget Péter Gábor nyakába igyekeztek varrni, az ötletet az 1954 májusi szovjet–magyar találkozón vetette fel a szovjet vezetés.⁵⁵² 1954 végére az erőviszonyok a moszkvai „trónutódlási” harcokban ismét változtak, a hidegháborús helyzet ismét feszültebbé vált, ezáltal Nagy Imre új szakasz politikája is átértékelődött. 1954 decemberében Rákosi az MDP PB ülésén támadta az új politikai irányvonalat, majd 1955 januárjában, Moszkvában már a szovjet vezetés is jobboldali elhajlással vádolta meg Nagyot, és felszólították, hogy nyilvánosan gyakoroljon önkritikát. Rákosi kihasználta az adandó lehetőséget, és az 1955 márciusi MDP KV ülésen jobboldali elhajlással vádolták a kormányfőt, majd április 14-én kizárták a PB-ből és KV-ből, továbbá leváltották posztjáról is.⁵⁵³ Rákosi pozícióinak megerősödésére Nagy romló egészségügyi állapota is lehetőséget adott, ugyanis csak nehezen tudta ellátni funkcióit.

A Nagy Imre *kérdésről* Jugoszláviában is beszámoltak, azonban a követség egy feljegyzésében nehezményezte, hogy a *Borba* nem teljesen értette a politikai helyzetet, ugyanis Nagy Imre fotója helyett Nagy Ferencét közölték. Soldatic követ humorérzékét dicséri azon megjegyzése, miszerint még szerencse, hogy Rákosi helyett nem Horthy portréjával illusztrálták a cikket.⁵⁵⁴ A megváltozott politikai helyzet azonban nem adott okot az örömré, ugyanis Rákosi győzelme a belpolitikai harcokban lassította a magyar–jugoszláv közeledést. Ennek hangot is adott Soldatic követ 1955 júniusában, egy Sík Endrénél tett látogatása alkalmával. Szerinte nem teljesült még a jugoszlávellenes könyvek bevonása, példának említi

⁵⁵¹ A Rajk-per illetve a jugoszláv emigránsok pereinek felülvizsgálatára lsd. VUKMAN Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*...i.m. 187-198.

⁵⁵² GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*...i.m. 350.

⁵⁵³ Uo. 355-356.

⁵⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, sz.n., *feljegyzés, 1954.04.16.*

a *Kanyargós Dráva*⁵⁵⁵ továbbá Rákosi *A békéért és a szocializmus építéséért*⁵⁵⁶ című könyveket. Az emigráns szervezetek feloszlásával kapcsolatban a jugoszláv követ nehezményezte, hogy számos jugoszláv emigráns még mindig olyan pozícióban volt, ahonnan akadályozni tudták a két ország viszonyának javulását. Sík Endre megígérte, hogy ezekkel a problémákkal foglalkoznak a jövőben azonban a kölcsönösség alapján ő is kérte a jugoszláviai magyar-ellenes kiadványok bevonását. Osman Djikić jugoszláv követségi tanácsos a belgrádi magyar követre utalva még hozzátette, „*most már nyilván Kurimszky elvtárs is fel fogja fedezni, hogy Jugoszláviában szocializmust építenek.*”⁵⁵⁷ Az 1955-ös év nemzetközi kapcsolatait értékelve a külügyminisztérium különösen fontosnak tartotta a szovjet vezetők belgrádi látogatását, és ezzel kapcsolatban megállapította, hogy „*földrajzi helyzetüknél fogva is különös kötelességünk erősíteni mindazokat a szálakat, amelyek a szomszédos Jugoszláviához fűznek, és minden igyekezetünkkel elő kell segítenünk, hogy Jugoszlávia visszatérjen a szocialista táborba*”, ennek érdekében nagyobb külpolitikai aktivitást kell mutatni Belgrád irányába.⁵⁵⁸

4.4.3 Határrendezés, incidensek felülvizsgálata

A Sztálin halálát követő politikai változások szele a magyar–jugoszláv határról is lassan, de biztosan elfújta a viharfellegeket. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1953. május 9-

⁵⁵⁵ FÖLDES Péter: *Kanyargós Dráva*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953. A regényért 1953-ban József Attila díjjal jutalmazták az író. A főhőse, Zora szembeszáll az „elnyomó” titói politikával. A könyv, eltekintve műfajától, propagandakiadványnak is tekinthető, a műre jellemző idézet, amikor a jugoszláv államvédelmi tiszt „*megpillantotta a réteken túl a folyó távoli csíkját, a Dráva fölött végetért a felhő, a túlsó partot [Magyarország – DDF] fehér napfény öntötte el, s a messzeségben derűsen, pirosan ragyogtak Drávarét cseréptetői.*” (24.). A mű továbbá a hazai olvasóközönség számára is tartalmazott népszerű sorokat, a „*fináléban*” Tóki Erzsike Jugoszláviából való hazatérése előtt azt a fogadalmat teszi társainak, hogy „*fogadom, hogy a ti népetek szabadságáért traktorommal két nappal a határidő előtt aratom le a részemen az idej termést, és huszonöt százalékkal emelem az ezévi termelésemet...*” (419-420.)

⁵⁵⁶ RÁKOSI Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért...*i.m. A válogatott beszédek/cikkeket tartalmazó könyvben számos írás a Jugoszlávia elleni propagandakampány csúcspontján született. Ilyenek például *A jugoszláv trockisták az imperializmus rohamcsapata*, Szabad Nép 1949 június 8. (83-99.) vagy a Rajk-pert értékelő *A Rajk-bandáról, Beszéd az MDP nagybudapesti aktívájának 1949 szeptember 30-i értekezletén* (153-193.) című írások.

⁵⁵⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 2347/17-55, 1955.06.17. 4.d.

⁵⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 007795-1955 *A nemzetközi helyzet és az ebből adódó feladataink* 1955.09.18. 1.d.

én⁵⁵⁹ az ENSZ alapszabályára és az ENSZ Közgyűlés 1951. december 14-i⁵⁶⁰ 509/VI. sz. határozat 2. c. pontjára⁵⁶¹ hivatkozva a határincidensek megszüntetésére vegyesbizottság felállítását javasolta. A Magyar külügyminisztérium július 13-i jegyzékében közölte, hogy magyar részről nincs akadálya, három kérdést viszont meg szerettek volna tárgyalni:

- A határincidensek megelőzésére rendszabályokat és intézkedéseket szerettek volna hozni;
- Az eltűnt vagy megrongált határjelek helyreállításának módját meg kell állapítani;
- A magyar hajóknak a Tisza jugoszláv szakaszán történő áthaladását biztosítani kell.

A magyar javaslat az volt, hogy felváltva Zomborban és Baján tartsák meg a vegyesbizottsági üléseket, először 1953. augusztus 5-én Zomborban. Augusztus 28-ig megtárgyalták a határrendezés mikéntjét, létrehoztak egy fővegyesbizottságot, és szeptember 28-án Baján aláírták a határincidensek megelőzéséről szóló egyezményt, amit a jugoszláv kormány 1954 május 8-án, a magyar kormány pedig júniusban hagyott jóvá.⁵⁶²

Az eltűnt, vagy megrongálódott határkövek felújításának ügyét is 1953-ban kezdték megvitatni a felek. Budapest egy 1953. júliusi jegyzékére reagálva a Jugoszláv Külügyminisztérium 1953. november 19-i válaszjegyzékében vegyes határbizottságok felállítását javasolta, az eltűnt, ledöntött, megrongálódott határkövek újbóli megállapítására.⁵⁶³ A békeszerződés 1. pontjára hivatkoztak, hogy az alapján állítsák helyre a határköveket. Magyarország támogatta a javaslatot, mint a „*Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság közötti jószomszédi viszony megszilárdításának egyik lényeges előfeltétele*”.⁵⁶⁴ 1953. december 3-án találkoztak először Szabadkán a tárgyalópartnerek, ezután felváltva Szabadkán és Szegeden üléseztek. A találkozó alatt két kérdés körül is vita alakult ki:

⁵⁵⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00709/szig.titk. – 1953 15. doboz

⁵⁶⁰ A jelentésben hibásan december 11. szerepel

⁵⁶¹ A határozat a Szovjetunió, Bulgária, Magyarország, Albánia, Csehszlovákia és Lengyelország Jugoszlávia-ellenes tevékenységéről szól, 2.c. pontjának pontos szövege: Settle frontier disputes by means of mixed frontier commissions or other peaceful means of their choice (~ A határ menti vitákat vegyes bizottságok útján, vagy más, általuk választott békés módon rendezzék). Forrás: Az ENSZ Közgyűlés határozatainak adatbázisa, online, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/067/64/IMG/NR006764.pdf?OpenElement> (utoljára letöltve: 2015.04.07).

⁵⁶² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 002/4 – 1954 16. doboz továbbá MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, *Jelentés határhelyzet alakulásáról, é.n.*, 4/bc, 8.d.

⁵⁶³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 415581 – 1954 16. doboz

⁵⁶⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00234 – 1954 16. doboz

- Egyrészt a határ bejárásának és a határkövek felállításának mikéntjéről. A jugoszlávok úgy vélték, hogy a határszakaszokat háromszor járják be, egyszer felméri a terepet és kitűzni a határkövek helyét, majd felállítják a határköveket, utána pedig ellenőrzik a munkát. Ezzel szemben a magyar fél szerint elég lett volna egy ütemben megcsinálni ezeket a feladatokat.
- A másik vitás pont a költségek megoszlása volt, mivel a jugoszlávok a magyarok jóvátételi számlájából akarták levonni az összeget azzal az indokkal, hogy a határköveket a Horthy-hadsereg rombolta le.⁵⁶⁵ A „*fasiszta Horthy-hadsereg gáztetteivel*” a Magyar Népköztársaság Kormánya nem vállalt közösséget, így véleményük szerint nem voltak kötelesek az újraállítás költségeit egyedül állni.⁵⁶⁶

Az elkészült egyezményt 1954. január 30-án Nógrádi György a Magyar Népköztársaság Kormányküldöttségének elnöke, és Šuman Karlo, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Kormányküldöttségének elnöke írta alá. A trianoni határfelosztást vették alapul, A-F szakaszokra osztva a határt.⁵⁶⁷ Magyarország a B,D,F szakaszokat, illetve az A szakaszon 402. kőtől a végéig illetve az E szakaszon 335. kőtől szintén a végéig volt köteles állni a költségeket, a maradék költséget Jugoszlávia állta. A munkát 1955 végéig tervezték befejezni az egyezmény szerint. A munka elvégzésére öt-öt fős (elnök, topográfus, határőr, tolmács, jegyzőkönyvvezető) személyzetet jelöltek ki.⁵⁶⁸ A határjelek helyreállítási munkálatai 1955. augusztus 16-ra befejeződtek, a további karbantartásról pedig 1956. január 12-én írtak alá egyezményt, amelynek értelmében a határköveket ötévente felülvizsgálják. A jelentések alapján 1954-ben 348, 1955-ben 90, majd 1956 első felében már csupán 38 határincidens volt.⁵⁶⁹ A határincidensek mellett a magyar–jugoszláv viszony javulásával párhuzamosan a déli határsáv kérdését is felülvizsgálták, a Minisztertanács 1956. március 8-i határozata értelmében „*a déli országhatár mentén a belügyminiszter által létesített 15 km-es határövezetet és a határövezetre vonatkozó korlátozó rendelkezéseket meg kell szüntetni.*”⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 002144/szig.titk. – 1953 15. doboz

⁵⁶⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0084/szig.titk. – 1954 15. doboz

⁵⁶⁷ A forrásokból sajnos nem derült ki, hogy a betűkkel jelzett határszakaszok pontosan mely területeket jelölték.

⁵⁶⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0097/1/szig.titk. – 1954 15. doboz

⁵⁶⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, *Jelentés határhelyzet alakulásáról, é.n.*, 4/bc, 8.d.

⁵⁷⁰ MNL OL XIX – A – 83 – b 3185/1956. *Az ország déli határa mentén létesített határövezet megszüntetéséről*, 1956.03.08 online: <https://library.hungaricana.hu>,

4.4.4 Kereskedelmi kapcsolatok, pénzügyi kérdések

Az államközi kapcsolatok fejlődésének egyik sarkalatos pontja volt a kereskedelmi kapcsolatok újraindításának, illetve a fennálló tartozások rendezésének kérdése. A belgrádi követség 1954. évi munkatervében már szerepelt, hogy a magyar–jugoszláv kereskedelmi kapcsolatokat élénkíteni kell, de nem államközi megállapodással, hanem a külkereskedelmi vállalatok közötti kompenzációs keretben, az ehhez kapcsolódó gazdaságpolitikai kutatómunkát a követségen Halász Tiborra bízták. Az elképzelés az volt, hogy a külkereskedelmi vezetőket étterembe, rendezvényre hívják meg, és itt puhatolóznak a lehetőségek felől.⁵⁷¹ 1954. október 21-én tartottak is egy fogadást a követségen, ahova meghívták a „jugoszláv külkereskedelmi élet legszámottevőbb személyiségeit.”⁵⁷² A kereskedelmi kapcsolatok javításáról a Magyar külügyminisztérium egy jegyzetet küldött Kurimszkynak 1954 őszén, amelyben azt írták, hogy a tárgyalások – jugoszláv kívánság szerint – államközi, vagy kamaraköziek lesznek és arra törekedtek, hogy 15-16 millió dolláros forgalmat elérjék. Soldatić jugoszláv követ Budapesten látogatást tett Háy Borisz osztályvezetőnél, ahol közölte, hogy Jugoszlávia államközi árucsereforgalmi egyezményt kíván kötni Magyarországgal, és a tárgyalásokat 1954 decemberében szeretnék elkezdni. A jegyzetben leírták, hogy a magyar tárgyalók azt az utasítást kapták, hogy amennyiben a jugoszlávok az 1949. előtti magyar tartozásokat felvetnék, a magyarok ne menjenek bele a vitába.⁵⁷³ Az év folyamán kompenzációs szerződést írtak alá 2,5 millió dollár értékben, aminek hatására megindult a magyar és jugoszláv vállalatok közötti közvetlen kapcsolat. Magyar kereskedők utaztak Belgrádba, és jugoszlávok Budapestre.⁵⁷⁴

1955 elején Kurimszky követ egy panaszokkal teli jelentést küldött Budapestre, amelyben a Belgrádban tartózkodó magyar „kereskedelmi utazókkal” kapcsolatos problémáira hívta fel a figyelmet. Szerinte ugyanis ezek a szakemberek hónapokig maradnak Jugoszláviában és ezalatt a követségen töltik az időt, a külképviselet anyagi forrásait élik fel, telefonálnak, használják az írógépet, a papírt, utazgatnak is „a legdrágább módokon”. Javaslata szerint ideje lenne egy kereskedelmi kirendeltséget létrehozni Belgrádban egy felelős vezetővel, mivel a magyar kereskedelmi szakembereknek jelenleg nincs lehetőségük komoly üzleteket nyélbe ütni, mivel egy esetleges hazautazás és magyarországi egyeztetést követően hónapok telnek el, amíg újra kapnak kiutazási vízumot, ráadásul a folyamatos jugoszláviai tartózkodás miatt

⁵⁷¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00147/szig.titk. – 1954 15. doboz

⁵⁷² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 27/4/szig.titk. – 1954 15. doboz

⁵⁷³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 001587/szig.titk. – 1954 16. doboz

⁵⁷⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 28/szig.titk. – 1954 20. doboz

jobban ismernék a gazdasági helyzetet is. Tovább nehezítette a magyar szakemberek helyzetét, hogy még nem voltak kijelölve azok a vállalatok, amelyekkel tárgyalni lehetne, illetve a jugoszláv vállalatok vezetői kerülték a tárgyalásokat, mert még nem kaptak pontos utasításokat a belgrádi vezetéstől.⁵⁷⁵ Házy László külkereskedelmi miniszter szerint Kurimszky szemléletmódja nem helyes, mivel az 1948-ban megszakadt kapcsolatok újraindítását elő kell készíteni és a követség jelentésével ellentétben történtek üzletkötések. Az utazásokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy Jugoszláviában, föderalista állam lévén többet kell utaztatni, mivel a különböző köztársaságoknak saját központjaik vannak. Szerinte a jelentés rosszindulatú volt, azonban meg fogja vizsgálni, hogyan lehet takarékosabbá tenni a szakemberek kint tartózkodását.⁵⁷⁶

Kurimszky kívánságának (is) megfelelően 1955 áprilisában, Belgrádban magyar külkereskedelmi kirendeltség kezdett el működni, László István ideiglenes vezető irányításával. László április 5-én érkezett Belgrádba, majd Kurimszky és Halász követségi dolgozók kíséretében bemutató látogatást tett 6-án Marjonović-nál, a protokoll-helyettesnél, ahol egy hivatalos jegyzéket is átadtak, amiben kérték, hogy a korábbi kirendeltség épületét, a Tito marsall utca 6. szám alatt visszakaphassák, de a helyettes szerint erre nem volt sok esély. Április 7-én Sajčić-nál, a Külügyi Államtitkárság keleti államokkal foglalkozó főosztályának vezetőjénél járt, amely találkozó – a jelentések szerint – pozitív légkörben telt, majd április 9-én Aleksic-nél, a Külkereskedelmi Kamara osztályvezetőjénél jártak.⁵⁷⁷ 1954. december 22-én Belgrádban megkezdődtek Magyarország és Jugoszlávia között az államközi kereskedelmi tárgyalások⁵⁷⁸ A budapesti jugoszláv követségre kereskedelmi tanácsosnak Bozidar Mojatović-ot nevezték ki, aki korábban négy évig a bécsi jugoszláv követség kereskedelmi osztályát vezette.⁵⁷⁹

A jugoszláv kormány 1955 nyarán javaslatot tett a függőben lévő pénzügyi kérdések megtárgyalására.⁵⁸⁰ A Minisztertanács 1955. augusztus 26-án határozatot fogadott el a magyar–jugoszláv gazdasági és fizetési egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokról, és egy

⁵⁷⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 003258/1955, *Magyar kereskedelmi szakemberek unkája Jugoszláviában, dátum nélkül*, 1.d.

⁵⁷⁶ Uo.

⁵⁷⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád *10/szig.titk.* – 1955 19. doboz

⁵⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 001223. *Szovjetunió és népi demokráciák viszonya Jugoszláviához, 1955.01.20*

⁵⁷⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 2347/7-55, *é.n.*, 4.d.

⁵⁸⁰ A. Sajnti: *A magyar vagyionok...i.m.* 156.

delegáció küldését határozták el, amelynek vezetését Háy László külkereskedelmi miniszterre bízták.⁵⁸¹ Júliusban, a pénzügyi tárgyalások megkezdése előtt a magyar fél áttekintette, hogy milyen kérdések vetődnek fel a szeptember 5-én kezdődő tárgyalásokon.⁵⁸² A fennálló magyar tartozás összesen 17,5 millió dollár volt, továbbá a jóvátételből eddig csak 20 millió dollár lett fizetve, így 50 milliós tartozás még fennállt. Ezt tartotta a magyar fél a legjelentősebb tartozásnak, ezeken kívül úgy vélték, az alábbi, nem jelentős tartozások állnak még fenn magyar részről:

- Háborús kárigények a békeszerződés 26. cikke alapján;
- Magyarországi jugoszláv vállalatok államosítása miatti kárigény;
- Jugoszláv háztulajdonok (kötődik az előző ponthoz);
- Második világháború alatt Magyarországra került jugoszláv tulajdont képező javak visszaszolgáltatására, illetve megtérítésére irányuló kárigény.⁵⁸³

Ezzel szemben a Magyarországnak járó kártérítések összegét magasabbnak gondolták (300 millió dollár) a jugoszláv követeléseknél, ezért, ha a jugoszlávok elállnak a kártérítési igényeiktől, a magyarok is elálltak volna tőle. A tárgyalások előtt a magyar kártérítési igények a következők voltak:

- Államosított magyar vállalati érdekeltségek („*ez nagyon jelentős*”);
- Háztulajdonok, mezőgazdasági tulajdonok, ingóságok államosítása miatti kárigény (10 000 kárigény, 3 000 ház, 40 000 hektár föld);
- Második világháború során Jugoszláviába került magyar javak visszaszolgáltatására illetve értékének megtérítésére irányuló igények.⁵⁸⁴

Szeptember ötödikén elkezdődtek a tárgyalások Belgrádban, a jugoszláv delegáció vezetője Mijalko Todorović volt. Az álláspontok hamar megmerevedtek, az előzetes várakozásokhoz képest a jugoszlávok igénye rendkívül magas, 523 millió dollár volt, ráadásul a gazdasági kapcsolatok megszakításából fakadó károkért is kamatot számoltak fel a

⁵⁸¹ MNL OL XIX-A-83-b MNK Minisztertanácsának 4386/IX.1./1955. sz. határozata a magyar–jugoszláv gazdasági és fizetési egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokról. 1955.08.26 online: <https://library.hungaricana.hu>. A delegáció tagjai: Sik Endre a külügyminiszter első helyettese, Vörös János pénzügyminiszter első helyettese, Réti Károly a Pénzügyminisztérium Deviza Főosztály vezetője, Salusinszky István a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, Kolozs Márta a Külügyminisztérium III. Politikai főosztályának vezető-helyettese.

⁵⁸² MNL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 007124/1 Pénzügyi tárgyalások, 1955.07.22. 17.d.

⁵⁸³ Uo.

⁵⁸⁴ Uo.

magyaroknak, amiktől ők elhatárolódtak. Később Todorović a kezdeti jugoszláv igényt 230 millió dollárra csökkentette, azonban ez még mindig nagyságrenddel nagyobb volt, mint amit a magyar delegáció elfogadhatott volna, Háy László ugyanis csak 45 millió dollár tíz év alatt történő kifizetésére kapott felhatalmazást.⁵⁸⁵ A tárgyalások szeptember 24-én megszakadtak, ezt követően a jugoszláv sajtó ismét élesen kezdte bírálni Magyarországot, 25-én a *Borba*-ban számoltak be az esetről, 26-án a *Privredni Pregled*, 29-én pedig az *Ekonomska* című lapok írtak a tárgyalásokról. Szeptember 30-án a *Politika*-ban *Rossz jel* címmel közöltek cikket. Októberben Kurimszky látogatást tett a Külügyi Államtitkárság külügyi titkáránál, Vukičević-nél, akivel a tárgyalások folytatásáról esett szó. Mičunović államtitkár-helyettes nehezményezte, hogy Budapest nem válaszolt a jugoszláv jegyzékekre a tárgyalások folytatásával kapcsolatban, szerinte a fő kérdés ugyanis az volt, hogy a magyar kormány mikor folytatja a félbehagyott jóvátételi kötelezettségek fizetését. Október elsején, a korábbi baráti viszonytal ellentétben a kínai nagykövetségen tartott fogadáson a jugoszláv vezetők ellenségesen viselkedtek Kurimszkyval, jelentése szerint Todorović „*elnézett felette*”, Moša Pijade tudomást sem vett róla, Kardelj és Svetozar Vukmanović bár kezét fogták, de nem beszélgettek vele, Djurić külügyi államtitkársági főosztályvezető ráadásul „*goromba volt*”.⁵⁸⁶ December 29-én aztán Djurić főosztályvezető magához hívatta a magyar követet és közölte vele, hogy 1956 januárjától kezdődően akkor lehet folytatni a félbeszakadt tárgyalásokat, amikor azt a magyarok óhajtják. A tárgyalások folyhatnak Budapesten, azonban maradjanak titokban, viszont az aláírás Belgrádban történjen.⁵⁸⁷

Január 10-18. között tehát folytatódtak a tárgyalások Budapesten. A magyar fél álláspontja szerint 71-72 millió dollár összesen a Jugoszlávia irányába fennálló tartozás, amelyet tíz év alatt, egyenlő részekre osztva, áruszállítások útján fizetnének. A magyar tartozás két részből állt, egyrészt a kereskedelmi kapcsolatban fennálló tartozásokból, amelyek 21 milliót tettek ki, másrészt a jóvátételi kötelezettség fennmaradó részéből, azonban nem ismertek el semmilyen más tartozást. A négy hónappal korábbi állásponthez képest a jugoszláv delegáció is hajlandó volt engedni, azonban a 71-72 millió dollárt nagyon alacsonynak tartották, a követelésük 150 millió dollár volt, amelyet hét év alatt kellett volna kifizetni, amennyiben azonban a tartozásait hamarabb törleszti a magyar kormány, akkor időarányosan engednek az összegből, például ha hat év alatt fizetik vissza, akkor *csak* 130 millió. A délszláv delegáció a tárgyaláson

⁵⁸⁵ A. Sajti: A magyar vagyonok... i.m. 156-157.

⁵⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 008155/7-1955, *jelentés*, 1955.12.06, 1.d.

⁵⁸⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 267/3/1955, *jelentés*, 1955.12.19. 4.d.

megjegyezte, hogy az sem nyújt alapot az igényeik csökkentésére, hogy „*Magyarország néhány évig a nyílt háborús cselekményektől eltekintve mindent elkövetett Jugoszlávia ellen*”.⁵⁸⁸ A tárgyalások ezután másodszor is félbeszakadtak.

Ezt követően Dalibor Soldatić igyekezett meggyőzni Sík Endrét és rajta keresztül a magyar kormányt, hogy tegyenek engedélyeket a jugoszláv pénzügyi követelésekkel kapcsolatban, amennyiben a magyarok hajlandóak „feljebb menni” az ajánlatukkal, úgy a jugoszlávok is engedni fognak a követeléseikből. Márciusban Rákosinál is látogatást tett a követ, ami után a két fél álláspontja közeledni kezdett. Ezzel egyidőben, február 14-25. között zajlott az SZKP híressé vált, XX. kongresszusa, ahol a magyar delegáció beszámolt a szovjet vezetésnek a megszakadt magyar–jugoszláv pénzügyi tárgyalásokról is. Vélhetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy március 10-én Soldatić közölte Sík Endrével, hogy a tárgyalás alapjául elfogadták a 85 millió dolláros összeget. A magyar delegáció április 19-én utazott Belgrádba, a tárgyalások április 29-ig zajlottak, amelynek eredményeképpen Magyarországnak összesen 85 millió dollár értékű árut kellett szállítania öt éven belül.⁵⁸⁹

4.4.5 A viszony javulásának további állomásai

A kapcsolatok javulásában szerepet játszó főbb eredmények (pénzügyi tárgyalások, követcserék) mellett számos olyan esemény történt, amelyek elősegítették a két állam közeledését. Dalibor Soldatić 1954. december 28-án a külügyminisztériumban tett látogatása alkalmával szóba került a Tisza jugoszláviai szakaszának megnyitása a magyar hajók előtt. Másnap, szintén a külügyminisztériumban tett látogatást, ekkor a Magyarországon élő jugoszlávok hazatérésének gyorsítását kérte, illetve a Magyarországon elítélt jugoszlávok hazatéréséről tárgyaltak.⁵⁹⁰

A tiszai hajózásról szóló magyar–jugoszláv tárgyalások 1955. március másodikán kezdődtek meg, a magyar delegációt Katona Antal, a közlekedési- és postaügyi miniszter első helyettese vezette, a jugoszláv delegációt pedig Miroslav Draguštin, a Tengeri és Folyami

⁵⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 009764/3, *Magyar–jugoszláv pénzügyi tárgyalások, 1955.12.19*, 4.d.

⁵⁸⁹ A. SAJTI: *A magyar vagyonok...*m.157-158.

⁵⁹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0083-1954. *Feljegyzés Szoldatity látogatásáról a Külügyminisztériumban, 1954.12.29, 12:00*, 3.d.

Hajózási Igazgatóság vezetője.⁵⁹¹ A Tisza jugoszláviai szakaszán történő magyar hajózást egy 1953 februárjában küldött szóbeli jegyzékben tiltották meg a jugoszlávok, amint írták, „1953.02.28-tól meg van tiltva a magyar hajóknak átjönni a Tisza jugoszláv szakaszába és azok a magyar hajók, amelyek már itt vannak, az említett határidőig hagyják el Jugoszlávia területét.”⁵⁹² A magyar fél szerint ez durván sértette a nemzetközi elveket. Az 1955 márciusi hajózási tárgyalások a pénzügyi tárgyalásokkal ellentétben gyorsan haladtak, március 7-én már csak az egyezmény szövegezésén dolgoztak a felek, és a megállapodás értelmében ismét szabadon hajózhatóvá tették a Tiszát Tokajtól a torkolatig. A minisztertanács május 13-án hagyta jóvá az egyezményt,⁵⁹³ majd ezt közölték a jugoszláv féllel, ezt követően a Népszkupstina is ratifikálta azt.⁵⁹⁴

A Soldatic követ által említett másik megoldandó kérdés a Magyarországon tartózkodó jugoszlávok hazatérése volt. A külügyminisztérium már 1954 januárjában jelezte Belgrádnak, hogy öt olyan személyt, akiknek letelt a büntetése Magyarországon, átadnák Jugoszláviának.⁵⁹⁵ Természetesen ezeken az embereken kívül is repatriáltak személyeket a délszláv államba, azonban a hazatérések ügye lassan haladt. Soldatic követ példának okáért nyolc személy hazatérésének engedélyezését kérte 1953 decemberében, érdemi választ viszont csak szeptember 27-én, egy jugoszláv szóbeli jegyzék küldését követően kapott, azonban a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) még ekkor sem adta meg az engedélyt, ezért október 14-én a jugoszláv követ Dékán István belügyminiszter-helyettesnél is kérte az ügy mielőbbi rendezését.⁵⁹⁶ Ezzel ellentétben a Magyar külügyminisztérium a jugoszláv fél nem megfelelő hozzáállását emelte ki, amikor egy 1954. március harmadikai jelentésben azt írták, hogy addig 160 jugoszláv személy átadására tettek javaslatot, a jugoszlávok azonban csak 34-et vettek át. Dalibor Soldatic követ szerint ez azért történt, mert lassan halad a hazatérni szándékozók azonosítása. Ezzel kapcsolatban hozzátette, hogy

⁵⁹¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0083-1954. 23/11/1955 szig titk., *Tiszai hajózási magyar–jugoszláv egyezmény, 1955.11.02.* 4.d.

⁵⁹² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0083-1954. 41732.sz jugoszláv szóbeli jegyzék, 1953.02.10. 4.d.

⁵⁹³ MNL OL XIX-A-83-b, Minisztertanács 4157/V.13/1955 sz. határozata a Tisza folyón történő hajózási tárgyalásban 1955. március 9-én aláírt egyezmény jóváhagyásáról. online: <https://library.hungaricana.hu>

⁵⁹⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0083-1954. 23/11/1955 szig titk., *Tiszai hajózási magyar–jugoszláv egyezmény, 1955.11.02.* 4.d.

⁵⁹⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0082. – 1954, *jelentés, 1954.01.07.* 3.d.

⁵⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00246/3-1955, *d.n.,* 4.d.

tudomása szerint még 700-800 volt hadifogoly tartózkodott Magyarországon, akik Romániából kerültek az országba, ezért egy jugoszláv repatriáló bizottság Magyarországra küldését javasolta. A magyarok szerint azonban az említett személyek szabad emberek, ezért nem látták indokoltnak egy ilyen típusú bizottság felállítását az országban.⁵⁹⁷ Az 1952-ben, a jugoszláv emigráns Krstonošić és társai ellen lefolytatott perek felülvizsgálatával egyidőben, 1955 elején a jugoszlávok öt személy repatriálását szerette volna elérni, köztük Ozren Krstonošić feleségét is.⁵⁹⁸ Dékán István miniszterhelyettes arra hivatkozva, hogy említett személyek a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző bűncselekményeket követtek el, elutasította szabadon bocsátásukat és egyúttal visszatérésüket Jugoszláviába. 1955. június 6-án Práth Károly, a külügyminisztérium főosztályvezetője azt javasolta, hogy „*Jugoszlávia felé irányuló politikánk vitelét elősegítené, ha ezt az ügyet a jugoszláv kérésnek megfelelően rendeznénk.*”⁵⁹⁹ Sajnos az ügy fejleményeiről nem sikerült egyelőre további információkat találni.

A két állam viszonyának javításában természetesen aktív szerepet játszottak a követek, Soldatić-hoz hasonlóan 1955 augusztusában Kurimszky egy jelentésében⁶⁰⁰ csokorba gyűjtötte azokat a tényezőket, amelyek véleménye szerint – a fentiekén túl – még gátolták a két ország közeledését. Ezek közül a felvetések közül a külügyminisztérium válaszában⁶⁰¹ egyet sem tartott kiemelkedően fontosnak, a forrásokból az olvasható ki, hogy a minisztérium nem törekedett megoldani a fennálló problémákat. Több esetben arra hivatkoztak, hogy már folyamatban lévő ügyeket terjesztett fel Kurimszky. A követ javaslatok az alábbiak voltak (mellette kurzívval a külügyminisztérium válasza):

- Utazási korlátozások felülvizsgálata – *nem tartják szükségesnek foglalkozni a kérdéssel;*
- Kulturális kapcsolatok hivatalos felvétele – *Eddig is hivatalos volt, de államközi kulturális egyezményt előkészítenek a jövőben;*
- Kossuth rádió a *Baráti országok életéből* c. műsorban nincs szó Jugoszláviáról, az imperialista országokkal együtt szerepel a hírekben – *Ilyen című műsor nincs már;*

⁵⁹⁷ Uo.

⁵⁹⁸ A repatriálni kívánt személyek: Negoslav Stricević (Zombor, 1928.), Lazar Jovanović (Belgrád, 1919.), Diák Mihály (1924.), „*Krstonosics Ozrenné*” (Paula Lević, Óbecse, 1925.), Farkas Sándor (Kula, 1932.)

⁵⁹⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00246/3-1955, 1955.04.12. illetve 00246/2/szig.titk-1955. 1955.06.20. 4.d.

⁶⁰⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 006294/1-1955, *Javaslatok Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatainak elmélyítésére*, 1955.08.04. 1.d.

⁶⁰¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 006294/1-1955, 006294-1955, d.n., 1.d.

- Filmhíradókban egymás híreit célszerű lenne közölni – *Jelenleg már közlik egymás híreit;*
- A két ország ifjúsága közötti kapcsolat fejlesztése (pl. csillebérci tábor) – *Foglalkoznak a kérdéssel;*
- Követség nagyköveti rangra emelése – *Döntés alatt.* (A követséget 1956 októberében emelték végül nagyköveti rangra);
- Hadseregek közeledése (békésen), katonai attaché Belgrádba küldése – *Folyamatban;* Kölcsönös katonai attaché cserére a jugoszláv kormány már 1955. február 12-én javaslatot tett, Magyarországra Milan Drobać alezredes érkezett,⁶⁰² Belgrádba pedig Szabó Imre alezredes 1955 szeptemberében.⁶⁰³
- Postai szolgáltatások összehangolása – *Folyamatban, részletes választ későbbre ígértek;*
- Tudományos és egészségügyi kapcsolatok fejlesztése – *Előkészítés alatt;*
- Szakszervezeti csereüldötetés – *Nincs rá lehetőség.*

További fontos kérdés volt a két ország viszonyában a határátkelőhelyek és ezzel kapcsolatban a letenyei Mura-híd illetve a murakeresztúri vasúti híd ügye. A Mura-hidat – a magyar szóbeli jegyzékek szerint – a jugoszlávok 1952. június 13-án aláaknázták, majd „1952. augusztus 5-én 02:05 órakor a [...] a jugoszláv fegyveres erő tagjai szándékosan felrobbantották. A robbanás következtében a magyar területen lévő, magyar tulajdont képező híd rész vízbe zuhant. A robbanás a Magyar Népköztársaságnak tetemes anyagi kárt okozott, amely még fokozódik azáltal, hogy a Mura által szállított hordalék a híd roncsain fennakadva árvízzel fenyegeti a Letenye környékén lévő kb. 12.000 kt. holdnyi területet.”⁶⁰⁴. A murakeresztúri vasúti hidat már 1951 folyamán aláaknázták, azonban azt nem robbantották fel. A jugoszlávok először 1953 januárjában tettek javaslatot a letenyei Mura-híd kiemelésére, azonban erre Budapest nem válaszolt, csak a viszony javulásával párhuzamosan, 1954. december 6-án tettek javaslatot a probléma megoldására. Mivel a kiemelési költségek magasak

⁶⁰² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 006294/1-1955, 006294-1955, 001293/1-5, 1955.02.12. 4.d.

⁶⁰³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 006294/1-1955, 006294-1955, 006975/1-1955, 1955.09.03. 1.d.

⁶⁰⁴ *Magyar Nemzet*, 1952. augusztus 17. Jugoszláv fegyveres erő tagjai felrobbantották a letenyei hidat, online: www.arcanum.hu

voltak,⁶⁰⁵ javasolták, hogy közös teherviselés mellett építsék újra a hidat. 1955 január 20-án Letenyén, majd november 5-én Zágrábban jegyzőkönyvet írtak alá a híd kiemeléséről, a jeges ár miatt a költségek azonban az előre kalkulált 17 500 dollár helyett 25 802 dollárra módosultak.⁶⁰⁶ A munka azonban 1956 folyamán már nem kezdődött meg, 1957. november 14–16. között jugoszláv delegáció érkezett Budapestre a híd kiemelésének újra tárgyalásáról, majd a felújított hidat 1962. február 26-án adták át a forgalomnak.⁶⁰⁷

Az államközi kapcsolatok viszonylagos rendezése után 1956 közepén a magyar vezetés elérkezettnek látta az időt a pártközi kapcsolatok helyreállítására is, július 18-án a Központi Vezetőség határozat fogadott el az MDP és a JKP közötti viszony rendezésének megkezdése ügyében.⁶⁰⁸ Ugyanezen az ülésen – természetesen szovjet kezdeményezésre – Rákosi hivatalosan lemondott – gyakorlatilag lemondatták – első titkári posztjáról, majd az ülés után Moszkvába utazott gyógykezelésre, ahonnan már soha nem tért vissza Magyarországra.⁶⁰⁹ A magyar vezetés július 19-i keltezésű levelében, amelyet Gerő Ernő írt alá, a magyar fél javaslatot tett a két párt vezetőinek magasszintű találkozására. Szeptember 11-én Tito válaszában október vagy november hónapot javasolt a találkozó lefolytatására. Tito már említett, a Szovjetunióban tett látogatása alatt a Krímben „véletlenszerűen” találkozott Gerő Ernővel, ahol megállapodtak, hogy a magyar delegáció október 10-én érkezik majd Belgrádba, azonban mivel hatodikán volt Rajk László újratemetése, a vezető magyar politikusok végül október 14-én utaztak a jugoszláv fővárosba.⁶¹⁰ A magyar kormány elkötelezettségét jelezte a változások iránt, hogy Kurimszky Sándort követi posztjáról július 30-án visszahívták és helyére az addigi moszkvai nagykövetet, a politikai szempontból jóval jelentősebb Münnich Ferencet ültették, aki október 6-án adta át megbízólevelét és kezdte meg az október 3-án nagykövetségi

⁶⁰⁵ A magyarok 4.- ft/ kg kötséggel számolnak. Összesen kb. 270 tonna roncsot kell megmozgatni. Ez összesen 1.080.000.- ft. lett volna.

⁶⁰⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 001393/1952 *Letenyei Mura-híd*, 4/h, 9.d.

⁶⁰⁷ ZSÁMBOKI Gábor: *Acélszerkezetű közúti hidak építése hazánkban 1945-1969 között*, Lánchíd füzetek 3., 2007, 97.

⁶⁰⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00800/18szt/1956 – *Magyar–jugoszláv belgrádi tárgyalások 1956*, 4/bc, 8.d.

⁶⁰⁹ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak...*i.m. 383.

⁶¹⁰ HEGEDŰS Attila: *Az 1956-os forradalom és Jugoszlávia*, VMMI, Zenta, 2010, 15-18.

rangra emelt képviselőt vezetését,⁶¹¹ a budapesti jugoszláv nagykövetség élére ugyanekkor Jovo Kapčić-ot⁶¹² nevezték ki.⁶¹³

A magyar delegáció, amelyet Gerő Ernő vezetett,⁶¹⁴ október 14-én éjszaka indult Belgrádba, majd másnap találkoztak a jugoszláv vezetőkkel. Az első napon a legmagasabb szinteken, magával Titoval is megbeszélést folytattak a delegáció tagjai Belgrádban, ahol Gerő kifejtette, hogy a kapcsolatok szerintük jó irányba haladnak, ennek ellenére még több olyan probléma volt, amelyet meg kellett oldani mindkét részcél, a múltban elkövetett hibákat azonban már elkezdtek kijavítani. A magyar fél annak a kívánságának is hangot adott, hogy a pártkapcsolatok aktívabbak legyenek, a fennálló nézeteltéréseket gyakoribb találkozókön beszéljék meg. Tito felhívta a figyelmet arra, hogy a kapcsolatok javítási szándékának őszinteségnek kell lennie és nem taktikának. A következő napokban több megbeszélést is folytattak, illetve látogatást tettek több gyárban is szerb Jugoszláviában. A magyar delegáció látogatását október 22-én egy közös nyilatkozat, barátsági és együttműködési szerződés zárta, amelyet a bellyei (*Bilje*, ma Horvátország) kastélyban írtak alá. Ugyan a nyilatkozatban elfedték az ellentéteket, azok léteztek a két párt között; amíg a magyar fél az államközi problémákra helyezte a hangsúlyt, addig a jugoszlávok a pártok, államok és emberek közötti egyenlőséget illetve a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét tartották a legfontosabb kérdésnek.⁶¹⁵ A magyar vezetők október 23-án délelőtt a már forrongó Budapestre tértek vissza, a forradalom újabb fejezetet nyitott a magyar–jugoszláv kapcsolatok meglehetősen vastag könyvében.

⁶¹¹ *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990*, szerk.: BARÁTH Magdolna-GECSÉNYI Lajos, Budapest, MTA BTK TTI, 2015, 106, 226.

⁶¹² Kapčić, Jovo (1919. szeptember 2. - 2013. december 9.) Orvostanhallgató a háború alatt. 1941-től részt vett a harcokban, tartalékos vezérőrnagy. 1945-ben Jugoszlávia párizsi nagykövetségének tanácsosa, 1946-ben Montenegró belügyminisztere, majd 1947-1955 között a szövetségi belügyminisztériumban miniszterhelyettes. 1955-ben a Külügyi Államtitkárság államtanácsosává nevezték ki. *Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956-1959. II.*, szerk.: KISS József – RIPP Zoltán – VIDA István MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995., 462.

⁶¹³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, *Elnöki Tanács 007572 sz. határozata, 1956.10.11.*

⁶¹⁴ A delegáció tagjai: Gerő Ernő, Apró Antal, Hegedüs András, Kovács István, Kádár János

⁶¹⁵ KOVAČEVIĆ, Katarina M.: *Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956...i.m.*, 247-252.

5 DIPLOMÁCIA ÉS HÍRSZERZÉS BELGRÁDBAN

5.1 A BELGRÁDI MAGYAR KÖVETSÉG 1947-1956 KÖZÖTTI TÖRTÉNETE

5.1.1 Kölcsönös követküldés, a külképviselet első éve

A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése már 1945 őszén felvetődött jugoszláv részről, 1946. szeptember 25-én pedig Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter jegyzékben jelezte a magyar kormánynak, hogy készek felvenni a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, október 4-én pedig a SZEB vezérkari főnöke, Ivan Ivanovics Levuskin is arról tájékoztatta magyar vezetést, hogy nincs kifogásuk ez ellen.⁶¹⁶ A jugoszláv-magyar diplomáciai kapcsolatok újbóli felvételére hivatalosan 1947 februárjában került sor, amikor Szántó Zoltán⁶¹⁷ követ a párizsi békeszerződés aláírása előtt pár nappal, február 7-én átadta megbízólevelét a Jugoszláv Népköztársaság elnökének, Ivan Ribarnak. A magyar küldöttség megérkezése időpontjában a követségi épülete rendkívül romos állapotban volt, melyben a diplomáciai teendőket nem lehetett megfelelően elvégezni, így az egyik legfontosabb feladata az új követnek az épület helyrehozása volt. A Magyar külügyminisztériumnak folyamatosan beszámolt a tarthatatlan állapotokról, amint írta, „záporosó után úszik az egész épület”, ráadásul minden csupa sár volt, sem diplomáciai vendégeket nem tudtak fogadni, sem az ügyintézés nem tudták lefolytatni ilyen állapotok között.⁶¹⁸ További problémát jelentett, hogy a követség épületének rossz állapota miatt a dolgozókat hotelben szállásolták el, a drága szobaárak miatt a kiadások rendkívül magasak voltak, ráadásul az ügyfeleket is két, átalakított hotelszobában fogadták.⁶¹⁹ Gépkocsival sem rendelkeztek, ezt Szántó többször is sérelmezte jelentéseiben, és

⁶¹⁶ A. SAJTI Enikő: *Bűntudat és győztes fölény*...i.m. 7-8.

⁶¹⁷ Szántó Zoltán (Nagykanizsa, 1893. dec. 17. – Bp., 1977. márc. 26.) Kommunista múltjának nagy szerepe volt benne, hogy őt nevezték ki követté. A Tanácsköztársaság idején a Bp., VII. ker.-i munkástanács tagja, a Vörös Hadsereg ezredparancsnoka, hadosztály-politikai biztos volt. Részt vett a KMP újjászervezésében, egy ideig annak balkáni futára volt. A Külföldi Bizottságot képviselte a budapesti titkárságban, miközben részt vett az MSZMP irányításában. 1927. febr.-ban letartóztatták és az úgynevezett Szántó-perben 8 és fél évi fegyházra ítélték. Szabadulása (1935. szept.) után a SZU-ba ment. Moszkvában a Kommunista Internacionálé (Komintern) végrehajtó bizottságában a KMP-t képviselte. 1945. júniusában hazatért és tagja lett az ideiglenes nemzetgyűlésnek. 1947. január–1949. július között volt belgrádi követ. (KENYERES Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon 1000 – 1990*, Arcanum kiadó, Budapest, 2001. vonatkozó szócikk) Testvére Szántó Béla, volt hadügyi népbiztos.

⁶¹⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 57-1947 1. doboz

⁶¹⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 40 – 1947 1. doboz

sürgette a probléma megoldását, április 17-i jelentésében például az alábbiakat írta: „Gyakran kellett szégyenkezni, hogy sáros lábbal állítottam be egy-egy követ vagy miniszter dolgozószobájába. Megtörtént, hogy megsajnálta és autón küldtek haza. Az is megtörtént, hogy rossz időjárás következtében, az utolsó pillanatban le kellett mondanom látogatásokat, mire autót küldtek értem. Nem jó dolog, ha egy követ munkakörülményei sajnálkozást váltanak ki kollégái körében.”⁶²⁰ Az épület helyreállításának sürgetésekor többször hivatkozott arra, hogy a belgrádi követség a magyar külpolitika szempontjából fontos hely, mivel „itt ellenünk irányuló nyomást kell ellensúlyoznunk”, és mivel a Magyar külügyminisztérium nem sürgette az épület felújítását, féltő volt, hogy a jugoszláv vezetésben az a kép alakul ki, hogy Magyarországnak nem fontos Belgrád.⁶²¹ A követség épületének romos állapota ellenére az ügyfélforgalom folyamatosan növekedett, Szántó jelentése alapján naponta átlagosan 40-50 ember fordult meg náluk,⁶²² azonban nagyon kevesen dolgoztak a követségen, a követtel együtt négy hivatalnokkal és egy altiszttel kezdte meg a működését.⁶²³ A követségi dolgozók Jugoszlávián belüli mozgásukban ekkor még nem voltak korlátozva.

Szántó Zoltán Belgrádba érkezését követően, miután hivatalosan átadta a megbízólevelét Ribarnak, a szokásoknak megfelelően bemutatkozó látogatást tett több magas rangú jugoszláv vezetőnél Sztankay Zoltán követi tanácsossal. A Jugoszláv Külügyminisztériumban Stanoje Simić külügyminiszter fogadta őket, aki „kifejezést adott a magyar követség megérkezése feletti örömeinek, mondván, hogy így jobban elő tudjuk segíteni a két ország közötti jó viszony fejlődését”⁶²⁴. Milovan Đilas és Edvard Kardelj, ígéretet tett a magyar követnek, hogy közbenjárnak a csehszlovák sajtóban megjelent magyarellenes cikkek eltüntetéséért. Maga Josip Broz Tito is fogadta a magyar követet és szintén kiemelte, hogy véleménye szerint a jugoszláv-magyar viszony jó irányba haladt.⁶²⁵

5.1.2 A Kominform-határozat következménye a diplomáciai kapcsolatokra

A jugoszláv-magyar kapcsolatok romlásával a belgrádi magyar követség dolgozóinak élete is megváltozott, nehezebbé vált. Az 1947-től 1948 júniusáig terjedő időszakban naponta

⁶²⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 40 – 1947 1.doboz

⁶²¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 57-1947 1. doboz

⁶²² MNL OL XIX – 4 – J – a – Belgrád 108 – 1947 1. doboz

⁶²³ A. SAJTI Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben...*i.m. 101.

⁶²⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 1 – 1947 1. doboz

⁶²⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 25 – 1947 1. doboz

átlagosan 40-50 főt fogadtak, és mozgásukban sem voltak korlátozva, csupán a határ mentén 15 kilométeres sávban és Macedónia déli részén nem utazhattak engedély nélkül.⁶²⁶ A belgrádi lakosság ellenséges viselkedését sem tapasztalták, ez az állapot azonban június 28-a után megváltozott. Egy 1948. január 31-i lista alapján a követségi dolgozók létszámát 10 főre tehetjük,⁶²⁷ közülük később ketten, Sztankay Zoltán követségi titkár és Hommonay László követségi tanácsos disszidáltak. Sztankay családjával a „*halálos beteg*” nagymamát indult meglátogatni Ausztriába,⁶²⁸ Hommonay pedig Olaszországba utazott a szabadsága ideje alatt, de egyikük sem tért vissza Belgrádba.⁶²⁹

Az iratok alapján a követségnek rengeteg munkája akadt, a nyár folyamán az ügyvivő arról számolt be a külügyminisztériumnak, hogy mivel a jugoszláv posta nem továbbított külföldre, nekik kellett a félmillió jugoszláviai magyar kisebbség ügyeit intézni. A követségi dolgozók UDB általi megfigyeléséről szóló információval először egy augusztus 10-i jelentésben találkozhatunk, amelyben Szántó annak a véleményének adott hangot, amely szerint a követséget „*állandóan figyelik*”,⁶³⁰ szeptember 26-án pedig Péry Jenő futárral kapcsolatban jelentették, hogy a futárt nagyon nyíltan követik.⁶³¹ Buzási József attachénak megtiltották a lakásról való telefonálását a jugoszláv hatóságok, emellett – véleménye szerint – megfigyelték a rendőri szervek, a követség azonban tanácstalan volt, hogy mit tegyen az ügyben. A megfigyeléseken kívül azt is észrevették a követségi dolgozók, illetve a „baráti” követségekkel való információcsere után arra a következtetésre jutottak, hogy a jugoszláv hatóságok megtiltották a jugoszláv állampolgároknak a szocialista blokk képviselőivel való kapcsolatteremtést, kapcsolattartást.⁶³² Az „*ellenség behatolásának megakadályozására, a szervezettebb és tervszerűbb hálózati munka feldolgozására, valamint ezen objektum* [belgrádi

⁶²⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 307/biz – 1948 2. doboz

⁶²⁷ A követség minden dolgozóját kitüntették, a kitüntettek listáját pedig egy jelentésben közölték, ebből következtetünk a tizfős létszámra. A követség dolgozói: Szántó Zoltán, követ; Sztankay Zoltán, I. oszt. követségi tanácsos; Hommonay László, I. oszt. követségi titkár; Varga György, konzuli igazgatási felügyelő; Gamsz Oszkárné, irodafőtiszt; Kürtfalvi Frigyes, irodatiszt; Jonkoff Istvánné, irodatiszt; Bujtár János, irodatiszt; Sebők Sándor, tiszteletdíjas; Fenyvesi József, altiszt; Mezei Béla, altiszt. MNL MOL XIX – J – 4 – a – Belgrád 29 – 1948 2. doboz

⁶²⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 94 – 1948 2. doboz

⁶²⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 95 – 1948 2. doboz

⁶³⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 229 – 1948 2. doboz

⁶³¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 336/biz – 1948 2. doboz

⁶³² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 417/biz – 1948 3. doboz

követség] *anyagának összpontosítása céljából*”⁶³³ létrehozott dossziében több olyan esetet is feljegyeztek, amelyek során követségi dolgozókat akarták beszervezni a jugoszláv állambiztonsági szervek. A jelentések szerint 1949. július 16-án Mezei Béla követségi altisztet egy villába szállították ismeretlenek és aláírtak vele egy nyilatkozatot, amelynek értelmében követségi iratokat kellett volna az UDB részére átadnia. Miután az esetet a követségen jelentette, a külügyminisztérium engedélyezte számára a hazautazást.⁶³⁴ Hasonló történt Lipták István konzuli igazgatóval is, akit kevesebb, mint egy hónappal később, augusztus 9-én próbáltak beszervezni a jugoszláv szervek, azonban neki „*sikerült elmenekülnie*”, így semmilyen papírt nem írt alá,⁶³⁵ ezután szeptember 12-én azonban egy szerbül beszélő ember hívta telefonon a követségen. Keresztes Sándor követ a külügyminisztériumhoz írt jelentésében kételyeinek adott hangot, amely szerint lehet, hogy Liptákot sikeresen szervezte be az UDB, ugyanis mind a telefonhívásról, mind a személyes incidensről később értesítette őt. Sajnos egyelőre nem találtunk iratokat a további vizsgálatokkal kapcsolatban, de érdekes lenne tudni, hogy a magyar államvédelem egy-egy ilyen beszervezési kísérlet után mennyire tartotta szoros felügyelet alatt a személyeket, bizonyos esetekben ugyanis megszakították a kapcsolatokat a vélelmezetten konspirálókkal. Példa erre Janus Endréné külkereskedelmi dolgozó esete, akinek férjét is megpróbálta beszervezni az UDB. Elmondásuk alapján egy jugoszláv férfi előbb meg akarta győzni Janust, hogy önszántából készítsen jelentéseket a követség munkájáról, majd miután ellenállt, fegyverrel fenyegette. Mivel Janusné jelentette az esetet, a követség a külügyminisztérium segítségét kérte, hogy mi legyen a további sorsuk, mivel Janus Endréné jó munkaerőnek számított.⁶³⁶ Szeptember 8-án egy rövid jelentésben közölték a követséggel, hogy Janusékkal minden kapcsolatot szakítsanak meg.⁶³⁷ Berényi Júlia, a követségen alkalmazott mosónőt is be akarták szervezni, elmondása alapján egy ballonkabátos férfi követte a tömegközlekedési eszközökön, aki részletes információkkal rendelkezett róla. Berényi kérelmezte, hogy tízéves gyerekével együtt hazatérhessen Magyarországra, a kérvényt azonban az államvédelem nem támogatta, mivel a mosónő vőlegénye aktív jugoszláv katonatiszt volt, és lehetségesnek tartották, hogy sikerrel szervezték be Berényit és ez egy átdobási kísérlet volt.⁶³⁸

⁶³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-046-1, Belgrádi magyar követség

⁶³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-046-1 Belgrádi magyar követség, 35-36.

⁶³⁵ Uo.

⁶³⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 64/szig.biz. – 1949 6. doboz

⁶³⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 565/szig.biz. – 1949 6. doboz

⁶³⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-046-2 Belgrádi magyar követség, 6.

1948 novemberére még tovább romlott a helyzet, már a belgrádi lakosok is ellenségesen viszonyultak a követség dolgozóihoz, megtörtént például, hogy a piacon nem szolgálták ki őket. „Az elmúlt hetekben nagyon érezhetővé vált Belgrádban a Magyarország-Jugoszlávia közötti viszony rendkívüli feszültsége”⁶³⁹ – írta Szántó. A kapcsolat a Jugoszláv Külügyminisztérium és a követség között a minimumra redukálódott, a követ több helyről is olyan értesülést kapott, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok teljesen meg fognak szakadni, több külföldi újságíró is szeretett volna ebben a témában interjút készíteni vele. Szántó látogatást tett Koča Popović külügyminiszter-helyettesnél is, akivel „szívélyes beszélgetést” folytattak a kapcsolatok javulásáról, az ezt gátló tényezőkkel kapcsolatban azonban nem értettek egyet, a magyar követ ugyanis úgy vélte, hogy a jugoszlávok aknamunkájával ez nem fog sikerülni, Popović pedig azt állította, hogy a magyar rendőrség brutalitása mindennek az oka.⁶⁴⁰

1949 januárjában még mindig folyt az épület felújítása, amin magyar munkások dolgoztak. Szántó jelentései szerint a követséget folyamatosan figyelték, a követségi dolgozókat követték a városon belül, még a lakásokon is hívogatták telefonon az alkalmazottakat, általában így tudakolva meg, hogy otthon vannak-e – a követségi dolgozók legalább is erre következtettek. Feltételezhetjük, hogy a Magyarországon is bevált, alapos munkát végző házfelügyelő besúgó hálózat Belgrádban is működött, a házmesterek ugyanis szokatlanul nagy érdeklődést tanúsítottak a követségi dolgozók irányába, ami gyanús lett az alkalmazottaknak.

A kapcsolatok romlásával és a magyar belpolitikai helyzet változásával párhuzamosan alakult a követség személyi összetétele is, 1949 májusában egy listát küldtek arról, melyik dolgozó nem megfelelő „*ebben a kiélezett jugoszláv-magyar helyzetben*”, azonban azt nem közölték, hogy az adott személyek miért nem felelnek meg a külügyminisztériumnak.⁶⁴¹ Az okok a budapesti események alakulásával szorosan összefüggenek, hiszen a követségi munkaállomány átalakítását a Rajk-perrel is alátámasztották, „*amíg a külügyminisztérium élén Rajk és társai állottak, érthető volt, hogy a belgrádi követség személyzeti megerősítését elszabotálták...*”⁶⁴², most azonban „*ideológiailag megbízható*” emberekkel kellett megerősíteniük a követséget. Ennek az átalakításnak eredményeként vezetőváltás is történt, Szántó Zoltán követ, akit jelentéstételre Budapestre hívtak, nem tért vissza szolgálati helyére,

⁶³⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 113/pol – 1948 3. doboz

⁶⁴⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 450/biz – 1948 3. doboz

⁶⁴¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 43/szig.biz – 1949 6. doboz

⁶⁴² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 59/szig.biz. – 1949 6. doboz

helyette 1949. július 10-én Keresztes Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter érkezett Belgrádba. Július 13-án adta át a megbízólevelét Ribarnak, „*hűvös hangulatban*”, ahogy ő írta. A következő napokban végigjárta a külképviseleteket, de Titonál és Kardeljnél nem tudott látogatást tenni, mivel hivatalosan nem tartózkodtak Belgrádban, azonban a hírekből kiderült, hogy azokban a napokban fogadta Tito az olasz képviselet emberét, tehát az információkkal ellentétben csupán nem kívánták fogadni őt.⁶⁴³

A követség mindennapi munkavégzését számos kisebb tényező is nehezítette, a jugoszláv posta például nem küldte a leveleket és újságokat rendszeresen, volt, hogy másfél hónapot is késtek a kézbesítéssel.⁶⁴⁴ Ezzel kapcsolatban már korábban kérték a postát, hogy az este nyolc után érkező táviratokat csak reggel hatkor kézbesítsék, mivel nem állt módjukban átvenni, a postást ugyanis nem engedhették be az épületbe, kis átvevő ablak pedig nem volt. A Magyar külügyminisztérium szerint ezzel a kéréssel „*legalizálták a Posta szabotázsakcióit*”.⁶⁴⁵ Megoldásnak az bizonyult, hogy egy kémlelő-ablakot szereltek a főbejáratra, így elkerülhették, hogy este idegenek járjanak be a követségre, és át tudták venni a táviratokat is. Az ehhez hasonló, kisebb ügyek rendezése rendkívül hosszan elhúzódott és nagyon részletesen jelentették a fejleményeket a követség dolgozóinak.

A Magyar Rádió 1948. augusztus 30-tól minden este 23 órakor 10 perces szerbnyelvű adást kezdett sugározni. A külügyminisztérium feladatul osztotta ki a követségnek, hogy minden esetben hallgassák meg a műsort, és ötleteikkel, bírálataikkal segítsék azt, illetve később már az anyagot is ők szolgáltatták. Jugoszláviában a követi jelentés szerint „*nagy felhördülést*” okozott az adás, amiről a *Politika* és a *Borba* is beszámolt,⁶⁴⁶ azonban valószínűbb, hogy a követi jelentés a politikai igényeket szerette volna kielégíteni, mivel egyrészt a késői időpont és a rövid adásidő nem tekinthető komoly propagandatevékenységnek, ezen kívül Jugoszlávia nagy részén valószínűleg fogni sem lehetett az adást. A Rajk-per idején gyakran napi 185 percet is sugároztak szerb nyelven.⁶⁴⁷

A magyar követség irányába érzett ellenszenvet a jugoszlávok néhány esetben elég sajtószerű módon fejezték ki. Jól mutatja ezt az az 1949. június 17-i eset, amikor délután öt órakor Börzsei János altiszt a követség kertjében a *Politika* 1944. december 28-i számába csomagolt 2X5 db töltényt talált. A *Politika* adott számában egyébként Budapest ostromáról

⁶⁴³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 479/biz – 1949 9. doboz

⁶⁴⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 458/biz – 1949 7. doboz

⁶⁴⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 48/biz – 1949 7. doboz

⁶⁴⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 53/biz – 1949 8. doboz

⁶⁴⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 10.061/biz – 1949 8. doboz

számoltak be és a magyar-német csapatok kettévágásáról. A következő évben a követségi dolgozók szerint az épület elleni „támadások” mindennaposak lettek, a helyi gyerekek kövekkel dobálták az épületet illetve a gépjárműveket és folyamatosan hívogatták telefonon a dolgozókat, trágár szavakat kiabálva a telefonba, mi több, „*egy alkalommal gépkocsiból több egyén szállt ki, és Rákosi elvtársat (sic!) és az ügyvivőt trágár szavakkal illették, és már több ízben kiáltottak be ilyen szavakat a követségre.*”⁶⁴⁸

A budapesti jugoszláv követség 1949 nyarán a Magyar külügyminisztériumnak szerbül kezdte küldeni a jelentéseket, a korábban alkalmazott francia nyelv helyett. Válaszul július 19-én azt közölte a külügyminisztérium a belgrádi magyar követtel, hogy ezentúl a Jugoszláv Külügyminisztériumnak intézett jegyzékeket a francia helyett magyar nyelven nyújtsák át, így nehezítve meg egymás munkáját.⁶⁴⁹

5.1.3 Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton

Ahogy korábban részletesen bemutatuk, a Rajk-pert követően a két állam kölcsönösen kiutasította a követségi dolgozók nagy részét a területéről, így a belgrádi követségen szeptember 27. után csak Keresztes Sándor követ, Gamz Oszkárné tisztviselő és Radnai György sofőr maradtak.⁶⁵⁰ A követet a Magyar külügyminisztérium táviratban biztosította, hogy ebben a nehéz időszakban minden segítséget meg fognak számára adni,⁶⁵¹ azonban Keresztes Sándort visszarendelték Budapestre, aki a követséget 1949. december 12-én hagyta el. Az 1950–1951-es év követségi munkáját nehéz rekonstruálni, ugyanis a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának vonatkozó dossziéiban egy-két jelentéktelen kivételtől eltekintve nem maradtak fent iratok. Egyetlen kapaszkodót találtunk kutatásunk során, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, egy 1954-es iratban az szerepel, hogy „*a titkos és a szigorúan titkos minősítéssel ellátott valamennyi irattári anyagokat Kárpáti Tibor elvtárs megsemmisítette.*”⁶⁵² A kutatásaink során eddig nem derült fény arra, hogy miért, illetve kinek az utasítására semmisítette meg az anyagot, azonban azt tudjuk, hogy Kárpáti a HM IV. Főcsoportfőnökségének telepített ügynöke volt.⁶⁵³ Az iratanyag hiányosságai miatt az is

⁶⁴⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-046-1 Belgrádi magyar követség, 1950.10.14. 34.

⁶⁴⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 7226/biz – 1949 9. doboz

⁶⁵⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a Belgrád 10.281/biz – 1949 9. doboz.

⁶⁵¹ Uo.

⁶⁵² ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, Jelentés a követségi irattárról, 1954.01.11

⁶⁵³ RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 149.

kérdéses, hogy mikor érkezett a követségre Hrabec István⁶⁵⁴, és mikortól látta el az ügyvivői feladatait. A belgrádi távozásának időpontját azonban pontosan tudjuk rekonstruálni, ugyanis 1951. március 31-én, este 9 órakor Belgrádban egy közlekedési incidens zajlott le, amelynek főszereplője ő és Radnai György követségi sofőr voltak.⁶⁵⁵

A követségi és külügyminisztériumi iratok már említett hiánya miatt az ügy felgöngyölítése során a sajtó cikkeire is támaszkodnunk kellett, mivel több szóbeli jegyzéket is szó szerint közöltek. A *Szabad Nép* április 3-i számában „*Aljas titoista provokáció a belgrádi magyar ügyvivő ellen*”⁶⁵⁶ címmel közöltek cikket az esetről. A magyar kormány szerint az UDB „*provokációs merényletet*” követett el, „*megtámadták Radnai gépkocsivezetőt, kirántották a gépkocsiból, földre tiporták, megtaposták és ütlegelték. Az ügyvivő [...] a közelben álló rendőrhöz fordult segítségért. Erre a merénylők az ügyvivőre vetették magukat, és revolverekkel többször fejbeverték, úgyhogy arcát és ruháit vér lepte el.*” Az ügyvivőt a sérülései ellátása végett hazarendelték Budapestre, felesége és háromhónapos gyermeke azonban Belgrádban maradt, a Jugoszláv Külügyminisztérium megtagadta számukra a kiutazási engedély kiadását.⁶⁵⁷ Az ügyben a cikk megjelenése előtti napon, április 2-án tiltakozott a Magyar külügyminisztérium Jugoszlávia budapesti ügyvivőjénél, Dinko Denovskinál. Az incidenssel kapcsolatban a cikk írója az eset bemutatása után még hozzáfűzte, hogy „*Az útonállás, a banditizmus nyert polgárjogot a titoista szerveknél.*”⁶⁵⁸ A Jugoszláv Külügyminisztérium április 4-én adta át szóbeli jegyzékét, amelyben tiltakozott a magyar jegyzék hangneme ellen és választ a saját vizsgálatuk lefolytatása utánra ígért. Jegyzékükből azonban kiderül, hogy szerintük Radnai kezdte a verekedést, amibe Hrabec beavatkozott, de a külügyminisztérium protokollosztályának kérdéseire nem adott választ, „*hanem elhagyta a jugoszláv területet, kikerülve ezzel minden érintkezést a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külügyminisztériuma szerveivel.*”⁶⁵⁹ Április 5-én a diplomáciai incidens magasabb szintekre került a háttérben, ugyanis Rákosi Mátyás levélben tájékoztatta Sztálint az eseményekről. Közölte, hogy pár napon belül újabb jegyzéket szándékoznak átadni a jugoszláv követségnek,

⁶⁵⁴ Hrabec István életével, diplomáciai karrierjével kapcsolatban eddig sajnos nem találtunk információkat, az egyébként nagyon részletgazdag, általunk is felhasznált Gecsényi-Baráth szerkesztette „diplomata lexikonban” sem szerepel róla információ, még ideiglenes ügyvivőként sincs feltüntetve a neve Belgrádban.

⁶⁵⁵ Az incidenssel kapcsolatos képanyagok a függelékben találhatóak.

⁶⁵⁶ *Szabad Nép*, 1951. április 3. 3., online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁵⁷ *Szabad Nép*, 1951. április 8. 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁵⁸ *Szabad Nép*, 1951. április 3. 3., online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁵⁹ *Szabad Nép*, 1951. április 8. 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

amelyben újra választ követelnek az április 3-i magyar jegyzékre. Ha azonban a jugoszlávok erre sem válaszolnak, „akkor ellenintézkedés gyanánt megszüntetjük a budapesti jugoszláv ügyvivő sérthetlenségét, s nem kapja meg a kiutazási vízumot.” Hozzátette továbbá, hogy „e tervünkkel összhangban abban az esetben, ha a jugoszláv kormány ezt megelőzően visszahívja ügyvivőjét, ugyancsak megtagadjuk tőle a kiutazási vízumot.”⁶⁶⁰ A jugoszláv ügyvivő még aznap kérte is a kiutazási vízum kiadását, ezt azonban megtagadták tőle.⁶⁶¹ Ez ellen április 7-án a jugoszláv kormány egy jegyzékben tiltakozott,⁶⁶² amelyre válaszul április 11-én a magyar kormány jegyzéket küldött, amiben Hrabec Istvánné hazaengedését követelték.⁶⁶³ Az ügygel kapcsolatban a külügyminisztériumi iratok között – mint említettük – kevés dokumentum található, azonban egy április 12-i keltezésű jugoszláv jegyzékből megtudhatjuk, hogy szerintük Radnai szándékosan idézett elő incidenst, mivel lefékezett az úton „hol itt, hol ott”, ezután nekiment egy jugoszláv állampolgár taxisofőrnek, majd kiszállt az autóból, „lefasisztázta”, illetve gyomron vágta a taxisofőrt, emellett jugoszláv-ellenes szavakat kiabált. Ezután tört ki a verekedés.⁶⁶⁴

Miután egyik fél sem engedett a követeléseiből, Rákosi május 8-án újabb levelet írt Sztálinnak, amelyben azt kérte tőle, hogy „közölje véleményét ez ügyben.”⁶⁶⁵ A magyar vezető felhívta Sztálin figyelmét arra is, hogy amennyiben a jugoszláv ügyvivőt hazaengedik, úgy a budapesti jugoszláv követségen és a belgrádi magyar követségen is csak egy-egy adminisztratív személy maradt. A fennmaradt dokumentumokban nem nevezik meg pontosan, hogy ki ez a személy, azonban a dolgozói névsorokat összehasonlítva úgy véljük, Kárpáti Tibor irodavezetőről – és mint említettük, hírszerzőről – volt szó, azonban Farkas Vladimir visszaemlékezéseiben más személyt nevez meg. *Nincs mentség* című művében ugyanis Radványi Jánosról⁶⁶⁶, a később emigráló washingtoni ügyvivőről elejtett mondata szerint „őt

⁶⁶⁰ RAINER M. János: *Távirat „Filippov” elvtárnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949-1952*, In: *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete-Közalapítvány Évkönyve*, VI., 1998. 115-116.

⁶⁶¹ Magyar Szó, 1951. április 9., online: <https://www.vamadia.rs>

⁶⁶² Magyar Szó, 1951. április 14., online: <https://www.vamadia.rs>

⁶⁶³ Szabad Nép. 1951. április 12. 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁶⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 00404. pol., 00847/1951 sz. jugoszláv jegyzék, 1951.04.12., 12.d.

⁶⁶⁵ RAINER M. János: *Távirat „Filippov” elvtárnak ...i.m.* 117.

⁶⁶⁶ Radványi János (Budapest, 1922.09.04. – 2016.01.11.), 1947-ben került a külügyminisztériumba, diplomata az ankarai (1948–1949), párizsi (1950–1951) és berni (1951–1953) követségeken, 1954-ben azonban elbocsájtották, csak 1957-ben került vissza a külügyminisztériumba, 1957-1958 között a damaszkuszi főkonzulátust vezette.

tartottuk a legalkalmasabbnak arra, hogy a legkielevezettebb politikai helyzetben, egyetlen magyar diplomataként Belgrádban az ÁVH hírszerzése számára dolgozzon.” Radványi belgrádi jelenlétére azonban semmilyen iratot nem találtunk, még említés szintjén sem, ráadásul 1950 és 1953 között Párizsban majd Bernben látott el diplomáciai szolgálatot, előtte azonban Ankarában szolgált, ezért feltételezhetően onnan akarták Belgrádba helyezni.

Visszatérve Rákosi és a szovjet vezető levelezésére, Sztálin válasza május 23-án érkezett meg, ebben Rákosinak azt ajánlotta, hogy „ne élezze a jugoszlávokkal az ügyet, s várják meg a jugoszláv választ. Amennyiben a jugoszlávok nem válaszolnak, a jugoszláv ügyvivőt ne engedjék ki addig, amíg a jugoszlávok nem engedik el az Önök ügyvivőjét.” Végül Belgrád engedett, június 2-án a Hrabecet *persona non grata*-nak nyilvánították Jugoszláviában, ezért feleségét gyermekével együtt hazaengedték Budapestre, ahova június 4-én megérkeztek. Denovski egyúttal közölte, hogy kormánya visszahívja őt, helyére valaki mást küldenek.⁶⁶⁷ A közlekedési incidensként indult ügy záróakkordjaként a budapesti jugoszláv ügyvivőt június 6-án huszonnégy órás határidővel kiutasították Magyarországról.⁶⁶⁸ A két ország közötti diplomáciai kapcsolat elérte a legmélyebb pontját, változás csak 1951. december 10-én állt be, amikor megérkezett Kovács József⁶⁶⁹ követségi titkár, ideiglenes ügyvivő és Patkó Mihály gépkocsivezető, nejevel.⁶⁷⁰ A belgrádi rezidentúra – később részletesebben bemutatott – iratai alapján úgy véljük, hogy Patkó Mihály azonos Pintér Mihállyal, aki az ÁVH VIII. Főosztály (határon túli hírszerzés) telepített ügynöke volt a követségben.⁶⁷¹

1962-1967 között ideiglenes ügyvivő a washingtoni követségen, állomáshelyét azonban elhagyta és menedékjogot kért az Egyesült Államokban, majd megkapta az állampolgárságot és letelepedett. Távollétében Magyarországon halálra ítélték. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990...i.m.* 243. alapján)

⁶⁶⁷ RAINER M. János: *Távirat „Filippov” elvtárnak...i.m.* 117.

⁶⁶⁸ Szabad Nép. 1951. június 6. 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁶⁹ Kovács József (Újcsanáros, 1907. június 23. – Budapest, 1989. június 11.) vasöntő, autószerelő. Debrecenben dolgozott vasöntőként, majd 1926-ban kivándorolt Kanadába, ahol szintén vasöntőként dolgozott. A Kanadai Magyar Munkás c. kommunista lap kiadóhivatali vezetője, majd a montreali magyar kommunista pártszervezet titkára. 1932-ben a Szovjetunióba költözött, ahol autószerelőként dolgozott Moszkvában és a Krímben. A világháború alatt vöröskatonaként frontszolgálatot teljesített. 1946-ban tért haza Magyarországra, a Szovjet Javakat Kezelő Hivatal osztályvezetője, majd a Külügyminisztérium főelőadója lett. 1951 augusztusa – 1952 júliusa között belgrádi ideiglenes ügyvivő, 1953 – 1958 között első beosztott a moszkvai nagykövetségen. 1958 – 1961 között a Protokoll Osztály helyettes vezetője volt, 1961 – 1966 között pedig phenjani nagykövet. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990...i.m.* 207 - 208. alapján)

⁶⁷⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0152/biz – 1951 12. doboz

⁶⁷¹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, Feljegyzés Kemény József magatartásáról, 22.

A jelentések alapján tudhatjuk, hogy a követségi dolgozók szerint a követségi épülettel szemben lévő épületből folyamatosan figyelték a követséget az UDB emberei. A fogadóórák ideje alatt két-három rendőr állt a követség bejáratánál, hogy elriassza azokat, akik be akartak menni. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki kétszer ment a követségre, általában egyszer ment, és utána többet nem látták az épület közelében. Pavlovics Miklósné másodszorra is volt a követségen és elmesélte, hogy az első látogatása után egy rendőr igazoltatta, és megkérdezte, hogy mit keresett ott. Január 1-jétől június 31-ig összesen 103 látogatója volt a követségnek. A Budapestről érkező csomagokat, amelyeket hetente kétszer-háromszor kaptak, sok esetben felbontották még a kézbesítés előtt, ezen kívül bár nyíltan nem kísérték, de biztosak voltak benne, hogy nagyon figyelték a követségi dolgozókat. Az információszerzés is nehezen ment, az emberek ugyanis nem mertek szóba állni velük.⁶⁷² Akik magyar állampolgárságot szerettek volna kérni, azoknak elhúzták az ügyintézés, nem adták meg a szükséges papírokat, sőt, sokszor a kérvényezőket „eltűntették”, a követ szerint ez nem kevesebbet jelent, mint hogy internálták, börtönbe zárták őket.⁶⁷³ A külügyminisztérium arra kérte az ügyvivőt, hogy részletesebben számoljon be a provokációkról és a jugoszlávok magyarelles tevékenységéről.⁶⁷⁴ Egy esetben a követség kiskertjében lábnyomokat vettek észre, amik az egyik ablakig tartottak, így azt feltételezték, hogy a jugoszlávok ilyen módon hallgatták ki a beszélgetéseket.⁶⁷⁵ A követségen nagyon kevés látogató fordult meg, március 29. és április 15. között például egy ügyfelük sem volt,⁶⁷⁶ ezenkívül a dolgozók a követséget csak 30 kilométeres körzetben hagyhatták el.⁶⁷⁷

A külügyminisztérium 1952 folyamán a rádió hallgatását ismét kötelezővé tette számukra, amelynek célja egyrészt, hogy véleményt mondjanak róla, másrészt, hogy anyaggal lássák el az adást, ahogy írták, „*a Magyar Rádió szerb-szlovén nyelvű adásai ma igen nagy jelentőséggel bírnak a Tito-fasizmus elleni harcban.*”⁶⁷⁸ Küldtek a követség számára Tito-ellenes broszúrákat is 20-25 példányban, viszont azokat nem tudták terjeszteni, mert a látogatóik féltek, hogy a jugoszláv hatóságok megtalálják náluk és emiatt börtönbe kerülnek, a

⁶⁷² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00208/szig.biz – 1952 12. doboz

⁶⁷³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00108- 1952 12. doboz 12. doboz

⁶⁷⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 133/1/szig.biz – 1952 12. doboz

⁶⁷⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00145/szig.biz – 1952 12. doboz

⁶⁷⁶ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00145/szig.biz – 1952 12. doboz

⁶⁷⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00159/szig.biz. – 1952 12. doboz. Az utazási korlátozást ismertető térképet a 10.2 függelék tartalmazza.

⁶⁷⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 002214/szig.biz. – 1952 12. doboz

kiadványokat azonban a követség épületén belül kirakták.⁶⁷⁹ A budapesti Bálint-pert követően 1952 novemberében kiutasították Miljan Komatina budapesti jugoszláv ügyvivőt Magyarországról, aminek hatására 1952. november 27-én Kovács József belgrádi ügyvivőt – kevesebb mint egy év szolgálati idő után – szintén kiutasították Jugoszlávia területéről.⁶⁸⁰ A követség így ismét ügyvivő nélkül maradt, azonban a következő évben bekövetkező események a külképviselet helyzetét is megváltoztatták.

5.1.4 A kapcsolatok rendeződésének hatása a követségre

Sztálin halála nem hozott hirtelen javulást a kapcsolatokban, de az év folyamán – ha kis mértékben is – megfigyelhető volt egy lassú tendencia, ami a feszült viszony enyhülésével járt a magyar–jugoszláv kapcsolatokban. A munkavégzés a követségen az év elején a feszült viszonyoknak megfelelően nehezen zajlott, nagyon kevés volt a látogató, két hónap alatt csak 19 személy,⁶⁸¹ többek között a már említett zaklatások miatt nem keresték fel másodsorra sokan a külképviseletet. Csak júliusban kezdett el nőni valamelyest a látogatók száma, akkor 29 látogatójuk volt, a jelentésben pedig egyértelműen a javuló helyzetnek tudták be a látogatószám-növekedést.⁶⁸² A követség épülete mellé rendőrbódét állítottak, és folyamatosan figyelték őket, a dolgozókat pedig továbbra is kísérték a városon belül. A mozgásterük is csupán a város vámhatárain belülre szorítkozott, kivételt csak az Avala-hegy jelentett, ahol kirándulhattak.⁶⁸³

Júliusban a külügyminisztérium jelentést kért azzal kapcsolatban, hogy milyen változások vannak a követség életében. Korábban ilyen direktan nem érdeklődtek változásokról, így egyértelmű, hogy a Sztálin halála utáni konszolidálódás mértékére voltak kíváncsiak. Ekkor azonban az ügyvivő még csak annyi változást látott, hogy a rendőr, aki megfigyeli őket, köszön. Mint ismertettük, a viszony javulásának egyik első állomásaként Kurimszky Sándort felmentették tiranai szolgálata alól és Belgrádba helyezték, ahova 1953. október 27-én érkezett meg.

⁶⁷⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0217/biz – 1952 13. doboz

⁶⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 002052/1-1952. 1952.11.28, 5/e, 17.d.

⁶⁸¹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 0036/szig.biz. – 1953 14. doboz

⁶⁸² MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00154/szig.titk. – 1953 14. doboz

⁶⁸³ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00161/szig.biz – 1953 14. doboz

1953. december végére a követséget kevésbé figyelték (vagy nem vették észre, ahogy ők írták), a rendőr viszont néha még felírta a rendszámukat, de tisztelgett is, amit már nagy változásként értékelték. A protokolleseményeken kedvesen fogadták a követségi dolgozókat,⁶⁸⁴ ráadásul augusztusban már utazhatnak Belgrádon kívül is engedéllyel, ezt onnan tudhatjuk, hogy augusztus 18-20 közötti időpontra engedélyt kaptak a Zomborba való utazásra.⁶⁸⁵ November 10-én már azt jelezte Kolozs Márta⁶⁸⁶, a külügyminisztérium osztályvezetője a követségnek, hogy megszűnt a korlátozás az utazásokra, egyben felszólította a követet és a követségi dolgozókat, hogy minél jobban használják ki ezt a lehetőséget, és utazzanak, ismerjék meg jobban Jugoszláviát és persze a gazdasági, politikai helyzetét, a tömegek hangulatát.⁶⁸⁷

A feszült viszony, ha nehezen is, de enyhülni kezdett, erre jó bizonyítékok a bemutatott események, illetve a külügyminisztérium 1953. negyedik negyedéves munkatervének 1. pontja, amely szerint *„további lépéseket kell tenni a Jugoszláviával való viszony normalizálására a kapitalista országokkal való békés együttlétezés lehetőségének elve alapján”*.⁶⁸⁸ Ezzel kapcsolatban a külügyminisztérium javaslatot tett a követség jelentőmunkájának új módszereire, mivel a Jugoszlávia és a „népi demokráciák” közötti javuló viszonyba Magyarországnak is be kellett kapcsolódnia, azt azonban a „régimódszerekkel” nem lehetett véghezvinni. A problémát abban látta Budapest, hogy a jugoszláv politikai és gazdasági életről szóló jelentések nem tükrözik vissza a valós helyzetet, nagyon egyoldalúan vizsgálják azt, így hamis, megtévesztő képet nyújtanak a délszláv helyzetről, hozzátették azonban, hogy *„ebbe a hibába egyébként sokáig a Központ is beleesett. [...] Nem arról van szó, hogy mi a jugoszláv helyzetet most valamilyen formában >szépíteni< igyekszünk, hanem kizárólag arról, hogy reális képet akarunk látni”*. Ezzel összefüggésben közölték, hogy mely területekkel kell a követségnek a továbbiakban részletesebben foglalkoznia.⁶⁸⁹ A követ válaszában arról számolt

⁶⁸⁴ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00251 – 1953 15. doboz

⁶⁸⁵ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00176/szig.titk. – 1953 14. doboz

⁶⁸⁶ Kolozs Márta a Külügyminisztérium Európai kapitalista országok II. osztály osztályvezetője volt, SÁRINGER János: *Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből (1944 – 1951)*, Grotius online folyóirat, http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf (utolsó letöltés: 2016.02.01.)

⁶⁸⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 002061/1/szig.titk. – 1953 14. doboz

⁶⁸⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 26 – 1953 14. doboz. Fontos megjegyezni, – ahogy a jelentésből is kitűnik – hogy Jugoszláviát ebben az időben nem tekintették szocialista országnak.

⁶⁸⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0178/sz.titk/1954 *Javaslat a követség jelentőmunkájának új módszereire*, 1/b, 1.d. A feldolgozandó főbb kérdések a következők voltak: Kommunisták Szövetségének szerepe az ország vezetésében és irányításában; A jugoszláv munkásosztály tényleges részvétele a hatalomban; A jugoszláv szakszervezeti tanács szerepe az ország ügyeinek intézésében; A munkásönigazgatás

be, hogy a külügyminisztérium által felvetett problémákat megvitatták, és ezentúl jobban odafigyelnek, hogy realisabb képet fessenek Jugoszláviáról, azonban hozzátette, hogy „*az értekezleten kijött az, hogy bár Jugoszláviában élünk, még sem egyszerű számunkra az a tény, hogy majd hat éven keresztül a jugoszláviai helyzetről párt és állami vonalon csak elitélő formában kaptuk a tájékoztatást*”.⁶⁹⁰ A követség működésében valóban voltak olyan gátló tényezők, amelyek nehezítették a viszony javulását. Már 1954 januárjában javaslatot tett a külügyminisztérium, „*hogy a normalizálódás érdekében ésszerű lenne a belgrádi követség diplomáciai beosztottjait fokozatosan kicserélni*”, ezzel kapcsolatban pedig „*a Személyzeti Főosztály sürgősen gondoskodjon szerb-horvát nyelvet beszélő káderekről*.”⁶⁹¹ Nem véletlenül említette a jelentés azt, hogy szerb-horvát nyelvet beszélő kádereket kell Belgrádba küldeni, ugyanis a követségen ebben az időben csak Kárpáti Tibor tudott szerbül. Kádár József⁶⁹² is megerősítette 1954 májusában, hogy ezen a téren probléma van, amikor azt írta, hogy „*feltétlenül szükséges lenne, hogy valaki jöjjön a követségre, aki beszél valami nyelvet is, mert úgy a diplomaták között mozogni nem lehet*.”⁶⁹³ A diplomáciai dolgozók lecserélésének kérdése még 1955 novemberében is napirenden volt, a külügyminisztérium szerint a jugoszláv-magyar kapcsolatok „*visszafejlődésének*” is az egyik oka, hogy amíg a különböző szatellit államok követségi személyzete le lett cserélve, addig a magyar nem.⁶⁹⁴ A követség, a rezidentúra illetve a külügyminisztérium irat anyagából kirajzolódik számunkra, hogy a követ illetve a beosztottak között is konfliktus volt, a jelentésekben azonban azok írói a saját, szubjektív benyomásukat

gyakorlati tevékenysége egy üzemben belül, hatása a termelésre, a dolgozók szociális helyzetére; Az Egyesült Államoknak és általában az imperialista hatalmaknak tényleges befolyása a jugoszláv gazdasági és politikai életre.

⁶⁹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 002369/1955, 1955.01.20.

⁶⁹¹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra *Jelentés a belgrádi magyar követségen tett látogatásról*.

⁶⁹² Kádár József (1923.04.23 - ?) műszerész, 1947-ben került az államvédelemhez, 1950-ben az ÁVH I/4-e (szabotázselhárítás - vasúti és országúti közlekedés alosztály) alosztályvezetője lett. 1952-53-ban elhárító tanfolyamon vett részt a Szovjetunióban, majd 1953-1956 között a BM II. osztály alosztályvezetője volt, párhuzamosan a belgrádi rezidentúra vezetője. 1958-ban a bécsi rezidentúrán tartózkodott, ahonnan kiutasították. 1960-ig a BM II/3. Osztályán alosztályvezető, majd 1962-ig osztályvezető-helyettes. 1962-ben leszerelték, ezután a külügyminisztériumban töltött be állást, főként a Berlieni követségen, amelynek 1978-1980 között rendkívüli és meghatalmazott nagykövete volt. (<https://neb.hu/asset/phpPbbjVO.pdf> alapján, utoljára letöltve 2021.02.11.)

⁶⁹³ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, *Jelentés a belgrádi magyar követség helyzetéről* 1954.05.11.

⁶⁹⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 0010061 Jugoszlávia viszonya a Szovjetunióhoz, 1955.11.25., 5/b, 12.d.

közölték Budapesttel. Dömény József⁶⁹⁵ kultúrattaché, aki valójában a rezidentúra beosztottja volt, egy 1954 júniusi jelentésében azt írta, hogy „*a követség egyetlen beosztottja sem szereti illetve nem tiszteli úgy Kurimszky elvtársat, ahogy kellene tisztelnie egy kommunista vezetőt, funkcionáriust.*” Ráadásul a dolgozók hibáit – szerinte – azok háta mögött beszélte ki, a külügyminisztériumnak írt jelentéseiben pedig elferdítette a valóságot.⁶⁹⁶

A követségen fennálló problémák mellett azonban a kapcsolatok – a korábban ismertetett módon – javultak 1954 folyamán, Kurimszky Sándor találkozott Mile Milatović-tal, a Külügyi Államtitkárság Politikai Főosztályának vezetőjével, aki megkérdezte, hogy van-e bármi kifogásolható a követség működésével kapcsolatban, majd nemleges válasza azt mondta, hogy „*a múltban történetekre fátylat kell borítani és nem előszedegetni*”.⁶⁹⁷ Felvetődött a követség nagykövetségi rangra emelésének kérdése, Belgrádban ugyanis a „*baráti országok*” közül csak az albán és a magyar követség nem volt nagykövetség. Kurimszky megjegyezte, hogy tisztában van vele, hogy ezt nem szabad elkapkodni, de véleménye szerint az előkészületeket időben meg kell tenni.⁶⁹⁸ Amint ismeretes, erre végül majd csak 1956 októberében került sor.

Hruscsov 1955-ös „Canossa-járásáról” beszámolt a követség is, leírták, hogy a jugoszláv emberek láthatóan örültek, és reménykedtek, hogy ez a találkozó elősegíti a jugoszláv gazdaság erősödését. A követ beszámolt a szovjet követség rendezte fogadról és hogy milyen fesztelenül telt az egész este. Összegezve azt írták, hogy a szovjet delegáció látogatása rendkívül nagy érdeklődést váltott ki egész Jugoszláviában, véleményük szerint az egyszerű emberek örültek a kapcsolatok ilyen irányú változásának. Beszámoltak arról is, hogy voltak, akik emlékeztettek, hogy a szovjetek miatt romlott meg a helyzet, és nekik nem tetszik a viszony javulása, azonban számuk „*jóval kisebb, mint a becsületesen, egészségesen gondolkodó emberek száma*”.⁶⁹⁹

1955-ben a követség élete a korábbi évekhez képest könnyebb volt, az ügyfelek száma napi átlag 20-25 fő volt,⁷⁰⁰ augusztus hónapban összesen 705 ügyfelet fogadtak. Megfigyelést,

⁶⁹⁵ Dömény József (Budapest, 1927. október 25. - ?) Életútjáról a kutatások eddigi szakaszában nem tudunk meg adatokat.

⁶⁹⁶ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 *Belgrádi rezidentúra, Jelentés a követség beosztottjainak egymáshoz való viszonyáról, 1954.06.28.*,

⁶⁹⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 00245/szig.titk. – 1954 15. doboz

⁶⁹⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 93/szig.titk. – 1954 16. doboz

⁶⁹⁹ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 187/szig.titk. – 1955 21. doboz

⁷⁰⁰ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 223/1/szig.titk. – 1955 21. doboz

követést már nem tapasztaltak, amit egyértelműen a jó viszonyoknak tudtak be. 1955 februárjában 14 fő dolgozott a követségen. A magyar delegáció 1956. októberi jugoszláviai útja előtt a követséget nagyköveti rangra emelték, illetve júliusban visszahívták Kurimszky követet, aki ezt július végén közölte Popović-tyal, egyúttal agrémentet kért dr. Münnich Ferencnek⁷⁰¹. A jelentések tanúsága szerint Popović azt kérdezte, hogy nem lesz-e már túl öreg az akkor 70 éves Münnich a feladathoz?⁷⁰² Az új követ október 6-án kezdte meg – kérészetűnek bizonyuló – belgrádi szolgálatait, a megbízólevele átadásakor elmondta, hogy a történelem során sok közös pont volt a két ország között, és sajnálatát fejezte ki, hogy az ismert okokból a kapcsolat megszakadt, de *„országaink szocialista társadalmi rendszeréből következően ma kibontakozóban vannak a két szomszédos nép közös érdekeit szolgáló új politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatok”*.⁷⁰³ Hivatalosan november 12-ig volt a belgrádi követség vezetője, azonban már október végén a budapesti eseményekben töltötte be széles körben ismert szerepét.

⁷⁰¹ Münnich Ferenc (Seregélyes, 1886. november 18. – Budapest, 1967. november 29.) 1922-1936m között a Szovjetunióban élt, majd harcolt a spanyol polgárháborúban. 1945-ben tért vissza Magyarországra, 1946-1949 között Budapest rendőrfőkapitánya volt, 1956-ban rövid ideig az akkor már belgrádi nagykövetség vezetője. A forradalom alatt belügyminiszter, a Kádár-kormányban miniszterelnök-helyettes volt.

⁷⁰² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 218/1956.szig.titk., 1956.07.30

⁷⁰³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964, 006520/3 – Münnich Ferenc megbízólevelének átadásakor mondandó beszédének tervezete, 1956.10.5.

5.2 A BELGRÁDI REZIDENTÚRA FELÁLLÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI (1953-1955)

5.2.1 Kis magyar hírszerzési szervezettörténet

A szovjet–jugoszláv konfliktus kialakulása, majd eszkalálódása szinte minden téren érintette a „frontországá” vált Magyarországot, elég csak a már említett Rajk-perre, a háborús hisztériára, a határsáv kialakítására illetve a határincidensekre gondolni. Nem volt kivétel ez alól a magyar állambiztonság sem, amelynek átszervezése és működése szorosan összefüggött a konfliktus következtében megváltozott kül- és katonapolitikai légkörrel. A magyar állambiztonság történetét a korszakban két részre oszthatjuk, 1945 és 1950 között Moszkva az ellenőrzést még „közvetett” módon gyakorolta a kommunista párt, illetve a vezetésben jelenlevő ügynökök által, 1950 elejétől kezdve azonban közvetlen kapcsolat jött létre a magyar és a szovjet szervek között.⁷⁰⁴

A világháború után a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonapolitikai Osztályának feladata volt a hírszerzés illetve elhárítás, majd 1947-től a Pálffy György vezette Katonapolitikai Csoportfőnökség V. Osztálya foglalkozott a humán hírszerzéssel. 1949-ben megszervezték a Katonai Elhárító Főcsoportfőnökséget, az V. Osztály pedig IV. (hírszerző) Csoportfőnökségként működött tovább.⁷⁰⁵ A következő évben azonban nagy változások történtek az állambiztonság területén, egy 1949. december 28-i minisztertanácsi rendelet alapján a BM Államvédelmi Hatóságból és a Honvéd Határőrségből létrehozták az ilyen formában 1950–1953 között működő Államvédelmi Hatóságot, amelynek vezetője Péter Gábor altábornagy lett, azonban jelentési kötelezettséggel tartozott a honvédelmi miniszternek.⁷⁰⁶ A valóságban a szervezet a párt vezetőinek irányítása alatt állt és „*az 1950–1953 nyara közötti időszak [...] valóságos hadjáratot jelentett az ország lakosságával szemben.*”⁷⁰⁷ A Pálffy-pert követően a szovjet tanácsadók úgy vélték, hogy a honvédségnél még mindig jelen volt a szovjet-ellenes vonal és a katonai elhárító munka minőségét is rossznak ítélték meg,⁷⁰⁸ így az

⁷⁰⁴ RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m.136.

⁷⁰⁵ DR. HAJMA Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*, egyetemi jegyzet, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001, 151-152. Köszönöm Horváth Miklós tanár úr segítségét, aki felhívta a figyelmemet a jegyzetre.

⁷⁰⁶ KISZELY Gábor: *ÁVH*...i.m. 215.

⁷⁰⁷ M. KISS Sándor: *Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953*, In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*... i.m. 148.

⁷⁰⁸ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező*...i.m. 97.

I. (elhárító) Csoportfőnökség átkerült az ÁVH szervezetébe.⁷⁰⁹ Az ezt követően létrejött HM IV. Főcsoportfőnökség kizárólag katonai hírszerzéssel foglalkozott, majd 1953-ban – párhuzamosan a háborús hisztéria elmúlásával – az átszervezéseket követően a IV. Főcsoportfőnökség Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK) 2. Csoportfőnökség néven folytatta tovább a katonai hírszerzést.⁷¹⁰

Amint a Rajk-perrel kapcsolatban már részletesen kitértünk rá, a Rákosi-korszak Magyarországnak szinte minden fontos területét, így az állambiztonsági szervek munkáját is szovjet tanácsadók *segítették*.⁷¹¹ Szergej Nyikolajevics Kartasov vezetésével már 1949 szeptemberében érkezett 12 szovjet tanácsadó Magyarországra, nem sokkal később pedig Péter Gábor és Farkas Vladimir tettek látogatást Moszkvában, ahol Farkas visszaemlékezései szerint a szovjet és magyar delegációk az állambiztonsági szervek együttműködéséről írtak alá szerződést. „Mivel a kapott információk szerint az ÁVH ezen a téren szakismeretekkel és tapasztalatokkal nem rendelkezik, a szovjet politikai felderítés szakértőket küld hozzánk, hogy segítsék a szervezet kialakítását, a felderítőmunka beindítását és működtetését”⁷¹² – az együttműködés „közvetlen” szakasza tehát kezdetét vette. A két ország állambiztonsági szerveinek együttműködése három főbb irányt foglalt magába: egyrészt az információk cseréjét, másrészt a Jugoszlávia és a kapitalista országok elleni harcban való együttműködést, harmadrészt szükség esetén a közös akciók végrehajtását.⁷¹³ A minisztériumi rangra emelt ÁVH-n a politikai hírszerzés az I. (hálózati) Főosztályon belül önálló osztályt kapott I/5. (külső hírszerző) Osztály néven, melynek I/5-a alosztálya foglalkozott a Jugoszlávia elleni hírszerzéssel. Az elnevezés azonban kérészetűnek bizonyult, ugyanis 1950 augusztusában az osztályt Péter Gábor parancsára X/3. Osztályra nevezték át, a feladatok azonban nem változtak, így a korábbi I/5-a (Jugoszlávia) alosztály X/3-a (Jugoszlávia) alosztály lett.⁷¹⁴ Az alosztály feladata a jugoszláv államvédelmi szervek Magyarország, illetve a baráti országok ellen folytatott tevékenységének felderítése, az országba küldött ügynökök elfogása, ezenkívül a jugoszláv vezetés és a nyugati országok közötti kapcsolatának, illetve a délszláv vezetők Magyarország elleni tevékenységének megismerése volt, de ide tartozott az ellenséges

⁷⁰⁹ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai...*i.m.

⁷¹⁰ Dr. Hajma: *A katonai felderítés...*i.m. 157.

⁷¹¹ A szovjet tanácsadóknak a magyar állambiztonságban betöltött szerepéről részletesen lsd. BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező...*i.m. 93-107.

⁷¹² FARKAS Vladimir: *Nincs mentség...*i.m. 287.

⁷¹³ MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban...*i.m. 47.

⁷¹⁴ PALASIK Mária: *A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956-1962*, Betekintő folyóirat, 2011/2, 1-2.

propagandatevékenység kifejtése is déli szomszédunk irányába.⁷¹⁵ Az X/3. Osztályt 1951. szeptember 28-án VIII. Főosztállyá alakították, amelynek VIII/1. Osztálya foglalkozott a Jugoszlávia irányába történő hírszerzéssel, vezetője Török Pál⁷¹⁶ áv. százados, majd Vértes János⁷¹⁷ áv. őrnagy volt. A főosztályt Farkas Vladimir vezette, aki – önmentegőzéstől sem mentes – visszaemlékezésében kitért arra is, hogy akkoriban ő sem értette teljesen, hogy a délszláv szomszédunk elleni hírszerzés miatt kívánt meg egy egész osztályt, a főosztály mellé rendelt szovjet tanácsadók vezetője, V. D. Filatov ezredes azonban felvilágosította, „*hogy az áruló Jugoszlávia a legveszedelmesebb ellenségünk.*”⁷¹⁸ A konfliktus eszkalálódásával a Jugoszláviával közös határszakasz szerepe felértékelődött, így az ÁVH 1950 januárjában átvette az addig a honvédség alá tartozó határőrséget, annak feladataival és állományával együtt, a felderítést a Határőrség Parancsnokság Felderítő Osztálya végezte.⁷¹⁹ A felderítő munka két részre tagolódott, a külső, tehát a határon túli és a belső vonalra. Jugoszlávia irányába a határtól számított 15 kilométeres mélységben végeztek információszerzést, a magyarországi, szintén 15 kilométeres határsávban pedig igyekeztek elfogni az esetleges jugoszláv ügynököket.⁷²⁰

Az 1953-ban megváltozott politikai légkör hatására és Péter Gábor „bukását” követően, 1953 júliusában az 500/6/1953. számú, nem nyilvános Minisztertanácsi határozat értelmében egyesítették az ÁVH-t és a Belügyminisztériumot, a hírszerzés a II. Osztályhoz került. A Jugoszlávia elleni hírszerzéssel a BM II/2. (jugoszláv) alosztálya foglalkozott, amelynek

⁷¹⁵ TÓTH Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata...*i.m. 3.

⁷¹⁶ Török Pál (1964-től Hárs László) (Budapest, 1923.07.03 - ?) 1946-tól nyomozó az ÁVO-n, 1951.05.11-től alosztályvezető az X/3-a (Jugoszlávia) alosztályon, majd 1952 áprilisáig a VIII/1. (Jugoszlávia) Osztály osztályvezetője. 1952-55-között washingtoni rezidens, 1962-67 között a tokiói, 1973-75 között az Islamabadi, 1976-81 között az accrai (Ghána) követségeken dolgozott. (ww.neb.hu alapján)

⁷¹⁷ Vértes (Werb) János (Budapest, 1920.11.01. - ?) 1952 áprilisától 1953. január 14-ig a VIII/1 (Jugoszlávia) Osztály osztályvezetője, 1970 – 1973 között pakisztáni, 1977 – 1981 között indiai nagykövet. (www. neb.hu alapján)

⁷¹⁸ FARKAS Vladimir: *Nincs mentség...*i.m. 294.

⁷¹⁹ ORGOVÁNYI István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség I. rész...*i.m.

⁷²⁰ Uo. 3.

vezetője Sipos Károly⁷²¹ év. százados, majd 1954 júniusától Szikla Péter⁷²² év. százados voltak. Az alosztály 1955 októberében szűnt meg, természetesen a jugoszláv-szovjet viszony javulásával párhuzamosan.

5.2.2 A belgrádi rezidentúra⁷²³ felállítása, feladatai és munkatervei

1950 őszén megkezdődött a külföldi rezidentúrák felállítása,⁷²⁴ először a bécsi követségen, majd Londonban, Párizsban, Washingtonban, Brüsszelben, Rómában, Bernben és Buenos Airesben is. A belgrádi rezidentúrát a kölcsönös követcserét és így a diplomáciai kapcsolatok újraindítását követően, 1953 második felében állították fel, a rezidentúra szervezési dossziéjának létrehozására 1953. december 27-én tettek javaslatot a már említett BM II/2. (jugoszláv) alosztályon, amire a jelentésekben *központ*ként hivatkoztak, így ezt az elnevezést mi is átvettük. A dossziéba a rezidentúrán dolgozó ügynökök anyagai, a munkatervek illetve a rezidentúrával kapcsolatos jelentések kerültek be. A központ és a rezidentúra között a kapcsolatot belgrádi részről a rezidens⁷²⁵, Budapestről pedig az első időszakban Hornyán

⁷²¹ Sipos Károly (Fülöpszállás, 1922.07.02. - ?) asztalossegéd, 1946-ban került a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Gazdasági Rendészeti Ügyosztályához, majd az államvédelmi ranglétrán haladva 1953 közepétől lett a BM II/2. (jugoszláv) alosztály vezetője. 1954 – 1956 októbere között a római rezidentúrát vezette. 1966 júniusi nyugállományba helyezéséig a BM állományában szolgált. (www.neb.hu alapján, 2021.03.02.)

⁷²² Szikla (szül: Plesz/Riba) Péter, 1964-től Szolnok Péter (Budapest, 1928.12.12.-2000.09.24.) Már 1947-től a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának dolgozott, 1948-tól hivatalosan is tagja lett. 1947-től a Magyar Kommunista Párt tagja. 1950–1953 között az elhárításnál dolgozott az amerikai alosztály vezetőjeként (I/3-a). 1954. júniusától 1955-ig a BMII/2. (jugoszláv) alosztály vezetője, elvégezte a Külügyi Akadémiát, majd 1955-1959 között a londoni rezidentúra vezetője, illetve 1959-ben londoni ideiglenes ügyvivő volt. 1975-ben helyezték nyugállományba.(www.neb.hu, továbbá UNGER Gabriella: *„Mi voltunk az első civilek a bevonulás után”*. Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után 1968-ban, In Betekintő folyóirat, 2007/2, online: www.betekintő.hu alapján, 2019.01.20. Köszönettel tartozom Szekér Nórának, hogy figyelmembe ajánlotta a tanulmányt.)

⁷²³ A rezidentúra „*az állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – feladatok ellátására felkészített konspirált szervezeti forma. Vezetője a rezidens*”. (GERGELY Attila: *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*, Budapest: BM Könyvkiadó, 1980., idézi: Bank Barbara: *Egyharmad és III/I. Hírszerzés és gazdasági manipuláció az 1980-as évek végén*, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2014, 4.

⁷²⁴ Ahogy az előzőekben már kitértünk rá, a legális rezidentúra létrehozása előtt a magyar hírszerzésnek már volt embere Belgrádban.

⁷²⁵ 1953-1955 között végig Kádár József év.örgy.

János⁷²⁶ operatív beosztott tartotta. 1954 júniusában új alosztályvezetőt neveztek ki Szikla Péter személyében, aki a továbbiakban az instrukciókat küldte Budapestről. Bizonyos esetekben osztályvezetői szintről is érkeztek iratok, egyrészt Gazdik Gyula⁷²⁷ áv. alezredestől, aki a BM II. Osztályának vezetője volt 1953 júliusa és 1954 áprilisa között, majd 1954. szeptember 18-tól utódjától, Hárs István⁷²⁸ áv. ezredestől is.

A belgrádi rezidentúra felállításkor még csak az első lépések történtek meg a magyar–jugoszláv kapcsolatok helyreállítását illetően, így az 1954-es és – a viszony javulásával párhuzamosan – az 1955-ös év munkatervei lényegi eltéréseket mutatnak. Az aktákban szereplő első jelentés 1953. szeptember 19-re van keltezve, ebben a rezidentúra általános, és az ügynökökre közvetlenül vonatkozó feladatokat írták le.⁷²⁹

Általános feladat volt a jugoszláviai helyzet megismerése, az ügynökhelyzet tanulmányozása, ezen kívül a központi jugoszláv objektumok és a magyar vonatkozású szervezetek központjainak felderítése és tanulmányozása. További feladat volt a konspiratív találkozóhelyek és tárgyipostaládák felderítése, szervezése, illetve ezzel kapcsolatban a belgrádi vendéglátóipari vállalatok felderítése és tanulmányozása is. Az információszerzést elősegítendő a különböző követségi fogadásokat, kiállításokat és rendezvényeket rendszeresen látogatniuk kellett. A rezidentúra beosztottjainak közvetlen feladata volt többek között a követségi épület ellenőrzése technikai szempontból, a követségi bizalmas és konzuli irattár anyagainak felülvizsgálata, továbbá a társadalmi kapcsolatok kiépítése. 1953 decemberében a

⁷²⁶ Életrajzát a kutatások eddigi szakaszában nem sikerült megismerni, nevét néha Hornyán alakban írták.

⁷²⁷ Gazdik Gyula (Budapest, 1911.09.23.–Budapest, 1981.12.13) Már az általános iskolát a Szovjetunióban végezte, ahol 1940-ben tartalékos tiszt lett, az északi fronton harcolt. 1946-ban tért vissza Magyarországra, 1947-től a Starter Akkumulátorgyár gyárigazgatója, majd a Magyar Siemens Művek vezérigazgató-helyettese. 1951 júliusában kerül az ÁVH-hoz, 1953. július 22. – 1954. április 21. között a BM II. Osztályának vezetője. 1962-ben helyezték nyugállományba.

⁷²⁸ Hárs István (1924.09.15-2014.12.04.), Fémesztergályos, az MKP majd az MDP pártközpontjában, majd 1952-ben az MDP KV Adminisztratív Osztályának helyettes vezetőjeként dolgozott. 1954 szeptemberében ezredessé nevezték ki, a Belügyminisztériumban az I. (Hírszerző) Osztályt, majd Főosztályt vezette. 1955. decemberében belügyminiszter-helyettes, egyben az I. (Államvédelmi) Főcsoportfőnökség vezetője lett. 1957 júniusától a Magyar Rádió Agitációs és Propaganda Főosztályának vezetője lett, 1959 októberében a Magyar Rádió és Televízió első elnökhelyettesévé nevezték ki, majd 1974–1988 között a Magyar Rádió elnöke volt. (TÓTH Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata...*i.m. 30. alapján)

⁷²⁹ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, *Jelentés a rezidentúra közeljövőben végrehajtandó feladataira.* 1953.12.27 10.

fentiekén kívül feladatul adták ki, hogy a biztonságos munkavégzés feltételeit teremtsék meg.⁷³⁰ Budapestről küldtek olyan beosztottat, aki át tudta vizsgálni a követség épületét biztonsági szempontból. A rezidentúra dolgozóinak védekezni kellett a lehallgatások ellen⁷³¹, ezenkívül a rejtjelkulcsokat őrző széf védelmét is meg kellett szervezniük.

Habár a rezidentúra 1953-56-os fennállása alatt az iratok tanúsága szerint nem történt beszerzés, mégis érdekesnek tartjuk megvizsgálni, hogy milyen személyeket terveztek megkönyékezni az ügynökök. Egyrészt természetesen a jugoszláviai magyarok voltak a „célpontok”, mint például a „*Pur János*” fedőnéven említett személy, aki a jugoszláviai magyarokról szerezhetett volna információkat, vagy „*Zentai Anna*”, akinek a szülei Magyarországon éltek, és aki a tanulmányai elvégzése után „*Jugoszlávia egyik legnagyobb atomkutató intézetének alkalmazásába került*”. Szintén itt dolgozott Takács vagy Csoma István, fedőnevén „*Nagy Gergely*”, akit ugyancsak tanulmányozásra érdemesnek ítélték meg. A beszerzési kívánt egyének másik csoportja a különböző diplomáciai képviselőteken dolgozó személyekből állt, ilyen volt például Varga Józsefné („*Fehér Katalin*”), Agah Aksel belgrádi török nagykövet házvezetőnője és állítólagos szeretője, vagy Szabó János („*Zimonyi Pál*”) az angol nagykövet gépkocsivezetője, de az iratok tanúsága szerint megkönyékeztek Philippe Daudy-t („*Londoni*”) is, az AFP belgrádi irodájának vezetőjét.⁷³² Olyannyira fontos feladatnak tartották a „*Fasiszta Magyar Emigráció (sic!)*” megfigyelését és az ellene folytatott kutatómunkát, hogy az 1954-évi második hathavi munkatervnek már ez volt az elsődleges pontja, megelőzve az UDB és a Külügyi Államtitkárság ellen végzett kutatómunkát is, azonban ezen a téren (sem) sikerült érdemi előrelépést elérniük az ügynököknek.⁷³³

A szovjet–jugoszláv viszony javulásával párhuzamosan a belgrádi hírszerző munka jellege is megváltozott, az 1955. évi első hathavi munkatervben a korábbiaktól eltérő elemek is megjelentek a rezidentúra feladatai között, alapvetésként megfogalmazták, hogy a normalizációhoz alkalmazkodva a hálózat a munkát annak alávetve fogja végezni. Az állandó és legfontosabb feladat a normalizáció alakulásának figyelemmel kísérése, értékelése és az ezekről való jelentéstétel, ezzel párhuzamosan felhagytak a jugoszláv állampolgárok beszerzési kísérleteivel, törekedtek a baráti kapcsolatok kialakítására, a „*sötét*” hírszerzési

⁷³⁰ Uo. 1953.12.27., 12.

⁷³¹ Például a beszélgetéseket felhangosított rádió mellett folytatták le. Uo. 13.

⁷³² ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, 1954. második hathavi munkaterv, 166-167.

⁷³³ Uo. 163.

módszereket⁷³⁴ már nem alkalmazták. A munkaterv alapján ügynökséget a továbbiakban nem foglalkoztattak, azonban a Jugoszláviában tartózkodó külföldi személyek felé aktív ügynökségépítő munkát végeztek. A hírszerzési objektumokról csak „legális” módon szerezhettek információt, baráti beszélgetésekből, „legális” forrásokból. Aktív tevékenységet végeztek a javuló kapcsolatok szélesítése, mélyítése terén, a konzuli ügyekben beérkező ügyfelekkel csak a konzuli ügyekkel kapcsolatban foglalkozhattak, ha önmaguk elmondanak információkat, azt használják fel, de „ne kérdezzessenek”.⁷³⁵

Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az iratok tanúsága szerint érdemi változást a nagypolitika irányváltása sem hozott, ugyanis kézzelfogható eredményeket sem 1955 előtt, sem az után nem tudott produkálni a belgrádi rezidentúra. Az 1955. évről szóló jelentésében például Kádár József vázolja a normalizáció helyzetét, főbb állomásait, és leírja, hogy az évben a rezidentúra hírszerző tevékenységet nem végzett, de ettől függetlenül információszerzés zajlott.⁷³⁶

5.2.3 Személyi ügyek

A rezidentúra természetesen nem választható el az azt alkotó ügynököktől, akik fedőmunkájuk árnyékában éltek mindennapjaikat a belgrádi követségen. Mint már korábban kitértünk rá, a kapcsolatok mélypontján a követség egyetlen beosztottja – véleményünk szerint – Kárpáti Tibor volt, aki egyben a HM IV. Főcsoportfőnökség telepített ügynökeként tevékenykedett, információkat azonban csak más diplomatákkal folytatott beszélgetésekből illetve a sajtóból tudott szerezni.⁷³⁷ A VIII. Főosztály első kiküldött ügynöke Pintér („Patkó”)

⁷³⁴ „Sötét” hírszerzés: a hírszerző vagy ügynök beszélgetés során szerez meg értékes adatokat, értesüléseket olyan módon, hogy a partner nincsen tudatában annak, hogy ellenséggel áll szemben, és számára jelentős híryananyagot szolgáltatott ki. Nem ismeri az ellenség „sötét” szándékát. A beszélgetést a hírszerző vagy az ügynök megtervezi és előkészíti. Gergely Attila: *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*, BM Könyvkiadó, 1980., 83. (online: <http://www.titoktan.hu>)

⁷³⁵ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra, *A rezidentúra 1955 első hat hónapjának munkaterve*, 196.

⁷³⁶ uo. *Jelentés a belgrádi rezidentúra 1955-ös munkájáról, 1956.01.17.*, adta: Kádár József, 306.

⁷³⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945-1964., 00566-1953, 5/e, 17. d., szintén idézi RITTER László: *Titkos háború...i.m.*149.

Mihály gépkocsivezető volt, aki 1951 decemberében érkezett a követségre. A rezidentúra felállításakor a követségen a következő személyek kezdték meg a fedett munkát:⁷³⁸

- Kádár József áv. őrnagy. (fedőneve Kertész József, jelentéseit *Fekete J.*-ként szignózta), fedőmunkája a követségen I. osztályú követségi titkár. Rezidens;
- Kádár Józsefné⁷³⁹ (fedőneve Kertész Józsefné);
- Dömény József áv. szds. (fedőneve Kemény József, jelentéseit *Dán*-ként szignózta) fedőmunkája kultúrattaché, a rezidentúrán beosztott;
- Dömény Józsefné⁷⁴⁰ (Kemény Józsefné), rejtjelező feladatokat végezte;
- Rácz Pál⁷⁴¹ (fedőneve Arany János), követségen II. osztályú követségi titkár, a rezidentúrán titkos munkatárs.
- Kocziha Miklós⁷⁴² áv szds (fedőneve Szabó).

⁷³⁸ Külön nehézséget jelentett számunkra elkülöníteni az egyes személyeket, mivel a jelentésekben és feljegyzésekben felváltva használták a valódi és a fedett neveket. Szükséges megjegyeznünk, hogy a fenti „névjegyzék” több forrás ütköztetésével készült, azonban - főként az alacsonyabb beosztású személyek esetében - nehezebb volt megállapítani a valósi és a fedett nevet, ugyanis amennyiben a későbbiekben nem töltöttek be komolyabb tisztséget, más forrásokból nem rekonstruálható belgrádi tevékenységük.

⁷³⁹ Kádár Józsefné, szül.: Nagy Mária (Budapest, 1932. - ?)

⁷⁴⁰ Dömény Józsefné, szül.: Fehér Katalin, (1932. - ?)

⁷⁴¹ Rácz Pál (Bors, Románia 1928. január 4. – Budapest, 1986. március 22.) 1948 októberétől a külügyminisztérium beosztottja, 1950–1953 között a berni, 1953–1955 között a belgrádi, 1955–1957 között a washingtoni, 1957–1960 között a párizsi követség II. osztályú titkára. Az állandó magyar ENSZ Képviselő felállításában részt vett, majd annak állandó tagja lett. 1957-ben kiutasították az Egyesült Államokból. 1960 és 1968 között több különböző követség vezetője, majd 1970-ig a Protokoll osztály vezetője. 1970-ben, majd 1974–1976 között külügyminiszter-helyettes, 1970–1973 között belügyminiszter-helyettes és rendőr vezérőrnagy. 1980-tól haláláig a New York-i állandó ENSZ képviselő vezetője. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990...i.m.* 242-243. alapján)

⁷⁴² Kocziha Miklós (Békéscsaba, 1926. október 31. – Budapest, 2006.) 1949–1952 között az ÁVH Személyzeti Osztályának munkatársa, 1952–1953 között a moszkvai Állambiztonsági Főiskolán volt hallgató. 1954–1960 között különböző külföldi állomáshelyeken volt hírszerző tiszt, majd 1962-ben a koncepciók perekben való részvétele miatt leszerelték, ezt követően 1968-ig a IBUSZ munkatársa. 1968–1971 között a Magyarok Világszövetségének főmunkatársa, majd ottawai követségen beosztott diplomata 1975-ig. 1981-től 1986-os nyugalmozásáig a New York-i főkonzulátus vezetője volt. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990...i.m.* 203. alapján)

A beosztottak kiutazásuk előtt fel lettek készítve a külföldi hírszerző munkára,⁷⁴³ továbbá a valós és a fedőmunka ellátásával kapcsolatban egy decemberi jelentésben Hornyán János arra hívta fel a beosztottak figyelmét, hogy viselkedésük ne különbözzön a követségi dolgozókéétól, mert az az UDB-nek szemet szúrhat.⁷⁴⁴ Dömény és Rácz 1953. július 27-én, Kádár József rezidens december 28-án, Kocziha Miklós pedig 1954. június 24-én érkezett a követségre.⁷⁴⁵

A követségen 1955 februárjában a rezidenseken kívül tíz beosztott dolgozott, valószínűsíthetjük, hogy a rezidentúra felállítása idejében is ilyen létszámmal „üzemelhetett” a követség, ugyanis a viszony javulásának kezdeti aktusa, a kölcsönös követcsere már 1953 szeptemberében megtörtént. A követség (külügyminisztériumi hatáskör) és a rezidentúra (belügyminisztériumi-államvédelmi hatáskör) alkalmazottjain kívül a követségen dolgozott még Halász János attaché is, akiről egy jelentés alapján tudhatjuk, hogy az MNVK 2. Csoportfőnökség alkalmazottja, tehát a katonai hírszerzésnek dolgozott.⁷⁴⁶

Mielőtt Kádár rezidens a követségre érkezett volna, Dömény és Halász között már feszültség volt, bár ennek az iratokban kevés nyoma maradt.⁷⁴⁷ Kádár József érkezése után közte és Halász János között a fő konfliktusforrás – az általános feszültségeken túl, amely a különböző civil és katonai hírszerző/elhárító szervek között fennállt – az volt, hogy melyikük

⁷⁴³ Képzésük kiterjedt: rejtjelezés, fényképezés, gépkocsivezetés, az ügynökjelöltek kiválasztásának módszerére, ügynökjelöltek tanulmányozásának módszerére, ügynökjelöltek beszerzésének módszereire; a figyelés felderítésének és lezárásának módjára, az összeköttetési feladatok módszerére; a rezidentúrákkal kapcsolatos pénz és egyéb iratok kezelésének módjára; a találkozások módjára; a rezidentúrában dolgozó operatív beosztottak által készítendő jelentések elkészítésének módjára; a társadalmi kapcsolatok kiépítésének jelentőségére és módszerére; az UDB, mint elhárítószervnek módszereire; követségen belüli elhárítás és konspiráció módjára. ÁBTL. 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, Hornyán János op. beosztott jelentése, 1953.09.19. 11.

⁷⁴⁴ Uo. Hornyán János op. beosztott jelentése, 1953.12.27., 15.

⁷⁴⁵ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra összefoglaló jelentés 1954.08.20., 29.

⁷⁴⁶ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra . *Jelentés. A rezidentúra eddigi működésének értékelése, 1954.03.20, adta: Hornyán János. áv. hgy, 72.*

⁷⁴⁷ Sajnos az előzményeket nem ismerjük, de Dömény az egyik jelentésben a személyét ért támadásokkal kapcsolatban a következőket hozza fel saját védelmére: [Hogy több hibát elkövet – D.D.F.] *Ennek oka azonban az, hogy sok mindennel nem értek egyet a „munka” szervezése terén a követségen. A munka szót azért tettem idézőjelbe, mert a valóságban alig van követségi munka. Biztos vagyok abban, hogy minden futár után kapni fogok ilyen jellegű kritikákat mindaddig, amíg nem csinálom és is azt, amit Halász elvtárs csinál, hogy reggel 8 órától este 6-7 óráig ücsörögjek bent, iktatgassak ide-oda, soha sehová ne menjek el, egyedül a mozin illetve más közös szórakozáson kívül. Ha én is így teszek, akkor biztos, hogy nem fogok többé hazulról olyan bírálatot kapni, hogy huzódozom a követségi munkától.*” ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/3 Belgrádi rezidentúra – *Levelezési dosszié*, 6.

kapja a konzuli feladatokat. A központtól kapott jelentés alapján ez azért fontos – és Kádárnak a követtel való megbeszéléskor, a feladatok elosztásakor azért kellett erre törekednie – mert így tudnak majd további személyeket keresni, akiket be tudnak szervezni. A látogatókkal kapcsolatban azt az utasítást kapta a rezidens, hogy a félforgalmat növelni kell, akár hivatalosan is be kell hívni állampolgárokat ügyintézésre, az ügyfelekkel kedvesnek kell lenni, az ügyeket minél gyorsabban kell elintézni.⁷⁴⁸ A látogatók száma egyébként alacsony volt, csupán heti 8-10 ember.⁷⁴⁹ Problémaként jelölték meg, hogy magyarok főként a Vajdaságban élnek, ami messzebb van Belgrádtól, továbbá az „*UDB terrorja miatt a lakosság fél felkeresni a követséget*”.⁷⁵⁰ Olyan személyeket kellett elsősorban keresniük: akik a vizsgálandó objektumokban dolgoznak; Jugoszláviában élő rokonaik beszervezhetők; volt VKF/2-es tisztek közül olyanokat, akiknek lehet hálózatuk Jugoszláviában; Magyarországon élő jugoszláv emigránsok otthon maradt, magasabb beosztásban dolgozó rokoni, ismerősei.⁷⁵¹ Visszatérve a személyi konfliktusokhoz, problémát jelentett, hogy Halász és Kádár egy helységben voltak elhelyezve, így az érzékeny adatokat, vagy a beszervezettekkel történő kapcsolattartást sem tudták kivitelezni. A konzuli feladatok intézését végül Kádár kapta meg.⁷⁵²

A Halász és Kádár közötti konfliktuson kívül a rezidentúra és a követség beosztottjai sem tudtak megfelelő minőségben együtt dolgozni. Dömény József egyik, 1954. júniusi jelentésében Kurimszky Sándor követet tette ezért felelőssé.⁷⁵³ Felvetette, hogy bár a követségi kollektíva nagyon javult, a viszony jó, a legfőbb probléma Kurimszky követ, aki kijelentette korábban is, hogy mint volt rendőr vezérőrnagy sok ellentéte volt az ÁVH akkori vezetőivel. Kurimszky Dömény szerint a rezidentúra tagjait igyekezett egymás ellen hangolni, továbbá a

⁷⁴⁸ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. 76.

⁷⁴⁹ Az ügyfélforgalom további alakulása: 1954 februárjáig nőtt a félforgalom, de csak kis mértékben. Márciustól visszaesett, hetente 5-6 fő. A jelentés szerint az UDB fenyegetettség miatt nem mennek az emberek, ugyanis az UDB zaklatja a követségről kijövőket. A budapesti jugoszláv követség látogatottsága ezzel szemben az ötszörösére nőtt, havi 350-400 fő. Ennek oka lehet az is, hogy a Belügyminisztérium nem figyelte és vegzálja a látogatókat. Az engedmények ellenére az UDB ugyanúgy figyelt és „*durva módszerekkel ellenőrzi a követség beosztottjait*”. Csonka István á.v. hdgy. még azt is javasolja, hogy akkor Budapesten is figyeltesse le a követségi alkalmazottakat és a követségi látogatókat is. (*Jelentés a belgrádi magyar követség helyzetéről (1954.04.09), adta Csonka István á.v. hdgy.*) Arról egyébként, hogy mennyi magyar élt pontosan Jugoszláviában, nem volt pontos kimutatásuk. uo. 72.

⁷⁵⁰ Uo. 72.

⁷⁵¹ Uo. 78.

⁷⁵² Uo. 72.

⁷⁵³ Uo. *Jelentés a követség beosztottjainak egymáshoz való viszonya. (1954.06.28., adta: Dömény József)* 201-203.

katonai hírszerzést és az ÁVH-sokat. Bár a jelentést tekinthetjük egy szubjektív véleménynek, mivel Budapestre is eljutott, jelzi, hogy nem volt minden rendben. Kurimszky követ szerint Dömény fölényeskedő és agresszív, Halász attaché a legfegyvelmezettebb.⁷⁵⁴ 1955. január 9-10. között Hajdú József⁷⁵⁵ látogatást tett a követségen, akinek jelentéséből megtudhatjuk, hogy Kurimszky Sándor tele volt panasszal. Szerinte beosztottjai nem fogadták el utasításait, míg „másik vonalról” utasítást nem kaptak. Ez a másik vonal a Kádár vezette rezidentúra volt. A rezidens nem vette tudomásul, hogy Kurimszky a követség vezetője. A követ szerint merevségben és önfejlésben Kádárt Dömény követi. A rezidens egy másik beosztottja, Rácz pedig nem szeret a követségben lenni, mert tud franciául, de itt nem tudja kamatoztatni, ezért javasolják, hogy helyezték vissza a külügyminisztériumba, francia vonalra. A jelentésben már a személyzet fokozatos lecserélését is javasolják, külön kiemelve Kádárt.⁷⁵⁶ Itt szükséges megjegyeznünk, hogy ez a jelentés is jól mutatja, a központ szerint az akkori alkalmazottak nem követték megfelelően a normalizációval járó irányváltást, meglehetősen bizonytalanság uralkodott közöttük, és nem értették ezt az új „vonalat”. Úgy gondolták, hogy a normalizáció nem „őszinte”, csak „etetés” mind a Szovjetunió és szatellit államai, mind Jugoszlávia részéről.⁷⁵⁷

A személyzeti konfliktusok sorában még egy jelentést kell megemlítenünk, melyet Kádár rezidens küldött a központba 1955 januárjában, tehát már a normalizációs folyamat közepén.⁷⁵⁸ Ebben Kurimszkyról azokat az információkat írta le, miszerint a követnek korábban gondjai voltak az ÁVH-val, Péter Gáborral is vitázott, még „*Farkas Vladi elvtársra (sic!)*” is tett gúnyos megjegyzéseket. Kurimszky állítólag azt mondta, hogy a belügyi vonal veszélyezteti a normalizációt és állítása szerint ő egyébként sem akart a külüghöz kerülni, még Gerő Ernő is ígéretet tett neki, hogy le fogják innen váltani és áthelyezik a külügyminisztériumból.

⁷⁵⁴ Uo. *Feljegyzés Kemény József magatartásáról (adta: Gazdik Gyula áv. alezr.)* 22.

⁷⁵⁵ Hajdú (Ehman) József (Rákospalota 1898. július 12. – Budapest 1966), Ebben az időben a külügyminisztérium főosztályvezetője

⁷⁵⁶ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra, *Jelentés a belgrádi magyar követségen tett látogatásról, dátum nélkül*, 135-136.

⁷⁵⁷ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, *Rácz Pál jelentése, 1954.11.26.*, 286.

⁷⁵⁸ uo. *Fekete J. jelentése, 1955. 01.21.* 138.

5.2.4 A Jugoszlávia elleni hírszerző munka hiányosságai a belgrádi rezidentúra munkájának tükrében

„...a hírszerzés. Ez az én legnagyobb bánatom. [...] Ez különösen a titoista Jugoszláviára vonatkozik. Mintegy félmillió magyar él Jugoszláviában, Belgrádban kb. 10 ezer magyar él. Nagyon sokan ezek közül szemben állnak a Tito-rendszerrel és szívesen dolgoznának nekünk. Erre meg van a lehetőségük is. A titoista Jugoszláviának Magyarországgal van a leghosszabb közös határa. [...] Az adottságok ellenére a helyzet az, hogy a titoista Jugoszláviával kapcsolatban a hírszerzés vonalán még saját szükségletünket sem látjuk el, pedig nagy és komoly kötelezettségeink vannak az egész béketábor számára is.”⁷⁵⁹

Rákosi Mátyás jellemezte így a Jugoszlávia elleni hírszerzést az Andrássy út 60-ban tartott beszédében 1952 májusában. A magyar állambiztonság jugoszláviai hírszerző munkája valóban nem tekinthető sikeresnek, a probléma azonban sokrétű és a magyar állambiztonság egész szervezetében keresendő. A kommunista hatalomátvételt követően a rendszer természetéből fakadóan ideológiailag megbízható személyekkel igyekeztek feltölteni az államapparátust, ide értve természetesen az államvédelmet is, azonban az évek alatt nem alakult ki egy jól képzett, megbízható szakember-gárda. Beszédes adat, hogy 1954-ben a központi operatív tisztek 83%-ának, a megyei főosztályok dolgozóinak pedig 85%-ának csupán nyolc elemi, vagy ennél alacsonyabb iskolai végzettsége volt.⁷⁶⁰ A levéltári forrásokban megtalálható, a korszakban született jelentések gyakran hemzsegnek a helyesírási hibáktól,⁷⁶¹ ráadásul a dokumentumokból érződik, hogy készítőjük igyekezett több-kevesebb sikerrel a korszakra jellemző ömlengő pártzsargon használni, amely következtében a mondanivaló gyakran elveszett a mondatok között. Egy hálózat kiépítése, a kapcsolattartás, konspiráció, a beszélgetések közbeni finom információszerzés mind olyan terület, amely gyors észjárást és átlagon felüli értelmet kíván meg. Farkas Vladimir önéletírásában visszaemlékezett, hogy a szovjet tanácsadók vezetője szerint a hírszerző munkához „*nagy műveltségre, nyelvtudásra, bátor helytállásra, átlagon felüli alkalmazkodási és döntési készségre van szükség még.*

⁷⁵⁹ Rákosi Mátyás beszéde az Andrássy út 60-ban, 1952 májusa, idézi: MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség...i.m.*, 48.

⁷⁶⁰ KAJÁRI Erzsébet: *Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953-1956*, In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban...i.m.* 167.

⁷⁶¹ Müller Rolf politikai rendőrségről szóló munkájában is kitért az államvédelmi dolgozók körében tapasztalható műveletlenségre, megemlíti, hogy volt olyan vidéki osztályvezető, aki Szalacsi Richárd: *Helyesírási gyakorlatok* c. könyvét adta ki kötelező olvasmánynak. (MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban...i.m.* 203.)

Ezenkívül alapos emberismeret és kapcsolatteremtési képesség kell.” Farkas szerint megoldhatatlan feladat volt ilyen személyeket találni a hivatalos állomány feltöltésére.⁷⁶²

További problémát jelentett az ügynökök és informátorok *minősége* és beszerzésük módja. Amennyiben egy hírszerző tiszt talált egy személyt, akit beszerzésre alkalmasnak ítélt, kérelmet írt az alosztályvezetőnek, aki felterjesztette a kérést az osztály- illetve főosztályvezetőnek, akik továbbították a szovjet tanácsadók felé. Pozitív elbírálást követően került a miniszter elé a kérelem.⁷⁶³ Ez a hosszadalmas procedúra természetesen nem segítette elő a hatékony hálózatépítést. A mennyiség kontra minőség elve is hátráltatta az eredményes hírszerző munkát. A katonai elhárításnál, majd a Határőrség Felderítő Osztályánál az ügynököket, illetve informátorokat az anyagi érdekeltség alapján szervezték be,⁷⁶⁴ vagy – a legtöbbször csempészeket vagy elfogott határsértőket – pressziós alapon, zsarolás útján. Ezek az egyének a későbbiekben nem voltak megfelelően tartva, ráadásul – ahogy egy későbbi fejezetben látni fogjuk Urbán Aranka példáján – nem is készítettek megfelelő környezettanulmányt róluk, így megeshetett, hogy a jugoszláv állambiztonság által már beszerezett egyént foglalkoztattak a magyar szervek.

Ahogy már a korábbi fejezetekből is körvonalazódott, a belgrádi rezidentúrán nem folyt érdemi hírszerzési munka, illetve a munka minősége nem volt megfelelő, az iratok tanúsága szerint ennek számos oka volt. Például a biztonsági feladatokat, bár látszólag jól megoldották, akadtak homokszemek a gépezetben, szemléltetésnek kiváló Horváth Erzsébet takarítónő ügye, akiről azt gyanították, hogy az UDB beszervezte. Már 1954. január 21-én⁷⁶⁵ kérték eltávolítását a követségről, de egy augusztus 21-i⁷⁶⁶ jelentésben is azt olvashatjuk, hogy Horváth még mindig az épületben dolgozott. Ez azt jelenti, hogy egy valószínűsített UDB ügynök/informátor *minimum* hét hónapon keresztül járt szabadon a követség/rezidentúra épületében. Nem a biztonsági terület volt az egyetlen, ahol a rezidentúra nem remekelt. Amint már említettük, sem a követség, sem a rezidentúra dolgozóinak döntő többsége nem beszélt semmilyen délszláv nyelvet, nem szükséges részletezni, hogy a nyelvismeret hiánya egy külföldi hírszerző állomás

⁷⁶² FARKAS Vladimír: *Nincs mentség...*i.m. 293.

⁷⁶³ PALASIK Mária: *A Hírszerző Osztály...*i.m., 4.

⁷⁶⁴ ORGOVÁNYI István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség I. rész...*i.m. 7.

⁷⁶⁵ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. *Jelentés a belgrádi rezidentúra közeljövőben végrehajtandó feladatairól, 1954.01.09, adta: Hornyán János, 68-69.*

⁷⁶⁶ Uo. Jelentés Fekete József eddigi munkájáról, 1954. 08.21., adta: Kádár J., 231-240.

információszerző képességeit milyen mértékben csökkenthette. Sem a helyi lakossággal⁷⁶⁷, sem a különböző követségi fogadásokon (*coctailokon*) nem tudtak szóba elegyedni más ország képviselőivel, pedig Budapestről Szikla Péter külön felhívta erre a lehetőségre a figyelmüket.⁷⁶⁸ Ugyan a konkrét „terepmunkáról” szóló jelentések – valószínűleg ezek alacsony száma miatt – ritkán fordulnak elő a rezidentúra dossziéjában, a Halász János és Dömény József 1954. októberi útjáról mégis maradt fent irat, azonban ennek oka az ott vétett konspiratív hiba volt. Az egyik Neretva-hídon például fotózni kezdtek, azonban egy közelben álló személy felírta a rendszámukat. Ezt követően Dubrovnikban Halász a hotelszobájában felejtette a fényképezőgépét, amelynek filmjét kicserélte valaki, mire visszamentek érte.⁷⁶⁹

1954. szeptember 17-én egy szokatlanul hosszú, 32 oldalas jelentésben⁷⁷⁰ értékelte Szikla Péter a rezidentúra eddigi munkáját. A véleménye lesújtó mind a központban, mind a Belgrádban dolgozó beosztottokról, a rezidentúra ugyanis nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Jugoszláviában tevékenykedő munkatársak bár meg tudták teremteni a legkört a munkához, a gyakorlati hírszerző tevékenységet már nem tudták megkezdeni, részben azért, mert tapasztalatlanok voltak és nem tudták, hogyan fogjanak neki. Nem hajtottak végre beszervezést, csupán 1-2 embert figyeltek meg, ráadásul nagyon kevés információt küldtek tovább a központnak. Egyik beosztott sem lett az ország szakértője, specialistája, egy-egy részfeladatba merültek el és nem látták át az egész politikai helyzetet. Senki nem mélyült el például Jugoszlávia történetében, földrajzában, gazdaságában, de még a politikában sem, nem végeztek adtagyűjtést, sőt arra módszert sem dolgoztak ki. A Külügyi Államtitkárságról, az UDB-ről vagy a jugoszláviai „*Fasiszta Magyar Emigrációról*” szinte semmi információjuk sem volt, bár ezt a központ többször is kérte. Ráadásul Budapest a feladatokat úgy osztotta ki, hogy az a felelős munkatárs követségi munkájával is kapcsolatban legyen. Hibájuknak rótták fel, hogy nem tervszerűen végezték a munkájukat, csupán ötletszerűen, nem látták a tágabb

⁷⁶⁷ Természetesen figyelembe kell venni, hogy a rezidentúra fennállásának idején a magyar–jugoszláv viszony meglehetősen rossz jellege miatt a jugoszláv lakossággal nem feltétlenül volt kapcsolata a követség/rezidentúra dolgozóinak.

⁷⁶⁸ A jelentésben Szikla saját tapasztalatból írja, hogy ilyen alkalmakkor, főleg ha szeszfogyasztás is történt, sok információt meg lehet tudni. Jelentés Dömény nyolc hónapos munkájáról, 1954.07.22, adta: Szikla Péter áv. hdgy. 204-205.

⁷⁶⁹ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra, 87.

⁷⁷⁰ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra . *Jelentés - a rezidentúra munkájának értékelése és javaslatok a munka megjavítására 1954.09.17.*, adta: Szikla Péter áv. hdgy. 39-70.

perspektívát, nem politikai képzésük nem volt rendszeres, nem voltak tisztában a magyar–jugoszláv kapcsolatok – és így a Párt politikájának – változásaival.⁷⁷¹

A hálózat „másik végét”, a központot is hibásnak találták számos dologban. Nem volt felelősségteljes a hozzáállásuk a belgrádi beosztottakhoz. A gyenge minőségű munkát tudomásul vették, és nem törekedtek annak javítására, az átdobott ügynököket képtelenek voltak összekötni a belgrádi rezidentúrával, így ők nem tudták segíteni a külföldi *munkájuk* megkezdésében. A rezidentúra védelmére felhozható, hogy a központ is elismerte felelősségét a hibák miatt a későbbiekben, ugyanis belátták, hogy „... a belgrádi rezidentúra az a terület, ahol az összes rezidentúrák között a legnehezebb operatív munkát végezni.”⁷⁷²

A hibák felsorolása mellett javaslatokat is tettek azok kijavítására. Ezek szerint egyrészt Budapestnek komolyabban kellett volna vennie a belgrádi „munkatársakat”, másrészt a rezidensnek, Kádárnak jobban össze kellett volna fognia a munkát, biztosítania kellett volna a megfelelő, „*harcos, lendületes, aktív*” munkaszellemet, harmadrészt a belgrádi beosztottaknak változtatniuk kellett volna a hanyag hozzáálláson, több kreativitásra és öntevékenységre sarkallták őket, például kötelező lett mindenkinek munkaterv kidolgozása, ezen kívül minden objektumnak külön felelőse lett. Érdemi javulás a rezidentúra munkájában azonban nem következett be, 1955 végére befejezte működését, a szervezési dossziéját 1956. augusztus 3-án lezárták.

⁷⁷¹ Ahogy a jelentés fogalmazott: „*Ideológiai lemaradásuk is károsan befolyásolja munkájuk eredményességét.*”(uo., 50.)

⁷⁷² ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra *Jelentés Dömény nyolc hónapos munkájáról, 1954.07.22*, adta: Szikla Péter áv. hdgy., 205.

5.3 JUGOSZLÁV HÍRSZERZŐ SZERVEK

A szovjet–jugoszláv konfliktussal párhuzamosan megromlott magyar–jugoszláv viszony egyik rendkívül érdekes következménye a két állam között kialakult „ügynökháború” volt. Mindkét ország sztálinista vezetése szovjet típusú titkosszolgálati szerveket hozott létre, a két állam szerveinek vezetői pedig jól ismerték egymás módszereit, a konfliktus előtt tapasztalataikat megosztották egymással, sőt, személyes kapcsolat is volt köztük.⁷⁷³ A téma kutatását azonban számos tényező nehezíti, amelyek közül a legfontosabb, hogy a jugoszláv államvédelem iratai a mai napig csak részlegesen kutathatók.⁷⁷⁴ Ezzel ellentétben a magyar állambiztonság által a korszakban képzett nagymennyiségű iratanyagból – a gyakran hiányos vagy egymásnak ellentmondó adatok ellenére – képet kaphatunk a jugoszláv állambiztonság Magyarország elleni munkájáról.⁷⁷⁵ A következőkben a jugoszláv állambiztonsági szervek felépítését és Magyarország elleni tevékenységüket mutatjuk be.

5.3.1 Kis jugoszláv hírszerzési szervezettörténet

A jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítéséről és módszereiről részletes jelentések olvashatók a magyar (állambiztonsági) levéltári dossziékban,⁷⁷⁶ amelyek „átállt” ügynökök illetve a magyar hírszerzési eredmények alapján lettek összeállítva. Ezzel kapcsolatban azonban több problémára is fel szeretnénk hívni a figyelmet. Egyrészt a szovjet és magyar állambiztonsági együttműködés gyakran egyoldalú volt, a megszerzett információkat a

⁷⁷³ RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 133.

⁷⁷⁴ 2010. július 8-án Andrey Kovatchev, Tőkés László, Milan Zver és Cristian Dan Preda kérdést nyújtott be az Európai Parlamentben „Az egykori jugoszláv kommunista titkosszolgálat (UDBA) levéltári iratai” tárgyában. Arra hívták fel a figyelmet, hogy „Egy uniós tagállam, Szlovénia állampolgárai nem kapnak hozzáférést a jugoszláv totalitárius kommunista rendszerbeli múltjukkal kapcsolatos levéltári iratokhoz”, amelyek egy olyan országban találhatóak (Szerbia), amely kérelmezte felvételét az Európai Unióba. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2010-5105_HU.html?redirect=utoljara letöltve: 2021.01.12)

⁷⁷⁶ Dolgozatunkban a következő, a jugoszláv hírszerző szervekről szóló, összefoglaló jellegű állambiztonsági dossziékat használtuk fel: ÁBTL 4.1 A-2127/24 Hírszerzés-történeti kutatás. A jugoszláv titkosszolgálat – UDB – Magyarország elleni tevékenysége; ÁBTL 4.1 A-694 Jugoszláv BM szervek felépítése; ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek; ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei; ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1-4 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek;

szovjetek nem minden esetben osztották meg a magyar féllel.⁷⁷⁷ Másrészt a disszidált jugoszláv ügynökök illetve tiszték által átadott információk nehezen voltak ellenőrizhetőek, ráadásul gyakran nagyon hiányosak voltak. Egy esetben például egy V/4020 fedőnevű jugoszláv vezérkari őrnagytól nem tudtak választ kapni arra, hogy a KOS (*Kontraobaveštajna služba* – kémelhárító szolgálat) szervezetén belül működik-e hírszerzés, a kihallgató szerint ez akár arra is utalhatott, hogy az őrnagy dezinformálni próbálta a magyar szerveket.⁷⁷⁸ Harmadrészt a jelentéseket gyakran az adott politikai helyzethez szabták, amelyben nem a tények ismerete, hanem az aktuális koncepció alátámasztása volt az elsődleges szempont.⁷⁷⁹

A második világháború alatt, az első „össz-jugoszláv” állambiztonsági szolgálat létrejötte előtt a felderítő-elhárító munkát több különböző csoport végezte, például a **Katonai Kémelhárító Szolgálatot** (*Vojno obavještajna služba* – VOS), amelyet 1941 augusztusában hozták létre szlovén területen, ekkor azonban még nem volt elkülönítve a hírszerzés és az elhárítás, illetve a politikai és a katonai vonal.⁷⁸⁰ A szervezet szabotázsakciókat hajtott végre német és olasz célpontok ellen, 1941 decemberétől pedig a kollaboránsok ellen szerveztek merényleteket.⁷⁸¹ 1944-ben,⁷⁸² a magyar források szerint viszont csak 1945-ben⁷⁸³ alakult meg a **Jugoszláv Néphadsereg Vezérkarának II. (hírszerző) Igazgatósága** (*Jugoslavenska narodna armija, II. Uprava*), amely a Jugoszlávia határain kívül folyó katonai hírszerző munkát szervezte és irányította, ezen kívül információt gyűjtött olyan fegyveres, kormányellenes

⁷⁷⁷ RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 136.

⁷⁷⁸ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, 109.

⁷⁷⁹ Jó példa erre a Lazar Brankov és Živko Boarov kihallgatásáról készült feljegyzés, amelynek a jugoszláv állambiztonságról szóló részei alapján jelentést írtak, a Rajk-per koncepciói azonban kitűnnek belőle. Állításaik alapján az OZNA-t a brit titkosszolgálat hívta életre, vezetője, Ranković a Gestapo embere volt. A háború után a jugoszláv vezetők engedték, hogy az OZNA usztasákkal, csetnikekkel, királypártiakkal legyen tele, különösen a Vajdaságban és Horvátországban. „Az UDB tehát megalakulásától kezdve nagy szerepet játszott abban, hogy az angol-amerikai imperialisták tervei szerint Jugoszláviában Titoék uralomra jussanak”, a szálakat pedig így Ranković mozgatja. ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Brankov Lazar és Boarov Zsivko vallomása*, 1950. június 28., 216.

⁷⁸⁰ KRPIČ, Nada: *Organizacija obveščevalne službe nov in po slovenije 1941 – 1945*, Ljubljana Egyetem, diplomamunka, Ljubljana, 2016, 1. (online: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Krpic-Nada.PDF> utoljára letöltve: 2021.03.03.)

⁷⁸¹ TOMAŠEVIĆ, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford, 2001, 97.

⁷⁸² DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services*...i.m. 12.

⁷⁸³ ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése*, 105. szintén közli: RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 140.

szervezkedésekről, amelyek esetleg jugoszláv területén működtek. A II. Igazgatóságnak öt osztálya volt:⁷⁸⁴

- I. Osztály – stratégiai hírszerzés. Öt alosztályból állt, az 1. alosztálya foglalkozott a Tájékoztató Iroda országai elleni hírszerzéssel a konfliktus 1949-es eskalálódása után.⁷⁸⁵ Az I. osztály foglalkoztatta a katonai attasékat is.⁷⁸⁶
- II. Osztály – hadászati hírszerzés. A katonai alakulatokon, hadtesteken, hadosztályokon belül végzett hírszerzést, hálózati munkával azonban külföldön nem foglalkozott. A Magyarországra szökött jugoszláv tisztek beszámolóí alapján a hadászati hírszerzés az 1950-es évek elejétől kezdve – ahogy a háború lehetősége egyre fenyegetőbb árnyként vetült a két országra – elkezdte kiválogatni a legjobb ügynököket, akik a háború esetén a visszavonuló jugoszláv csapatok után eredeti lakhelyükön maradnának és onnan hajtánának végre feladatokat.
- III. Osztály – tengerészet;
- IV. Osztály – légügy;
- V. Osztály – kapcsolat az országban lévő katonai attachékkal.

1944. május 13-án a boszai Drvar-ban – amely ekkor a jugoszláv partizánhadereg parancsnoki központja volt – életre hívták a **Népvédelmi Osztályt** (*Odeljenje za zaštitu naroda* – OZNA), amely a háterszágban végzett politikai hírszerzést és már születésénél ott bábáskodtak a szovjet tanácsadók.⁷⁸⁷ Szervezetileg járási, körzeti illetve köztársasági OZNA szervezetek működtek, ezek a központi (belgrádi) OZNA-nak voltak alárendelve.⁷⁸⁸ Az újonnan alakult központi szervezetbe beolvasztották a VOS-t is annak feladataival együtt.⁷⁸⁹ Pár hónappal később, 1944. augusztus 15-én a **Jugoszláv Népvédelmi Hadtest** (*Korpus narodne odbrane Jugoslavije* – KNOJ) is létrejött, a szervezet a partizánok által elfoglalt területeken biztosította a rendet, majd a háború után határőrségként funkcionált. A KNOJ az

⁷⁸⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről*. évsz. nélkül (valószínűleg 1953), 106-107.

⁷⁸⁵ ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése*, 105. szintén közli: RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 140.

⁷⁸⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről*. évsz. nélkül (valószínűleg 1953), 106.

⁷⁸⁷ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services*...i.m. 10.

⁷⁸⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése* 107.

⁷⁸⁹ Jozo Tomašević: *War and*...i.m. 32. l. ábjegyzet

OZNA alá volt rendelve, annak parancsait teljesítette. A jugoszláv állambiztonsági szerveket az OZNA megalakulásától kezdve egészen 1966-os kegyvesztettségéig Aleksandar Ranković vezette. Ugyan a leendő tagköztársaságok még nem álltak teljes mértékben a partizánok irányítása alatt 1944-ben, a különböző tagállamok OZNA szervezeteinek vezető pozícióit azonban már kiosztották olyan személyeknek, akiknek voltak szovjet kapcsolataik. 1944 második felétől felgyorsultak az események, október 20-án Tito partizánjai a Vörös Hadsereg katonáival együtt visszafoglalták Belgrádot, a kommunista vezetés így a politikai élet még több részére rátehetette a kezét, és az OZNA kiépíthette szervezeteit Közép-Szerbiában és a Vajdaságban is. 1944. október 31-én Belgrádban egy találkozó keretében lefektették az OZNA strukturális alapjait. Megjelent a katonai elhárítás, mint harmadik osztály, és egészen 1946 tavaszáig, a KOS megalakulásáig az OZNA kötelékében is maradt. Az OZNA-nak öt osztálya volt, úgy, mint a hírszerzés, katonai elhárítás, kommunikációs, gazdasági és technikai ügyek. 1944 és 1948 között körülbelül 3000 jugoszláv katonai személy tanult valamelyik szovjet akadémián, illetve 29 OZNA tiszt tanult az NKVD akadémiáján Moszkvában. Hat hónapos képzésen vettek részt, majd hazatérve kurzusokat tartottak a szervezet többi tagjának. Az egyik legfontosabb itt tanult irányelv az ún. „lefedés” volt, amely azt jelentette, hogy minden tíz állampolgárra kellett jutnia egy OZNA ügynöknek, és jelen kellett lenniük az állam minden intézményében, a minisztériumoktól a gyárakig bezárólag.⁷⁹⁰ 1946 tavaszára tehát Jugoszláviában mind katonai, mind polgári vonalon „harcedzett”, a szovjet módszereket ismerő és használó állambiztonsági szervezetek jöttek létre. Az 1945-ös jugoszláviai választásokat követően, 1946 januárjában kihirdették az új alkotmányt,⁷⁹¹ amelynek következtében az OZNA két részre vált: egyrészt a politikai hírszerzést végző Állambiztonsági Igazgatóságra (*Uprava državne bezbednosti* – UDB), másrészt a katonai elhárítást végző szervre (KOS).⁷⁹²

A KOS kémelhárító munkát végzett a jugoszláv hadseregben és a hadiiparban, ezen kívül hírszerzést folytatott az idegen államok hírszerző, elhárító és rendőri szerveiben. Minden fegyvernemnél, katonai területeknél, katonai iskoláknál, hadivállalatnál és a hadiiparban léteztek KOS alosztályok, struktúrája igazodott a hadsereg felépítéséhez.⁷⁹³ A szervezet

⁷⁹⁰ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 10.

⁷⁹¹ KARDELJ, Edvard: *Visszaemlékezések. Küzdelem az új Jugoszlávia elismeréséért és függetlenségéért, 1944-1957*, Fórum Kiadó, Újvidék, 1981, 190.

⁷⁹² DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 12. Az ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek dossziéban az OZNA kettéválását 1945-re datálják.

⁷⁹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről*. évsz. nélkül (valószínűleg 1953), 108.

központja Belgrádban volt, a szervezetet a belgrádi katonai főparancsnokság KOS osztálya irányította, vezetője egészen 1964-ig a korábban az OZNA III. Osztályát vezető Jefto Šašić ezredes volt, aki a honvédelmi miniszter-helyettes alá volt rendelve.⁷⁹⁴ Több alosztályáról is rendelkeztek magyar szervek ismeretekkel, de részletesen csak kettőt tudtak beazonosítani, az I. alosztályt, amely a központi nyilvántartást vezette, illetve a IV. alosztályt, amelyik a katonai hírszerzésért volt felelős.⁷⁹⁵ Ezen kívül létezett külföldi, helyőrségi, vizsgálati és felderítő alosztály is. A körzetparancsnokságok KOS osztályainak voltak alárendelve a katonai körzet területén lévő hadsereg- és hadosztályparancsnokságok KOS osztályai, a hadosztály szintű KOS osztályoknak pedig az ezred- és zászlóalj szintű KOS tisztek. Szervezetileg az ennél kisebb hadseregrészeknél a KOS informátori (b-egyén) hálózatot tartott fenn. Minden szakaszban legalább egy informátor dolgozott.⁷⁹⁶ 1948-at követően a KOS szervezeti felépítésében megjelent a „XII.” előtag, amely a későbbiekben a hadseregen belül jelölte a KOS-részlegeket.⁷⁹⁷

A polgári hírszerzés, az **UDB** a Jugoszláv Belügyminisztérium egyik osztályaként működött, szervezeti felépítése Jugoszlávia közigazgatási felépítésével volt azonos, központja Belgrádban volt. A belügyminiszternek három helyettese volt, amelyből kettő az UDB-vel, a harmadik helyettes a közigazgatással foglalkozott. A belgrádi központi szervhez kapcsolódtak a köztársaságok belügyminisztériumainak UDB osztályai, amelyeknek székhelye az illető köztársaság fővárosa volt. A tagköztársasági belügyminiszternek két helyettese volt, egyik az UDB-vel, másik a közigazgatással foglalkozott, a fontosabb jelentéseket a köztársasági belügyminiszter küldte tovább Ranković-nak.⁷⁹⁸ A központi UDB-k területe járásokra oszlott, a járási UDB kirendeltségek rendszerint a járás közigazgatási központjában voltak felállítva. A nagyobb városokban önálló UDB kirendeltségek működtek, amelyek közvetlenül a köztársasági UDB alá voltak rendelve. A járási és a nagyobb városok UDB kirendeltségei a köztársasági UDB osztályoktól kapták az utasításokat és jelentéseiket is oda terjesztették fel.⁷⁹⁹ Falvakban „*általában*” a tanácselnökök, illetve minden hivatalban „*általában*” az egyik

⁷⁹⁴ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 12.

⁷⁹⁵ 3.2.5 – O-8-014/1 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Adatok a jugoszláv hadsereg szervezetéről* (1949 január 25.) 14.

⁷⁹⁶ Uo.

⁷⁹⁷ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 12.

⁷⁹⁸ ÁBTL 4.1 A-694 Jugoszláv BM szervek felépítése, 13.

⁷⁹⁹ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik*, feljegyzés, 1950. június 30., 8.

vezetőhelyettes az UDB embere volt.⁸⁰⁰ A jugoszláv állambiztonsági lexikon⁸⁰¹ alapján az UDB-nek a következő osztályai voltak:⁸⁰²

- I. Osztály – *külföldi politikai hírszerzés*; Átszervezése után (1950-ben) az első osztályok végezték a szomszédos országok elleni munkát, de csak jugoszláv területről. Két részlege van:
 1. alosztály – Tájékoztató Iroda országai (IB)
 2. részleg – nyugati országok;⁸⁰³
- II. Osztály – *belföldi hírszerzés*;
- III. Osztály – *elhárítás*; A Kominform határozata előtt a legaktívabb részleg az Amerikai Egyesült Államok elleni részleg volt. 1948-ban létrehozták a Tájékoztató Iroda (IB) nevezetű speciális részleget a Szovjetunió és szatellitállamai képviseleteinek „feldolgozására”. A jelentős mennyiségű munka miatt két részre osztották az osztályt:
 - a. országhatáron belüli külföldi objektumok (pl. követségek) elleni hírszerzés és elhárítás;
 - b. külföldi hírszerzés;⁸⁰⁴
- IV. Osztály – *technika*; Telefon- illetve szoba lehallgatás, levélcenzúra, fotó laboratórium, vegyészeti laboratórium, rádióelhárítás, híradó.⁸⁰⁵
- V. Osztály – *gazdaság*.
A későbbiek folyamán az alábbi osztályokkal bővült az UDB:
- VI. Osztály – *biztonság*;
- VII. Osztály – *rejtjel*;
- VIII. Osztály – *káder*.

⁸⁰⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Belügyminisztérium mellett működő UDB*, 104.

⁸⁰¹ ĐORĐEVIĆ, Obren: *Leksikon bezbednosti*, Privredapublik, Beograd, 1986, 61-62.

⁸⁰² A magyar állambiztonsági iratokban az osztályok számozása és elnevezése nem teljesen egyezik az állambiztonsági lexikonban található adatokkal. Ez utóbbi forrást tekintettük hitelesebbnek, azonban az osztályokhoz tartozó bővebb információkat a magyar iratokból szereztük be.

⁸⁰³ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Belügyminisztérium mellett működő UDB*, 103.

⁸⁰⁴ ÁBTL 4.1 A-694 Jugoszláv BM szervek felépítése, 3-4.

⁸⁰⁵ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...i.m.* 12.

Ahogy már ismertettük, az ÁVH az 1950-es évek elejére vált története során a legönállóbbá, mintegy állammá az államban, továbbá ekkor lett módszereiben a legkegyetlenebbé is. Ez természetesen nem választható el a jugoszláv-magyar viszony és a jugoszláv-ellenes belföldi propaganda csúcsra járatásától, illetve a háborús hisztériától. A határ másik oldalán is hasonló tendencia volt megfigyelhető, az UDB 1948-ban rendőrségi hatáskört kapott, nyomozást folytathattak, letartóztatást eszközölhettek, dossziét nyithattak a megfigyelt állampolgárokról. Az Egyesült Államok hírszerzése is úgy értékelte, hogy „*az UDB a valódi kormány Jugoszláviában*”.⁸⁰⁶ Érdekeség, hogy az UDB-t bár a Belügyminisztérium vezette, azonban a Honvédelmi Minisztérium alá volt rendelve. Az UDB költségvetése a védelmi költségvetés része volt, az UDB-n belül katonai rendfokozatokat alkalmaztak és katonai egyenruhát viseltek.⁸⁰⁷ A szovjet–jugoszláv kapcsolatok megromlása érzékenyen érintette a jugoszláv hírszerző szerveket (is), ugyanis mind a hadseregben, mind az államapparátusban elkezdtek kiszűrni a Szovjetunióval szimpatizáló, esetleg együttműködő egyéneket.⁸⁰⁸ Ekkor hozták létre – elsősorban a politikai foglyok számára – Goli otok-on (*Kopár-sziget*) a hírhedt kényszermunkatábort is, ahova az első elítélteket 1949 júliusában szállították.⁸⁰⁹ Jugoszláviában az 1949 és 1953 között a Szovjetunióval illetve a Tájékoztató Irodával való szimpátia vádjával letartóztatottak számát az alábbi táblázatban közöljük:⁸¹⁰

⁸⁰⁶ CIA-RDP80-00810A006000580004-1, Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február 21., online: foia.cia.gov

⁸⁰⁷ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 13.

⁸⁰⁸ A CIA értesülése szerint a Vezérkar és az UDB vezető tisztjei titkos találkozót tartottak, amelyen a Tito iránti feltétlen hűség irányvonalát határozták meg, azonban a jelentés kitért arra is, hogy nagy volt a bizonytalanság és a kölcsönös bizalmatlanság mind a Vezérkar, mind az UDB tisztjei között. CIA-RDP82-00457R002100570011-8, *Tito's Attempted Rapprochement; Attitudes within Yugoslavia*, 1948. december 9. online: foia.cia.gov

⁸⁰⁹ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 17.

⁸¹⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Jelentés a Belügyi Államtitkárság 1954-es költségvetéséről* alapján. A forrásokból nem derül ki, hogy honnan származnak az adatok, azokat más forrásból visszaellenőrizni a kutatás eddigi pillanatáig nem sikerült.

Év	Letartóztatottak száma (fő)	Szabadrólra helyezetttek száma (fő)
1949	4046	1449
1950	3398	1557
1951	2527	2442
1952	1251	1893
1953	371	2710

Mivel a hírszerzéssel 1950-ig több szervezet is külön-külön foglalkozott (UDB első osztályai, a Vezérkar II. Igazgatósága, KOS, KNOJ), a munka nem volt túl hatékony, ezért 1950 augusztusában a határon dolgozó II. Igazgatóság tisztjeit átadták az UDB első osztályainak. A jövőben csak ez a szerv végezhetett határon túli hírszerzést.⁸¹¹ A centralizált információgyűjtés megteremtése mellett az egyesítés azért is volt célszerű, mert a katonai szervezeteknek nem volt könnyű kapcsolatot teremtenie a lakossággal, a polgári hírszerzés viszont katonai téren nem volt túl képzett, nem gyűjtött elégséges anyagot.⁸¹²

Az 1952. november 2-7 között tartott VI. pártkongresszus főként az új öniszervezési modell bevezetésének elfogadása miatt híresült el,⁸¹³ azonban már a kongresszus előtt megkezdődött az UDB átalakítása, aminek oka többek között az volt, hogy – a magyarországi helyzethez hasonlóan – a jugoszláv állambiztonság is kezdett túlnőni önmagán és állammá válni az államban. Ranković már a JKP KB 1951 júniusi IV. plénumán (állítólag) azzal érvelt az UDB átalakítása mellett, hogy annak „nem szabadna sem az állam, sem a törvények felett állnia [...] Az 1949-ben, Jugoszláviában történt letartóztatások 47%-a jogszerűtlen volt”.⁸¹⁴ 1952 decemberében a Belügyminisztériumot Belügyi Államtitkársággá szervezték át, ennek egyik igazgatósága lett az UDB. Ezt követően polgári alapokra helyezték a szervezetet, a katonai rangok adminisztratív beosztásokra lettek cserélve és – a magyar források szerint – letartóztatások is történtek. Az UDB városi és járási szervei függetlenek maradtak és nem lettek

⁸¹¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Belügyminisztérium mellett működő UDB*, 104. továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Magyarország elleni munka (é.n.)*, 118. szintén közli: RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 140.

⁸¹² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Belügyminisztérium mellett működő UDB*, 104.

⁸¹³ JUHÁSZ József: *Volt egyszer...*i.m. 134-135.

⁸¹⁴ DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services...*i.m. 18.

alárendelve a városi és járási belügyi szerveknek.⁸¹⁵ Amíg a háború után a megbízható párttagokat, partizánokat alkalmazták a hírszerző munkára, a Kominform határozat után főleg középiskolát végzettekkel töltötték fel a soraikat. Az új hírszerzők képzése egy Belgrádtól nem túl távoli, speciális diplomáciai főiskolán folyt.

Az 1950-es évek elején az informátori hálózatban is történtek bizonyos változások, ugyanis a „királyi, usztasa” rendőrség irattárából az UDB szervek előkeresték a királyi hírszerzés ügynökeit, és újra beszervezték őket, ez segítette, hogy a Tito-ellenes elemeket könnyebben felkutassák.⁸¹⁶ Szintén 1952-ben még egy új hírszerző osztályt hoztak létre a Jugoszláv Külügyminisztériumon belül, Koordinációs Osztály néven, személyzetét az UDB I. Osztályának tisztjei adták. Feladata a jugoszláv követségekre és kereskedelmi kirendeltségekre beérkező információk feldolgozása volt, amennyiben az értesülések a szomszédos szatellit államokat érintette, akkor azokat az UDB I. osztályának küldték tovább. A Koordinációs osztály havonta egy hírszerzési közlönyt adott ki és küldött meg az érintett intézményeknek.⁸¹⁷

Összességében, a fentiek alapján elmondható, hogy a jugoszláv hírszerzés szervezeti fejlődése más utat járt be, mint a magyar. Állományukban gyakorlottabb tiszték és ügynökök dolgoztak, a szovjet, s így a magyar módszereket ismerték, azonban nem álltak Moszkva irányítása alatt. Az ÁVH átalakításait mindig vezetői személycserék követték, amíg Ranković egészen 1966-ig az UDB élén tudott maradni, és a szervezetet úgy átalakítani, hogy az nem járt együtt az eltávolításával.

5.3.2 A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenysége

A második világháborút követően Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata aszimmetrikus természetű volt, amíg Budapest diplomáciai szempontból el volt szigetelve, addig Belgrád a SZEB jugoszláv misszióján keresztül Magyarországról naprakész információkkal rendelkezett.⁸¹⁸ Az elítélő határozatot követő első összefoglaló jelentés a jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni munkájáról 1948 októberében készült el, azonban a magyar szerveknek csak az 1950-es évek elejétől „*kezdet kialakulni*” egy átfogó kép a

⁸¹⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Az UDB szervezeti felépítése*, 126.

⁸¹⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Belügyminisztérium mellett működő UDB*, 104.

⁸¹⁷ Uo. 106. továbbá RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 140.

⁸¹⁸ Lásd a dolgot Szövetséges Ellenőrző Bizottságról szóló fejezetét.

jugoszláv állambiztonságról,⁸¹⁹ másrésről azonban, mint már említettük, ugyanúgy szovjet típusú állambiztonsági szervek voltak, így egymás módszereit ismerték. Az konfliktus kezdeti szakaszában készült jelentésben megerősítették, hogy a jugoszlávok már a világháború vége óta folytattak információgyűjtést politikai, gazdasági és katonai kérdésekben Magyarország területén, ráadásul 50-60 kilométeres mélységben felderítést is végeztek. A jelentés alapján az ügynökök kiválasztásának módja a mennyiségi és nem a minőségi elveket követte, ugyanis mindenkit beszerveztek, aki a „*kezükügyébe*” került, de elsősorban a kettős birtokosokat.⁸²⁰ Elkezdték emellett a titkos ügynöki hálózat kiépítését is, pressziós illetve elvi alapon. A kommunista internacionalizmus érdekes logikájába enged betekintést az elvi alapú beszervezéssel kapcsolatos megjegyzés, amely szerint „*Magyarországon igen sok a fasiszta, a hatalom kérdése még nem dőlt el, tehát, mint kommunistáknak kötelességük ügynöki munkával támogatni Jugoszláviát, mert ezzel egyidőben a Magyar Kommunista Pártot is támogatják.*”⁸²¹

A Rajk-per a hírszerző-háborúban is fordulópontot jelentett, amíg a „*Rajk-banda leleplezése*” előtt az ügynökök feladata főleg a propagandatevékenységekre⁸²² irányult és a szóbeli propagandaterjesztésre, addig a per után a katonai, gazdasági, politikai információgyűjtés illetve a határőrség felderítése vált a fő irányvonallá. Az ügynökök feladata volt továbbá a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok, katonai objektumok, fegyverzet és létszám megállapítása is. A magyar levéltári források alapján 1949-től kevesebb, de jobban képzett ügynököt dobtak át a határon a jugoszlávok.⁸²³ 1950-ben az átdobott ügynökök főleg a magyar nemzetiségűek köréből kerültek ki, céljük az említett felderítésen kívül a magyarországi jugoszláv emigrációba való beépülés volt.⁸²⁴

Az 1950-es évek elejére tetőzött a két ország konfliktusa, a háború is valós forgatókönyv részévé vált, így a hírszerzés iránya is mindinkább a hadsereg felé mutatott. Az 1951-es év

⁸¹⁹ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *A titoista hírszerzés elleni harc vizsgálati tapasztalatai 1945-től 1954 január 1-ig*, 72.

⁸²⁰ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Összefoglaló jelentés OZNA működéséről, 1948.10.09.*

⁸²¹ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Az OZNA/UDB aknamunkája 1945-től a Tájékoztató Iroda határozatáig*, 73.

⁸²² A propagandatevékenységekre lsd részletesen: RITTER László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. különösen 141-144.

⁸²³ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik, 1950.06.30.* 10.

⁸²⁴ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *UDB MO elleni aknamunkája a TI határozatától 1954 jan. 1-ig*, 78.

folyamán a határmenti UDB központok még aktívabb felderítőmunkát folytattak, feladatuk elsősorban a szovjet és magyar katonai alakulatok és csapatok, laktanyák, repülőterek, táviróközpontok, távbeszélő központok és a hadiipar felderítése volt. Ezen kívül információkat gyűjtöttek a magyar és szovjet csapatok mozgásának irányáról és felszereltségéről, létszámuk nagyságáról, arról, hogy milyen fegyvernemhez tartoztak, a parancsnokok rangjáról és személyazonosságukról is. Külön hangsúlyt fektettek azon kérdések megválaszolására, hogy a határon állomásozó szovjet/magyar csapatoknak támadó vagy védekező fegyverzete volt-e, illetve, hogy „*messzehordó*” lövegekkel rendelkeztek-e. A magyar hadseregen belül titoista hálózatot igyekeztek létrehozni.⁸²⁵

A magyar állambiztonság rendkívül sok és részletes információt gyűjtött az UDB-ről általában és a különböző járási/városi kirendeltségekről egyenként is. Az alapvető feladatokon kívül feljegyezték a dolgozói névsort és életrajzokat, a konspirált lakások címeit, az informátorok („*besúgók*”) nevét, a kirendeltségek tárgyi felszereltségét, de több esetben alaprajzokat is közöltek az UDB épületeiről. Amennyiben a vonatkozó szerbiai levéltári források kutatása lehetővé válna, érdekes lenne összehasonlítani a magyar információkat az UDB forrásaival, addig azonban csupán a magyar állambiztonság jelentéseire hagyatkozhatunk. Ez alapján a Magyarország elleni hírszerző munkát az alábbi UDB kirendeltségek végezték:⁸²⁶

Szerb köztársasági UDB	Újvidéki tartományi UDB	Zentai UDB
		Szabadkai UDB
		Zombori UDB
Horvát köztársasági UDB	Eszéki körzeti UDB	Kaproncai UDB
		Varasdi UDB
Szlovén köztársasági UDB	Muraszombat járási UDB	Maribori körzeti UDB
		Lendvai járási UDB

Az iratokban külön kitértek arra, hogy az UDB 1950 augusztusi szervezeti átalakítása előtt mely kirendeltségek végezték a Magyarország elleni hírszerző munkát, azonban ezek a települések kizárólag a Horvát Köztársaság területén találhatóak, úgy, mint Bellye (*Bilje*), Pélmonostor

⁸²⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *UDB Magyarország elleni aknamunkája a Tájékoztató Iroda határozatától 1954 jan. 1-ig.*, 80.

⁸²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Az UDB szervezeti felépítése, 130.* alapján, továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Magyarország elleni munka (é.n.)*, 118. szintén közli: RITTER László: *Titkos háború, Történelmi szemle...*i.m. 140.

(*Beli manastir*), Valpó (*Valpovo*), Alsómiholjac (*Donji Miholjac*), Szalatnok (*Podravska Slatina*), Szentgyörgyvár (*Durđevac*), Verőce (*Virovitica*), Perlak (*Prelog*), Csáktornya (*Čakovec*) települések UDB kirendeltségei. Az 1950-es átszervezés után a személyi állományt a táblázatban feltüntetett Horvát köztársasági UDB kirendeltségei vették át.⁸²⁷

A magyarországi információszerzés egyik fontos központja volt a budapesti jugoszláv követség, amelyről feltételezhetjük, hogy rezidentúraként is működött. A magyar iratok szerint a követségi diplomata kivétel nélkül UDB ügynökök voltak, a rezidens pedig Lazar Brankov volt, azonban amíg ez utóbbi állítást nem is tudjuk megcáfolni, a belgrádi magyar követség állományából kiindulva nem valószínű, hogy a budapesti követségen dolgozó összes diplomata UDB tiszt lett volna. A jelentések alapján a követség pincéjét fogdának használták, és ott tartották fogva azokat a magyarországi délszlávokat, akik nem voltak hajlandók hírszerző feladatokat vállalni. A követség beszerzési módszereiről is voltak információik, az iratok alapján például azok a délszláv személyek, akik haza akartak utazni rokonaikhoz, a követségen a forintot válthattak dínárra, majd miután elhagyták a követség épületét, visszahívták, és mint valutázót formálisan őrizetbe vették, majd pressziós alapon szervezték őket. Egy 1954-es jelentésben azonban a magyar hírszerzés is beismerte, hogy a követséggel kapcsolatban kevés volt a vizsgálati tapasztalat.⁸²⁸

A jugoszláv ügynökök beszerzésével és tartásával kapcsolatban is rendelkezett információval a magyar állambiztonság. A baloldali érzelmű személyeket elvi alapon, azonban a volt királyi Jugoszláviával kapcsolatban álló, „*fasiszta, horthysta, délszláv nacionalista, kettősbirtokos, kulák*” személyeket pressziós alapon szervezték be.⁸²⁹ Minden UDB tisztnek több rezidense is volt illetve ezeken kívül közvetlenül is tartottak néhány informátort. Azon járásokban, amelyek határosak más országokkal, különleges feladatokkal megbízott UDB tisztnek voltak, akiknek feladatát képezte a külföldön bevetésre kerülő ügynökök felkutatása, beszerzése, kiképzése, bevetése, fogadása és kihallgatása. Ezek a tisztnek kéthetenként küldtek jelentéseket az UDB központba. Határmenti kérdésekben a köztársasági UDB központokból is érkeztek tisztnek ellenőrizni a helyzetet. Külföldi szolgálatra alkalmas ügynököket részben hálózaton, részben pedig a rendőri közigazgatási és pártszerveken

⁸²⁷ K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Magyarország elleni munka (é.n.)*, 118.

⁸²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A budapesti jugoszláv követség szerepe*, 76.

⁸²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Az UDB szervezeti felépítése*, 130..alapján, továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, *Magyarország elleni munka (é.n.)*, 118. szintén közli: RITTER László: *Titkos háború, Történelmi szemle...i.m.* 139.

keresztül kutatták fel. Az átdobáskor a határra UDB tiszt kísérte el és egy meghatározott helyen és időben várta vissza az ügynököket, ezután személyesen tettek jelentést.⁸³⁰ A Magyarországon lakó, vagy telepített ügynökkel futár útján érintkeztek.⁸³¹ A határozat után nagy számban érkeztek Magyarországra a Szovjetunióhoz hű, Tito-ellenes kommunisták, mint menekültek, és minden bizonnyal volt közöttük, aki az UDB ügynökeként érkezett. Igyekeztek beszervezni azokat is, akik Magyarországról köztörvényes cselekmények miatt átszöktek Jugoszláviába és gyűjtőtáborokban helyezték el őket. Amennyiben sikeresen ellátta a feladatát az adott személy, letelepedhet Jugoszláviában. Az ügynökök nagy része időleges feladat elvégzésére lett átdobva, megadott időközönként pedig be kellett jelentkezniük. Erre sok módszer létezett, például bizonyos időre, egy előre megadott jugoszláv címre levelezőlapon be kellett jelentkezniük, hogy tudják, lebuktak-e, esetleg a magyar rádió „szívküldi” műsorában tudtak kódolt üzenetet átadni. Telepített ügynökkel általában futárokon keresztül tartották a kapcsolatot.⁸³²

1952-ben a beszervezett ügynökökkel kapcsolatban egy jelentésben úgy fogalmaztak, hogy „mindenfajta közönséges bűnöző felhasználása fokozottabban előtérbe lépett”,⁸³³ 1953-ban az átdobott ügynökök száma bár csökkent, de több volt a „minőségi”, jól kiképzett ügynök, akik célirányosabban dolgoztak és a korábbiakkal ellentétben inkább egy-egy konkrét feladatot hajtottak végre. Új jelenség volt a „párosügynökök” alkalmazása, akik közül az egyik jó helyismerettel rendelkezett a határon, a másik pedig a konkrét feladatot hajtja végre. Nem utolsó sorban így könnyebb is volt ellenőrizni az ügynökök munkáját. Az oktatásuk is alaposabbá vált, a fizikai illetve a technikai felkészítést (pl. aknák felszedése, szerkezetének tanulmányozása, lőfegyver kiképzés/gyakorlat) hatékonyabbá vált.⁸³⁴

A Sztálin halála után megkezdődött normalizáció a hírszerző-háborúra is hatással volt. A kölcsönös követéscserét követően a hírszerzés a rezidentúrákon is folyt, így az illegális hírszerzés ha nem is szűnt meg, de aktivitása csökkent.⁸³⁵ A magyar elhárítás tisztában volt

⁸³⁰ A jugoszláv ügynökök illegális határátlépésén módszereit részletesen ismerteti: ORGOVÁNYI István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség* I. rész...i.m. főként 9-13.

⁸³¹ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2 „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, *Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik*, 1950.06.30. 9.

⁸³² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Kapcsolattartás módja*, 102.

⁸³³ Uo. 104.

⁸³⁴ Uo. 120-125.

⁸³⁵ RITTER László: *Titkos háború*, *Történelmi szemle*...i.m. 158.

azzal, hogy a normalizálódás során létrejövő új intézmények esetében is számolni kell a hírszerző tevékenységekkel. Jelentéseik alapján a viszony javulásával előtérbe került a jugoszláv követség hírszerző tevékenysége, az átdobott ügynökök esetében pedig a „telepítésre” törekedtek, tehát nem csupán egy-egy feladattal küldték át őket a határon, ennek következtében a statisztikákban csökkent a határon elfogott ügynökök száma.⁸³⁶

A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenységéről a magyar elhárításnak sok és részletes információja volt, köszönhetően a határon túli hírszerzésnek, a Magyarországra szökött jugoszláv ügynököknek, illetve a szovjetektől kapott információknak. Ezek valóság tartalma azonban a visszaellenőrzés jelenleg szinte lehetetlen volta miatt nem megállapítható, azonban úgy véljük, a fejezetben bemutatásra került források átfogó képet adnak a két ország közötti állambiztonsági konfliktusról és a későbbiekben akár délszláv történészek munkáját is segítheti.

⁸³⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *Jelentés a hírszerzés elleni harc vizsgálat tapasztalatairól 1954. január 1 – 1955. január 1. között*, 141.

6 A ZÁGRÁBI KÉMPER TÖRTÉNETE ÉS URBÁN ARANKA SZEREPE

Disszertációnk zárófejezetében a Zágrábban 1951 március 26-28. között lezajlott kémpert és az ahhoz vezető eseménysort, illetve az Urbán Aranka kettősbirtokos⁸³⁷ ellen lefolytatott vizsgálatot és pert próbáljuk meg rekonstruálni a fellelhető iratok alapján. A zágrábi per a korábban ismertetett „ügynökháborúba” enged betekintést, ugyanis három, Magyarországra szökött KOS tiszt történetét ismerhetjük meg belőle, míg az Urbán Aranka elleni vizsgálat annak a szomorú példája, hogy a konfliktus esetenként milyen hatással volt azon állampolgárok életére, akik akarva-akaratlanul az események sodrásába kerültek. A történések megértéséhez elengedhetetlen az előzmények ismertetése, mivel azonban a két ügy szorosan összefügg, azokat párhuzamosan mutatom be. Az egyik szál Urbán Aranka⁸³⁸ kettősbirtokos ügye, amely bepillantást enged egy feltételezett kettősügynök vizsgálatába, a másik vonal pedig három Magyarországra szökött KOS tiszt beszerzésének és munkájának története. Ez a két szál együttesen vezetett a zágrábi perig. Urbán ügyének irataiból következtethetünk arra, hogy az állambiztonság számos hibát vétett, ezt megerősíteni látszik a nyomozást követő belső vizsgálat,⁸³⁹ azonban teljes bizonyossággal nem jelenthetjük ki, ugyanis nem ismerjük a jelentés készítőjének motivációit, illetve nem tudjuk biztosan, hogy az eltelt idő alatt nem kerültek-e ki lapok a dossziéból. .

⁸³⁷ A kettősbirtokosoknak Jugoszlávia és Magyarország területén is voltak birtokaik, a két ország között gyakran jártak. A titkosszolgálatok előszeretettel szervezték be őket, mivel jelenlétük a másik országban kevésbé volt feltűnő. A kettősbirtokosok helyzetéről részletesen ír: HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv...*i.m. 328-331

⁸³⁸ Urbán Aranka (*1915, Szabadka - †?) Apjának Szabadkán bádogosműhelye volt. Két év gimnázium elvégzése után apja műhelyében, mint bádogossegéd dolgozott. 1936-ban férjhez ment Bódics József bádogoshoz, akivel 1941-ben elváltak. Anyja halála után 1941-ben Tompára, majd még a háború vége előtt Szabadkára költözött, ahol a háború vége érte. Mint kettősbirtokos, átjárt Tompára. Rokonainak nagy része Jugoszláviában élt. 1949 – 1950 folyamán az UDB-nek és az ÁVH-nak is végzett feladatokat. 1953 novemberében letartóztatta a magyar állambiztonság, majd 1954-ben halálra ítélték. Az ítéletet később enyhítették, majd eltörölték. További életútja nem ismert. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. Urbán Aranka és tsai. és V-116701.

⁸³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 302-305.

6.1 A PERHEZ VEZETŐ ÚT

Urbán Aranka kettősbirtokosként 1948 elejétől rendszeresen járt Magyarországra, cigarettát, fésűt, cérnát, zoknit, kerékpárgumit, később Friedstein Ede szabadkai ékszerész megbízásából aranyat, drágaköveket is csempészett.⁸⁴⁰ Urbán Friedstein lakásán ismerkedett meg 1947 őszén Perl Ipolyal, aki korábban partizán volt, de csalódott a titói rendszerben. 1948 nyarán Perl megkérte Urbánt, hogy vigyen el egy levelet Magyarországra és adja fel, ő azonban a levelet átadta Kiss Ferenc⁸⁴¹ határőr tisztnek, akivel szerelmi kapcsolata volt, és aki mint alkalmi informátor alkalmazta a nőt. Miután Kiss megkapta a levelet, arra kérte Urbán Arankát, hogy a továbbiakban is tartsa fenn a kapcsolatot az ékszerésszel, így a nő a továbbiakban a futár szerepét töltötte be Perl és Kiss között egészen 1948 szeptemberéig, amikor Urbánt a jugoszláv szervek letartóztatták a határon cigarettacsempészs miatt és tíz hónapra elítélték. Három hónapot Szabadkán, öt hónapot pedig Rezsőházán (*Kričanin*, Szerbia), mezőgazdasági munkatáborban raboskodott. Ez a letartóztatás a későbbiekben kulcsfontosságú lesz, ugyanis a későbbi vád szerint ekkor szervezte be az UDB. Eszerint Szabadkán egyedül helyezték el egy pincében, majd másnap a cellájában egy Nikola Kludjelović nevű UDB tiszt látogatta meg, aki megígérte, hogy segít neki kiszabadulni, de előbb információt kell szolgáltatnia, hogy milyen ismerősei vannak Magyarországon. Urbán vallomása szerint ekkor említette Kiss Ferenc határőrt is. Két nap múlva újra kihallgatták, ekkor szervezte be Stevan Čurin UDB tiszt. Urbán későbbi kihallgatása során azt vallotta: „*kijelentettem, hogy hajlandó vagyok az UDB megbízásából Magyarországra jönni, bármilyen feladattal*”,⁸⁴² bár a korábbi kihallgatások alatt a beszerzés vádját következetesen tagadta. Beszerzése után szabadon engedték, majd nagynénjéhez, Neorsics Mátyásnéhoz ment, akivel közölte a beszerzése tényét. Saját házában az UDB részéről Kludjelović és Čurin többször felkeresték, feladatot kapott, hogy térjen vissza Magyarországra és vegye fel újból a kapcsolatot Kiss Ferencel, azonban megszarolták a családjával, amennyiben a magyar szerveknek bármit is elárul a beszerzéséről. Arra az eshetőségre is gondoltak, ha esetleg nem tudná felvenni a kapcsolatot Kiss Ferencel, ekkor Kisszálláson kellett volna letelepednie és dolgoznia egészen addig, amíg valaki fel nem keresi a jugoszláv állambiztonság részéről. Ehhez adtak neki egy hamisított, üres bejelentőlapot, amit a későbbi, ellene lefolytatott perben, mint bizonyítékot használtak fel. Mielőtt átszökött volna

⁸⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 171.

⁸⁴¹ Kiss Ferenc: (*1920 Péterréve - †?) Őrmester, majd törzsőrmester. Egy jelentés szerint azért kapott előléptetést, mert Urbán Arankát beszervezte. 3.1.9. V-116701/1. 13.)

⁸⁴² ÁBTL 3.1.9. V-116701. 173.

Magyarországra, ismét találkozott Perl Ipolyal, aki egy levelet küldött vele Kissnek, a levelet azonban a nő megmutatta Stevan Čurin UDB tisztnek.

Urbán 1949. szeptember 20-án⁸⁴³ tért vissza Magyarországra, felvette a kapcsolatot Kiss Ferencsel, aki ismét levelet küldött Perl Ipolynak. Ezt a feladatot a nő végrehajtotta, majd még három alkalommal ment Perlhez. Minden útján felvette a kapcsolatot az UDB-vel és Palicson egy konspirált lakásban jelentéseket írt „A-II”⁸⁴⁴ néven. Radovan Luković tanúvallomásából tudjuk, aki Kludjelović-tyal és Čurinnal is beszélt korábban, hogy az UDB célja az volt, hogy Urbánon keresztül beszervezzék Kisst. Ebből a vallomásból derül ki továbbá, hogy Urbánnal Josip Jakubec „Boro”⁸⁴⁵ UDB ezredes, majd Milan Milenko⁸⁴⁶ UDB százados tartotta a kapcsolatot.⁸⁴⁷ A nőt 1949 novemberében Kiskunhalasról Budapestre vitték, munkát szereztek neki, de a tanúvallomások alapján nem volt egyszerű, „szellemi képességeinél fogva”⁸⁴⁸, végül a Budapesti Épületbádogozási Vállalatnál helyezték el. Urbán Aranka történetének egy érdekes fordulata, hogy Budapesten a HM IV. Főcsoportfőnökség⁸⁴⁹ beszervezte, a kapcsolatot Garai Tibor⁸⁵⁰ tartotta vele. A nő ügynökként való foglalkoztatása valószínűsíti, hogy a magyar hírszerzés nem végzett teljes körű környezettanulmányt vele kapcsolatban, a zágrábi perrel kapcsolatos iratokban a vizsgálati munka elemzésekor kiemelték, hogy „Urbán Aranka ellenőrzés nélkül került az ügynöki hálózatba, kritika nélkül elfogadták legendáját.”⁸⁵¹ A magyar szervek azzal a feladattal küldték Jugoszláviába, hogy vegye fel a kapcsolatot Paravina Trivo KOS tiszttel.⁸⁵² Paravina Trivo személye a későbbiekben fontos szerephez jutott, ugyanis

⁸⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

⁸⁴⁴ Uo. 20.

⁸⁴⁵ Az Újvidéki UDB I-es alosztályának a vezetője. 1943-ban beépült az usztasa titkosrendőrséghez, ahol a pártszervezet részére dolgozott. ÁBTL 3.2.4. K-903. Jugoszláv hírszerző szervek alapján.

⁸⁴⁶ Vajdasági tartományi UDB I-es alosztály helyettes vezetője. 1950–1951-ben a szabadkai hírszerzőközpont vezetője lett. ÁBTL 3.2.4. K-903.

⁸⁴⁷ Uo. 19.

⁸⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 25.

⁸⁴⁹ Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség.

⁸⁵⁰ Garai Tibor (1913. Palánka - †?), anyja neve: Liszauer Regula.

⁸⁵¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004 „Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, 166. p

⁸⁵² ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

rajta keresztül vádolták meg Rade Mrđenovićot⁸⁵³ és Stojan Nježićet⁸⁵⁴ a zágrábi perben, emiatt azonban át kell térnünk a történet másik szálára, a három KOS tiszt Magyarországra szökésére.

Kolundia Bosko⁸⁵⁵ KOS százados, Ante Rak⁸⁵⁶ KOS hadnagy és Rade Mrđenović KOS főhadnagy 1948. november 17-én szöktek Magyarországra, majd menedékjogot kértek. Céljuk

⁸⁵³ Rade Mrđenović (*1925.02.24, Zut - †?) Apja neve Dimitar, anyja neve Rakasz Anna (Ana Rakas). Nős, felesége Pujelj Anna, horvát származású. 1941-ben került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1941 novemberétől Skoj-tag (jugoszláv ifjúsági szervezet). 1942 júniusában önként partizánnak jelentkezett. 1943. január 10-én felvették a JKP-ba. 1948 novemberéig KOS tisztként különböző alakulatoknál szolgált. 1948 júniusa után a Kominform mellett foglalt állást, ezért őrizetbe vették. 1948. december 17-én szökött Magyarországra, ahol a magyar államvédelem beszervezte D-M/2 fedőnéven. Egy feladatot vállalt, majd átadták a tolonc ügyosztálynak. A zágrábi perben ő lett az elsőrendű vádlott. Halálra ítélték, az ítélet végrehajtásáról, illetve további életútjáról nem rendelkezünk adatokkal. Érdekes, hogy 1952. 11. 19-én a jelentésben azt írták: „*vele való foglalkozás céltalan, jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen*”. Ez a zágrábi pert követően több mint másfél évvel volt. ÁBTL 3.2.4. K-862. [“D-M/2”] alapján. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

⁸⁵⁴ Stojan Nježić életútja eddigi kutatásaim alapján nem ismert.

⁸⁵⁵ Kolundia Bosko (*1923.01.05., Doljni Lapac - †?) Apja neve Jovan, anyja Milica Slavaković, felesége: Sofia Javorina. 1941-ben került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1942 májusáig a Skoj tagja, 1942 májusa – 1942 novembere között partizán a likai partizánegységben, 1943 júniusáig másik egységben, majd később az OZNA osztályon. Apját 1945-ben a csetnikiek megölték. Az 1948 júniusában azonnal állást foglalt a Kominform határozata mellett. 1948 augusztusában, mint Kominform-szimpatizánst, őrizetbe vették. Ezután azt tervezte, hogy Magyarországon keresztül a Szovjetunióba szökik. 1948. november 17-én átszökött Magyarországra, ahol a magyar szervek beszervezték D-K/2 fedőnéven és feladattal visszaküldték Jugoszláviába. Ezen kívül több feladatot nem vállalt. Egy aktájában található, 1952.11.10-i kérdőjegyben azt írják róla: „*A politikai emigráción belül egy frakciónak tagja. Romboló destruktív tevékenységet fejt ki. Szoros kapcsolatot tart Milutin Velimir hírszerzőgyanús személlyel.*” 1963. 08.18-i kérdőjegyből kiderül, hogy egyetemi tanársegédként dolgozott Budapesten. További életútja nem ismert. ÁBTL 3.2.4. K-563. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

⁸⁵⁶ Ante Rak (*1921.02.02., Dubrava - †?) Apja neve Ivan, anyja neve Ulin Stena, horvát származású. 1942 februárjában kerül kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1942. februárban önként jelentkezett partizánnak. 1943 júniusáig partizán, aztán Skoj-tag. 1943 szeptemberében lépett be a JKP-ba. 1944 elején ellentétek alakultak ki egy feljebbvalójával, ezért március 22-én kizárták a pártból, 1945 januárjában azonban visszavették. A hadseregben anyagi tiszt, a zágrábi lőszerraktár gyalogsági lőszer alosztályának vezetője volt. 1948. július 17-én egy vitában a Kominform mellett foglalt állást, ezért augusztus 28-án ismét kizárták a pártból. Őrizetbe vették, átadták a katonai ügyészséghez, ahol rövid idő után szabadon engedték. Itt ismerkedett össze Mrđenović-val, akivel együtt határozták el, hogy Magyarországra szöknek. 1948. december 17-én szökött Magyarországra. Egy feladattal járt Jugoszláviában, a magyar államvédelem D-R/5 fedőnéven alkalmazta. Később az jugoszláv emigráció tagja lett. 1952. november 10-i kérdőjegyben az szerepel, hogy egyetemi hallgató, továbbá „*A politikai emigráción belüli frakciónak a tagja. Romboló, destruktív tevékenységet fejtett ki. Szoros kapcsolatban*

az volt, hogy Magyarországról tovább utaznak a Szovjetunióba, azonban ehhez a magyar szervek előtt először bizonyítaniuk kellett, hogy nem jugoszláv ügynökök. Ezt úgy teheték meg, ha vállalnak egy feladatot az ÁVH Katonai elhárításának (II. főosztály) megbízásából és visszaszöknek Jugoszláviába. Mivel Kolundia-nak széles ismeretségi köre volt Zágrábban, ezért feladatuk volt, hogy egy ottani KOS ismerősüket beszervezzék.⁸⁵⁷ Ezt Mrđenović és Kolundia elvállalta, így már beszervezett magyar ügynökként 1949. március 23-án két gépkocsival elindultak a határhoz. Az autókban a két jugoszlávon kívül még négy magyar államvédelmi tiszt utazott. A két autóból az egyik elromlott, így március 24-én Pécsen maradtak, majd tovább haladtak Siklósra. Az átdobás Old-Eperjesnél történt éjfél körül.⁸⁵⁸ Feladatuk az volt, hogy megszerezzék a jugoszláv támadólagos elhárítás szervezési táblázatát, beosztottak névsorát, a magyarországi ügynökök névsorát, címét, a hálózatuk működését, áttevő helyeket.⁸⁵⁹ Az útjukról március 30-án tértek haza, erről részletes beszámolót is készítettek, azonban az akciónak csak az lett az eredménye, hogy Stojan Nježić-et, a zágrábi tűzértizti iskola párttitkárát beszervezték, és azt a feladatot adták neki, hogy Kuka Ranko KOS századoson és Milan Cvetanović KOS hadnagyon keresztül adatot szerezzen a zágrábi KOS iskoláról.⁸⁶⁰

A zágrábi útról készült beszámoló azonban több kérdést is felvetett a magyar államvédelemnek. Túl könnyen mozogtak például a határon keresztül, ráadásul a beszámoló alapján Zágrábban a tiszti iskola ajtaján dörömböltek, nem félve a lebukástól. A jegyzetek alapján jártak Kolundia feleségénél is, a magyar szerveknek pedig az volt feltűnő, hogy Kolundia emigrálása után miért nem tartóztatták le a nőt.⁸⁶¹ Összességében „D-K/2 [Kolundia – D. D. F] és D-M/2 [Mrđenović – D. D. F] munkájával kapcsolatban túlzott minőségi és időbeli reményeket táplált a hatóság. Visszatértük alkalmával hozott anyag jelentéktelen volt”.⁸⁶²

állt egy hírszerző gyanús személlyel.” További életútja nem ismert. ÁBTL 3.2.4. K-680. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

⁸⁵⁷ ÁBTL 3.2.4. K-680. [“D-K/2”] 7.

⁸⁵⁸ Uo. 5. p

⁸⁵⁹ Uo. 8.; Az áttevő hely az a helyszín a határon, ahol az adott feladattal megbízott személy átlépi az államhatárt, illetve az államhatáron mesterségesen kialakított (műszaki határzár), vagy természetesen jelen lévő (pl. folyó) akadályt. Az áttevő helyeken történik az „átdobás”, a célszemély átjuttatása az adott országba.

⁸⁶⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-004 „Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, 158.

⁸⁶¹ ÁBTL 3.2.4. K-563. 9-23.

⁸⁶² Uo. 8.

A két tisztet újabb feladattal akarták Jugoszláviába küldeni, azonban ezt nem vállalták, saját maguk helyett Ante Rak KOS tisztet ajánlották, ezért őket átadták a Tolonc Ügyosztálynak. Ante Rak elvállalta a feladatot, hogy átszökik Jugoszláviába, a Kolundiák által szervezett informátorhoz, Nježić-hez megy, átveszi tőle az anyagot, és átad neki egy borítékot a benne található utasításokkal.⁸⁶³ Ante Rak 1949. április 25-én lépte át a magyar-jugoszláv határt Torjanc (*Torjanci, Horvátország*) községnél, majd Alsómiholjácba (*Donji Miholjac, Horvátország*) ment Mrđenović-ék házához, mivel úgy gondolta, a kapott feladatát nem képes elvégezni, azzal mást kell megbízni. Mrđenović testvére elvállalta a feladatot, április 26-án elutazott Zágrábba, felvette a kapcsolatot Nježić-tyel, majd április 28-án érkezett vissza. Rak ezután elindult vissza a határ felé, vasúton, a határt április 29-én lépte át.⁸⁶⁴ Nježić információkat küldött a zágrábi tüzértiszti iskoláról, így az akció sikeresnek tekinthető. Újabb feladattal akarták megbízni, ezt azonban nem vállalta, így őt is átadták a Tolonc Ügyosztálynak 1949. május 11-én.⁸⁶⁵

Stojan Nježić 1949 nyarán további két embert szervezett be Jugoszláviában, Milan Rudić belgrádi vezérkari őrnagyot és Trivo Paravina KOS főhadnagyot, majd négy hónap szervezeti munka után Nježić jelezte, hogy illegalitásba vonul, így vele megszakadt a kapcsolat.⁸⁶⁶ Ezután a magyar államvédelem fel szeretne venni a kapcsolatot az általuk szervezett két tiszttel, ezért Milan Rudićhoz Ivan Matic politikai emigránst küldték futárként, Trivo Paravinához pedig Urbán Arankát. A történet két szála Trivo Paravina személyében összefut.

Urbán Arankát 1949. november 4-én a HM IV. főcsoportfőnökség, mint futárt küldte Jugoszláviába, hogy vegye fel a kapcsolatot Paravinával. A magyar államvédelem tehát egy olyan nőt küldött futárként, akit már korábban foglalkoztatott a jugoszláv államvédelem, azonban az iratok tanúsága szerint erről a katonai elhárítás nem tudott. Határátlépése után Urbán jelentkezett Josip Jakubec „Boro” KOS tisztnél, aki azt mondta, a kapott feladatokat hajtsa végre. Útja után Palicson (*Palić, Szerbia*) jelentést tett, amit „U-2” fedőnéven írt alá. 1950 decemberéig még öt alkalommal (tehát összesen hatszor) volt küldetésben Paravina-nál. Első útja alkalmával Paravina még nagyon ideges és óvatos volt, a magyar szervek által küldött levelet is elégette,⁸⁶⁷ később azonban hozzáállása megváltozott. Egyik későbbi útja alkalmával, Paravina kissé ittasan arról beszélt Urbánnak, hogy az általa Magyarországra küldött adatok

⁸⁶³ ÁBTL 3.2.4. K-680. 3.

⁸⁶⁴ Uo. 4.

⁸⁶⁵ Uo.

⁸⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 296.

⁸⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 122.

hamis információk. Szerinte ez az UDB által kitervelt akció azért történik, mert Magyarországon megtartották a Rajk-pert. A zágrábi KOS tiszt úgy gondolta, hogy ezért őt elő fogják léptetni.⁸⁶⁸ 1949 decemberében, harmadik útja alkalmával Urbán rádiókészüléket vitt Paravinának, ekkor a nő átdobása után vele Milan Milanko⁸⁶⁹, Josip Jakubec „Boro” és Zmajić⁸⁷⁰ KOS tisztek is egy-két napot eltöltöttek egy konspiratív lakáson Palicson, majd útnak indították Zágrábba. A magyar államvédelem Paravinától arról érdeklődött, hogy „*mi lesz majd a hadseregekkel, hadtestek megalakulásával és hol fognak a hadtestek megalakulni*”.⁸⁷¹ Ezekre a kérdésekre a hamis információkat tartalmazó válaszokat Dusan Radujo és Milorad Delić, az UDB III. Osztály tisztjei dolgozták ki. Ezen az útján Nikola Klauđelović feladatul adta Urbánnak, hogy minden hónap utolsó szombatján, Budapesten, az akkori Május 1. moziban⁸⁷² menjen el a fél hetes előadásra, ahol az UDB részéről majd valaki felveszi vele a kapcsolatot, azonban Urbán szerint ez nem történt meg. A nő az UDB-vel minden jugoszláviai útján felvette a kapcsolatot, amikor Szabadkára ért, telefonált az összekötő tisztjeinek. Állítása szerint 1950 decemberében, utolsó útja alkalmával az UDB-vel fenntartott viszonya megszakadt, ezután Magyarországon sem keresték.⁸⁷³

Az Urbán Aranka és Trivo Paravina közötti kapcsolatról sok információ olvasható a levéltári forrásokban, azonban nem lehetünk biztosak benne, hogy az események a fent bemutatott módon történtek. A két személy közti kapcsolat bizonyítása azért volt fontos a magyar szerveknek, mivel Paravina Urbán Aranka jelentése miatt került az UDB látóterébe, Mrđenović pedig Paravina tanúskodása alapján lett az elsőrendű, az általa beszervezett Nježić pedig a másodrendű vádlott.⁸⁷⁴ A könnyebb átláthatóság érdekében az alábbiakban ábrázoltam a beszervezések menetét:

⁸⁶⁸ Uo., Urbán Aranka cellatársának jelentése, 108.

⁸⁶⁹ A vajdasági tartományi UDB I-es alosztály helyettes vezetője, 1952-ig a szabadkai UDB központ vezetője. ÁBTL 3.2.4. K-903.

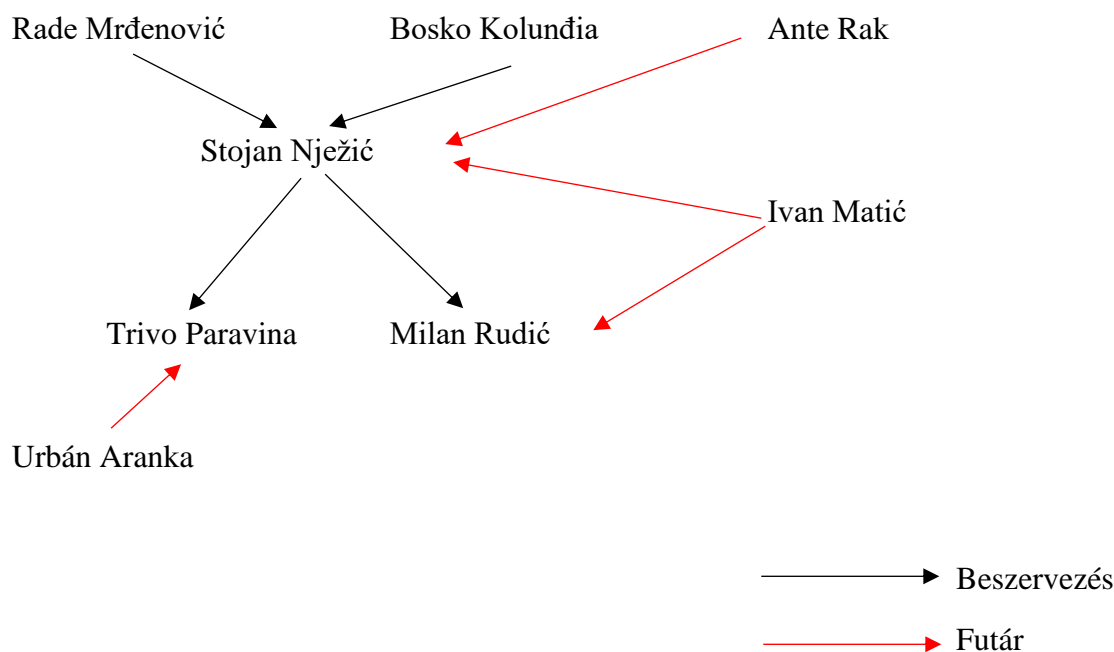
⁸⁷⁰ 1950. október környékén az újvidéki UDB központ vezetője. ÁBTL 3.2.4. K-903.

⁸⁷¹ ÁBTL 3.2.4. K-903. 14.

⁸⁷² Ma Átrium Filmszínház.

⁸⁷³ ÁBTL 3.2.4. K-903. 213.

⁸⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 299.

6.2 A ZÁGRÁBI PER

1950. november 4-én Rade Mrđenović és Anton Kopic jugoszláv politikai emigránsok a HM IV. Főcsoportfőnökség megbízásából illegálisan, immár harmadszor mentek Jugoszláviába azzal a feladattal, hogy Tito politikájával egyet nem értő személyeket szervezzenek be. Utazásuk előtt azonban Trivo Paravina és Stojan Nježić részletesen beszámolt magyarországi kapcsolataikról az UDB-nek, így Mrđenović jugoszláviai rokonait és barátait a jugoszláv államvédelem⁸⁷⁵ megfigyelés alatt tartotta. Amikor Mrđenovićnak feltűnt, hogy megfigyelés alatt állnak, Anton Kopic-tal külön váltak, de később elkapták őket. A perben elhangzó tanúvallomások szerint az ügynökök Ignac Balikić és Tadia Prikić parasztknál szerettek volna elbújni, de ők ezt jelentették a jugoszláv katonai hatóságoknak. Mikor Kopicot igazoltatták, a tanúvallomás szerint kézigránátot dobott a hatóság felé, ezzel négy embert megsebesített.⁸⁷⁶ A perről szóló tudósításokban erősen ki van emelve, hogy a jugoszláv állampolgárok mennyire elleneztek az ügynökök által végzett tevékenységet, ezzel is érezhetően azt szerették volna kidomborítani, hogy a jugoszláv nép mennyire kiáll a titói politika mellett. A per megtartásához egyrészt az ügynököknél talált fegyvereket, másrészt a Paravina által a jugoszláv szervek kezére

⁸⁷⁵ Az iratokból nem derül ki, hogy a jugoszláv államvédelem melyik részlege folytatta a megfigyelést.

⁸⁷⁶ Uo. 271.

juttatott eredeti magyar hírszerzési papírokat és a korábban részére küldött rádiót használták fel.

Elsőrendű vádlottként Mrđenović-ot a következőkkel vádolták meg: „1948. december 17-én Magyarországra szökött [...] a magyar hírszerző szolgálattól feladatokat kapott a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elleni harcra [...] Katonai és államtitkokat adott ki [...] a feladat szerint Jugoszláviába kellett jönnie kémcsoportot létrehozni, a rádiót a csoport vezetőjének átadni és kioktatni”.⁸⁷⁷

A másodrendű vádlott Stojan Nježić lett, a perről készült magyar vizsgálati összefoglalóban azt a megállapítást tette az ÁVH, hogy azért nem Milan Rudić vezérkari őrnagyot tették a fővádlotti pozícióba, mert az ő szerepeltetése „nem lett volna politikus”.⁸⁷⁸ Nježić-et azzal vádolták, hogy a Paravina-nak és Rudić-nak küldött feladatokat ő hajtotta végre.

A harmadrendű vádlott Antun Kopic volt, aki háromszor járt feladattal Jugoszláviában, kémtevékenységgel és Mrđenović-nak való segédkezéssel vádolták. A negyed- és ötöd rendű vádlott Hatvalic Júlia és Stojan Drača lettek, őket a kémek bűjtatásával és a nekik nyújtott segítséggel vádolták.⁸⁷⁹ Stojan Drača egyébként Mrđenović rokona volt.⁸⁸⁰

A per nagy nyilvánosság előtt zajlott, a jugoszláv rádió naponta többször közvetített róla. A zágrábi rádió magyar nyelvű adása is többször adott hírt a perről. Ezzel szemben a kutatás jelenlegi állása szerint egyetlen újságcikket, vagy beszámolót sem találtunk a korabeli magyar sajtóban. Sőt érdekesség, hogy a per ítélethirdetése után másfél évvel, Mrđenović kutató dossziéjában még találunk egy kérdőjegyet, melyen tartózkodási helyét ismeretlenként jelölik meg, és foglalkoztatását a továbbiakban haszontalannak ítélik. Ettől eltekintve szinte teljesen kizárható, hogy a magyar államvédelem ne tudott volna a perről. A tárgyalásról az Associated Press is tudósított, ezt a tudósítást pedig az Egyesült Államok illetve Kanada több lapja is lehozta.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. Idézet a vádbeszédből, 300.

⁸⁷⁸ Uo.

⁸⁷⁹ Uo.

⁸⁸⁰ The Evening Sun, Baltimore, 1951. március 29. 2. (online: www.newspapers.com)

⁸⁸¹ A teljesség igénye nélkül a perről beszámolt az Egyesült Államokban és Kanadában 1951. március 26-án a *Des Moines Tribune*, *Fort Lauderdale News*, *The Evening Sun*, *The Ithaca Journal*, március 27-én az *Alabama Journal*, *Austin American Statesman*, *Democrat and Chronicle*, *Fitchburg Sentinel*, *Northwest Arkansas Times*, *The Corpus Christi Caller Times*, *The Montgomery Advertiser*, *The Portsmouth Herald*, *The Winona Republican Herald*, március 29-én ismét a *The Evening Sun*, majd március 30-án az *Albuquerque Journal* és a *Detroit Free Press*. Az újsághírek jellemzően csak pár mondatos beszámolókat. (www.newspapers.com)

A „magyar diverzánsok és kémek” perében a vádat Ahmer Hajrović alezredes, a jugoszláv néphadsereg főügyésze, a védelmet pedig egy Tlaker nevű őrnagy képviselte. A bíróság elnöke Djuro Polak őrnagy, tagja pedig Djure Ljudojekić főhadnagy volt. A vádiratban Hajrović beillesztette a pert a korábbi „bizonyító perek”⁸⁸² sorába, „amelyekről már ítéletet mondtak Nišben, Szkopjében, Belgrádban, Újvidéken.”⁸⁸³ Már a magyar szervek által, a perről szóló vizsgálati anyagban is szerepelt, hogy a pernek az egyik célja egy megkésett választ adni a Rajk-perre,⁸⁸⁴ erről a vádirat is tesz említést: „[a magyar politikai vezetők – D. D. F] az agressziós és nem békeszerető politikájukat nem takarhatják a mi népeink előtt és az egész világ demokratikus nyilvánossága előtt semmilyen rendezett és hazug Rajk típusú perek”.⁸⁸⁵ Ahogy a Rajk-per esetében a vádlottak padjára Rajkon (illetve Brankovon) keresztül lényegében Titot ültették, úgy a zágrábi per vádbeszédében sem hiányozhatott Sztálin magyar helytartójának megemlézése: „A magyar hatóságok azok, akik [...] fenyegetik Jugoszlávia népeinek függetlenségét és szabadságát. Az a tény, hogy ezt a Szovjetunió sugallata és irányítása [...] mellett teszik, nem csökkenti felelősségüket a világ, a történelem és saját magyar népük előtt, amely ma le van igazva és amelynek Rákosi politikájával elvették szabadságát és függetlenségét.”⁸⁸⁶

A per lefolyásáról a magyar szerveknek a perről sugárzott adások leiratai rendelkezésre álltak, főként a TANJUG⁸⁸⁷ tudósításai. A vádlottak és a bíróság elnöke közötti párbeszédnek részletesen megtalálhatóak ezekben a dokumentumokban.⁸⁸⁸ A vádlottak a tárgyalás alatt nem tagadták bűnösségüket, lényegében mindegyikük elismerte a magyar szerveknek végzett munkáját, illetve a két polgári személy azt, hogy szállást adtak az ügynököknek. A per első napján, március 26-án Mrđenovićot és Nježićet hallgatták meg. Csak a per tudósításából ismerjük Mrđenović és Kopicć második jugoszláviai feladatát, amely szerint a szlavóniai Papuk hegységben kellett volna felkeresniük egy Tito-ellenes gerilla-csoportot, és a vezetőit rávenni arra, hogy szökjenek Magyarországra, ahonnan a továbbiakban megszervezhették volna a Tito-

⁸⁸² Perek, amelyek „bizonyítják” a Tájékoztató Iroda országainak Jugoszlávia ellen folytatott ellenséges akcióit és a Tito-rendszer megdöntésére tett erőfeszítéseiket.

⁸⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 280.

⁸⁸⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 156.

⁸⁸⁵ Uo. 285.

⁸⁸⁶ Uo.

⁸⁸⁷ Telegrafska agencija nove Jugoslavije, Jugoszláv Távirati Iroda.

⁸⁸⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 261 – 292.

ellenes partizánakciókat.⁸⁸⁹ A hegyekben azonban senkit nem találtak. A periratokban olvashatunk továbbá arról, hogy Mrđenović-ot is ugyanaz a Garai Tibor százados tartotta, aki Urbán Arankát. Nježićről a per irataiból derül ki, hogy nem tudta eljuttatni a szükséges információkat a magyar szerveknek, illetve az esetlegesen eljuttatott adatok szinte semmilyen hasznos információt nem tartalmaztak. Ezt a vád annak tudta be, hogy „*Nježić a hírszerző tevékenységekben ügyetlen volt és nem tudott senkit sem beszervezni.*”⁸⁹⁰

A per második napján, március 27-én Anton Kopicót hallgatták meg. A tanúvallomásában beszámolt arról, hogy őt a jugoszláv parasztnak egyik útja alkalmával megverték, mert emigráns sajtót terjesztett. A bíró cinikus megjegyzése a veréssel kapcsolatban jól példázza, hogy az egész per általunk ismert része milyen hangnemben zajlott le: „*Hát hol van akkor a nemzetnek az elégedetlensége, amely arra vár, hogy maga felszabadítsa?*”⁸⁹¹ Kopicó beszámolt továbbá arról is, hogy Magyarországra szökése után, miután letartóztatták, egy konspiratív lakásban élt, ahol a jugoszláv emigránsok vezetői keresték fel, és gyakran ők adtak számára feladatot. Budapesten több kihallgatást is Žarko Ljubojev folytatott le, továbbá szó esett Gojko Trbovićról és Milutin Velimirről,⁸⁹² akik Kopicó jugoszláv útja után negatívan értékelték az általa megszerzett információk minőségét.⁸⁹³ A fentiek részletes megjelenését a perben értékelhetjük úgy, mint egy kvázi vádirat az emigránsok ellen, amivel őket is a bűnösök padjára ültették.

A harmadik napon, március 28-án főként jugoszláv polgári személyeket, falusi parasztnak hallgattak ki tanúként, akik részt vettek az ügynökök elfogásában. Ezután a főügyész záróbeszéde következett, melyből részleteket már az előbbieken idéztünk. Hajrović szerint a per bizonyította a vádlottak bűnösségét, azt, hogy Mrđenović és Kopicó a magyar államvédelem ügynökei voltak és az ÁVH kiképezte őket, hogy Jugoszlávia ellen végezzenek kémtevékenységet. Ők három alkalommal jártak feladattal a délszláv államban. Bizonyította a per továbbá, hogy Nježić 1949. május 4. és 1950. január 1. között a magyar hírszerző szervek részére adatokat gyűjtött, a két polgári személy, Hatvalic és Drača pedig bújtatták az ügynököket úgy, hogy tudták, hogy a magyar államvédelemnek dolgoznak.⁸⁹⁴ Az ítélelhirdetésre március 29-én, 17.00-kor került sor. A magyar levéltári forrásokban eddigi

⁸⁸⁹ Uo. 266.

⁸⁹⁰ Uo. 270.

⁸⁹¹ Uo. 272.

⁸⁹² A három személy a magyarországi jugoszláv emigráció kollektív vezetőségét alkotta 1949. június 8. és 1950. május 13-14. között. VUKMAN Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”...i.m. 271.

⁸⁹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 276.

⁸⁹⁴ Uo. 283.

kutatásaim során nem találtam sem az ítéletekre, sem azok végrehajtására vonatkozó adatokat, azonban a korabeli egyesült államokbeli sajtóban található használható információk, melyek beszámolnak a per utolsó napjáról.⁸⁹⁵ Eszerint Mrđenovićot golyó általi halálra, Antun Kopicót hús⁸⁹⁶, Nježićet tizenöt, Stojan Dračat négy évre ítélték, Hatvalic Júliát pedig tizennyolc hónapra. A per vizsgálati dossziéja egy helyen tett említést arról, hogy a per után Trivo Paravinát kivégezték,⁸⁹⁷ azonban ezt más forrásból megerősíteni eddig nem sikerült.

6.3 URBÁN ARANKA PERE

*„De már szóltak a hírek s az ágyuk, mondd, az életük miért lenne más;
És mi mindent két bőröndbe gyűrtünk, de már nem ment az elindulás.
Már csak csendesen nézik a tévét, ahol ragyog egy másik világ;
És ők nem kérik senkin se számon, az elrabolt évek sorát
Pedig semmiért vesztek el álmok, mint a zálogban hagyott ruhák.
Volt egy tánc.”*

/Sztevanovity Zorán: Volt egy tánc/

Urbán Aranka ellen a magyar államvédelem 1951 májusában kezdett vizsgáldni a HM IV. Főcsoportfőnöksége jelentése alapján. A nő cellatársának jelentéséből tudjuk, hogy Urbán már jugoszláviai útja alatt is nagyon félt attól, hogy lebukik a magyar szervek előtt, legutolsó feladatakor azt mondta jugoszláv összekötőjének, hogy *„[...] többé semmilyen körülmények között nem jövök Jugoszláviába, mert nagyon félek. Előző utamról való visszatérésemkor is majdnem lebuktam, Garai megkérdezte, hogy hallottam-e az autózúgást [ti. az UDB autóval szállította a határig Urbánt – D. D. F]. Különben is a magyar hatóságok előtt kezd gyanússá válni az egész ügy [...] Annyi gyanús körülmény van már, hogy én magam csodálkozom rajta, a magyar hatóságok nem jöttek rá eddig, hogy tulajdonképpen mi történik és nem tartóztattak le.”*⁸⁹⁸

⁸⁹⁵ Legrészletesebben a „The Evening Sun” nevű baltimorei lap számolt be az ítéletről. *The Evening Sun*, Baltimore, 1951. március 29. 2. (online: www.newspapers.com)

⁸⁹⁶ Vukman művében 25 éves büntetés szerepel. VUKMAN Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*...i.m. 269.

⁸⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 204.

⁸⁹⁸ Uo. 187.

1951 őszén elvi alapon beszervezték Farkas Zoltánt⁸⁹⁹, aki Urbán Arankával élt egy háztartásban 1950 májusa és 1952 decembere között, hogy információkat gyűjtsön a nőről.⁹⁰⁰ Farkas Zoltánnak külön vizsgálati dossziéja található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban, ugyanis 1954 februárjában feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt őrizetbe vették. Farkas már beszervezésekor sem közölte a hatóságokkal, hogy tudott róla, hogy Urbán az UDB-nek dolgozott, ráadásul elárulta a nőnek, hogy megfigyelés alatt áll.⁹⁰¹

Urbán Arankát 1953. november 27-én vették őrizetbe.⁹⁰² 1953. december 11. és 1954. április 24. között huszonnyolc alkalommal hallgatta ki Kujalek János áv. hadnagy. A kihallgatások Urbánra gyakorolt hatását is nyomon tudtuk követni, ugyanis cellatársa folyamatosan jelentett róla, továbbá a vizsgálati és kihallgatási tervekből az is kiderült, milyen irányba tervezték folytatni a nyomozást és a kihallgatást. A feljegyzésekből tudhatjuk, hogy Urbánt megviselték a kihallgatások, ráadásul vallomásának megfelelően kapott engedményeket vagy épp szigorításokat.⁹⁰³ Kujalek kemény, érzéketlen kihallgatónak bizonyult, „*Urbánnak kifejezetten halálfélelmei vannak*”,⁹⁰⁴ jelentette róla a cellatársa, ráadásul nem tudott aludni, néha hisztérikus sírásban tört ki. Volt, hogy kihallgatója az akasztások menetéről mesélt neki, ami tovább rontott a nő lelkiállapotán. Urbán szerint kihallgatója buta, tapasztalatlan és szadista volt, nem tudott az emberek nyelvén beszélni. Egy jelentésen ismeretlen személy a következő megjegyzést írta: „*Kujalek e! Vizsgálja felül saját taktikáját, én úgy gondolom, e periódusban*

⁸⁹⁹ Farkas Zoltán Győző (*Zalaszántó, 1926.01.31. - †?) anyja Pents Rozália, apja Farkas István. 1949-től az Épületbádogozó Vállalatnál dolgozott, mint szakmunkás. 1951-ben irodai munkát kapott, az iratok szerint azért, mert munkáját jól végezte. 1952-ben lett párttag, beválasztották az üzemi pártszervezet vezetőségébe. 1953 őszén alapszervi párttitkár lett, ebben az évben három hónapos pártiskolát végzett. A Budapesti Hadbíróóság 1954. június 11-én tartott zárt tárgyaláson államtitoksértés és kémkedésre irányuló feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntetésében bűnösnek találta, és főbüntetesként tizenkét évi börtönre, mellékbüntetesként teljes vagyonek kobzásra és tíz év közügyektől eltiltásra ítélte. 1957. április 1-jén a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az ítéletet hatályon kívül helyezte, de államtitoksértés büntette miatt 2 évi börtönbüntetésre ítélte, amit azonban nem kellett letöltenie. További életútja nem ismert. ÁBTL 3.1.9. V-116704. Farkas Zoltán vizsgálati dossziéja.

⁹⁰⁰ ÁBTL 3.1.9. V-116704. 4.

⁹⁰¹ Uo.

⁹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 16.

⁹⁰³ Január 12-én például Trivo Paravina-val való kapcsolatáról beszélt, ezután tíz szál cigarettát adtak be a cellájába, január 29-én pedig plusz két darab pokrócot, „típuskosztot” és napi 15 darab cigarettát határoztak meg számára. Példa a szigorításra március 30., amikor az UDB-vel való kapcsolatáról kérdezték, ekkor mind a szépirodalmi könyveket, mind a cigarettát megvonták tőle. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 203.

nem célszerű ennyire feszíteni a húrt.”⁹⁰⁵ Bár ismerjük a kihallgatási terveket és jegyzőkönyveket, mégis nehéz rekonstruálni, hogy pontosan melyek azok a tettek, melyeket Urbán a lelki megpróbáltatások hatására vallott be, és melyek azok, amelyeket ténylegesen elkövetett.

1954. június 11-én tartották Urbán zárt tárgyalását a budapesti hadbírószágon. A vád szerint „*a terhelt 1949 szeptemberétől 1950 decemberéig folyamatosan kémtevékenységet fejtett ki a Magyar Népköztársaság ellen az UDB részére. Tudatos tevékenysége eredményeként 1951 márciusában, Zágrábban az UDB által megrendezett politikai per a Magyar Népköztársaság érdekeit súlyosan sértette. Kémtevékenysége eredményeként az UDB több katonai és polgári személyt tartóztatott le és ítéltetett el többévi börtönre.*”⁹⁰⁶ Bizonyíték volt tevékenysége ellen egy üres bejelentőlap, melyet az UDB-től kapott, hogy Magyarországon felhasználhassa, egy Doxa óra, amelyet szintén a jugoszláv titkosszolgálatól kapott, továbbá Garai Tibor, Bodoglári Lajosné⁹⁰⁷, Farkas Zoltán és Stocker Ferencné⁹⁰⁸ tanúvallomásai.⁹⁰⁹

A bíróság bűnösnek mondta ki Urbán Arankát folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntetésében, és ezért főbüntetésként kötélláltali halálra és teljes vagyonekzobzásra ítélte.⁹¹⁰ 1954. július 24-én elutasították a fellebbezését, azonban július 31-én az Elnöki Tanács kegyelemből a halálbüntetést életfogytig tartó börtönre enyhítette, tíz év közügyektől eltiltás és teljes vagyonekzobzás mellett. Majd egy évvel később, 1955. december 4-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az Igazságügyminisztérium előterjesztésére a börtönbüntetés hátralevő részének végrehajtását kegyelemből elengedte.

Urbán Aranka további életútját sajnos nem sikerült megismernünk, további vele kapcsolatos források a levéltárakban nem találhatóak.

⁹⁰⁵ Uo. 203.

⁹⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 205.

⁹⁰⁷ Bodoglári Lajosné, (szül. Neorsics Irén, *1925. Kishegyes - †?) Anyja neve Fehér Ilona. Urbán Aranka unokatestvére. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹⁰⁸ Stocker Ferencné (szül. Neorsics Teréz, *1924.09.06. Szabadka - †?) Anyja: Fehér Ilona, apja Neorsics Mátyás. Urbán Aranka unokatestvére. Négy osztály középiskolát végzett, a Délvidék visszatértekor Kiskunhalasra, majd Budapestre költözött. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

⁹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 217.

6.4 ÁLLAMBIZTONSÁGI ÖNELLENŐRZÉS

A zágrábi per iratai között megtalálható pár lap, amelyben az ÁVH sorra veszi azokat a hibákat, amelyeket a hírszerzés, az elhárítás és a vizsgálat elkövetett és így sor kerülhetett a zágrábi perre. A dokumentumon nem szerepel a készítőjének neve, azonban számolnunk kell annak a lehetőségével is, hogy a jelentés írója az elődje(i) munkáját próbálta a valóságosnál negatívabbnak beállítani.

A hírszerzés részéről az ügynök kiválasztása nem megfelelő, nem végeztek megfelelően környezettanulmányokat, például nem ellenőrizték eléggé Urbán Arankát, pedig az ismerősei közül mindenki tudta, hogy kapcsolatban állt az UDB-vel. A hálózat tartása is rossz volt, ugyanis az ügynököket/informátorokat nem vizsgálták folyamatosan, ráadásul túlértékelték a hálózat megbízhatóságát is. Evidensnek tűnhet, azonban az ÁVH mégsem vizsgált egy sor gyanús jelet, például motorzúgást lehetett hallani a határon, amelyet valószínűleg az Urbánt az áttevő helyhez szállító UDB-s autó okozott.⁹¹¹ Az elhárítás is vétett súlyos hibákat, ezek főleg az Urbán Aranka ellen folytatott vizsgálatot érintették. Már az esettanulmányozásoknál illetve a megfigyeléseknél dekonspirálódtak, ráadásul ezekről a lebukásokról csak később szereztek tudomást. Ezek következtében Urbán Aranka tudomást szerzett az ellene folyó munkáról.⁹¹² A vizsgálat részéről az ügy alapos áttanulmányozása nem történt meg.

Összességében – a jelentés szerint – a per megmutatta, milyen károkat tud okozni az ellenség beépülése és az „éberég hiánya”, amely a perhez vezetett, a per pedig hű tükörképét adta a jugoszláv kormány bel- és külpolitikai céljainak: a kapitalizmus teljes visszaállítása és harc a Szovjetunió és szatellitállamai ellen.⁹¹³

6.5 A PER ÉRTÉKELÉSE

Ahogy a disszertáció bevezetőjében is részletesen kitértünk rá, az állambiztonsági források kutatása és értékelése nehéz feladat, erre kiváló példa a zágrábi-, illetve az Urbán-per. A bemutatott események az iratok alapján szinte teljesen kerek történetet rajzolnak számunkra, azonban ha kritikusan szemléljük a forrásanyagot, akkor több kérdés merül fel, mint amennyire

⁹¹¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, *A Zágrábi per, 1951 márc. 26-28., 1954. március 22.* 166-167.

⁹¹² Uo. 167.

⁹¹³ Uo.168.

választ kaphatunk belőle. Nem tudjuk, hogy Urbán Aranka valóban elkövette-e a kémkedést, mivel végleges vallomása hosszas vallatás eredménye. Ha feltételezzük, hogy az UDB ügynöke volt, akkor is felmerül a kérdés, hogy nem lehetett-e Trivo Paravina már a kezdetektől fogva jugoszláv ügynök, és tevékenysége csak provokáció volt, ebben az esetben az Urbán Aranka elleni vádaknak csak egy súlyában kisebb része lenne valós, hiszen nem rajta keresztül lepleződött le Mrđenović és Nježić.

A három Magyarországra szökött KOS tisztről sem tudhatjuk, hogy nem a jugoszláv titkosszolgálat megbízásából érkeztek-e az országba. Az sem kizárható, hogy a per megtartása érdekében „feláldozták” Mrđenović-ot, hiszen ezek a módszerek nem álltak távol egyik ország vezetésétől és államvédelmétől sem. Ráadásul arra sincsen forrás jelenleg, hogy az ítéletet végre is hajtották. Lehetséges, hogy a KOS tisztek magyarországi ténykedése egy nagyobb állambiztonsági játszma részét képezték, esetleg éppen egy nagyobb volumenű eseményről terelték el vele a figyelmet.

Sajnos nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy az események a leírt módon történtek, azonban így is fontosnak tartottuk bemutatni a pereket, ugyanis egy érdekes fejezetét jelentették a magyar–jugoszláv konfliktusnak. Reményeink szerint a további kutatások választ adhatnak számos kérdésre, azonban ehhez előbb a jugoszláv titkosszolgálati iratanyagok is kutathatóvá kell válnia.

7 ÖSSZEGZÉS

Jelen disszertáció célkitűzése a magyar–jugoszláv kapcsolatok bemutatása a második világháborút követő bő egy évtizedben, részletes figyelmet szentelve a diplomácia és a hírszerzés kérdésének. A második (szocialista) Jugoszlávia létrejöttéhez vezető partizánháború időszakában a későbbi tagállamok más-más történeti utat jártak be, előzményként a – történelemtudományban mai napig vitákat generáló és a kapcsolatokat később részben meghatározó – délvidéki eseményeket mutatjuk be. A háborút Magyarország és Jugoszlávia különböző oldalon fejezte be, hazánk vesztes országgként diplomáciai elszigeteltségbe süllyedt, a nagyhatalmak a SZEB keretein belül felügyelték és irányították az országot, elsősorban a szovjet érdekek mentén. A Bizottságban Jugoszlávia is képviseltette magát egy misszióval, amely a későbbi Jóvátételi Bizottsággal együtt 1947-ig a legfontosabb csatornának bizonyult a két ország között, bár a felek nem voltak egyenrangúak, ugyanis Jugoszlávia szinte minden információt legálisan be tudott szerezni Magyarországról, amíg hazánknak semmiféle képvisellete nem volt Belgrádban. Ez 1947 februárjában megváltozott, amikor ismét megkezdte működését a belgrádi követség Szántó Zoltán vezetésével, amelynek 1947-1956 közötti történetét részletesen tárgyaljuk a dolgozatban.

1948-ban több olyan esemény is történt, amely egymástól nem választható el, és alapjaiban változtatta meg Magyarország és Jugoszlávia viszonyát. Egyrészt hazánkban véglegessé vált a kommunista hatalomátvétel, így a külpolitika is teljes mértékben a moszkvai (sztálini) iránymutatás szerint működött. Másrészt egyre feszültebbé vált a Sztálin és Tito közötti viszony, amelynek következtében a Jugoszláv Kommunista Pártot kizárták a Kominformból, és így lényegében a szocialista blokkból. Ahogy később kiderült, Sztálin terve nem vált be, az elszigeteléssel nem sikerült megdöntenie Titot és a hozzá hű jugoszláv vezetést, sőt, a nyugathoz való közeledéssel Belgrád hosszú távon – gondolva itt az elnemekötelezettség politikájára – nyertesén került ki a konfliktusból. Rákosi Mátyás Tito egyik első és leghangosabb kritikusrává lépett elő, ezzel együtt megkezdődött a jugoszláv-ellenes kampány, amely nem csupán a kül-, de a belpolitikát is jelentősen érintette, ugyanis – ahogy például a Rajk-per esetén is bemutattuk – a belpolitikai célokat a kialakult konfliktussal igyekeztek palástolni. Ismertettük a két ország elhidegülésének fontosabb mérföldköveit, amelyek a kapcsolatok szinte teljes megszűnéséig vezettek. Az 1950–1951-es évek eseményeinek rekonstruálását nehezítette, hogy a korábbi (és későbbi) relatív gazdag iratanyaggal ellentétben nem maradtak fent nagyszámban források, azonban a korabeli újságcikkek illetve a

szakirodalom segítségével igyekeztünk minden felmerülő kérdésre választ adni. Az 1950–1953-es évek vizsgálatakor elsősorban a hadtörténelmi kérdésekre összpontosítottunk, ugyanis a hidegháború fokozódásával egy esetleges jugoszláv-szovjet háború árnyéka vetült Magyarországra, mint leendő frontországra. Mindennapossá váltak a határincidensek a két ország között, több esetben fegyveres tűzharc is kialakult, amely emberáldozatokat is követelt. Az ország védelme érdekében a határmenti területeken határsávot alakítottak ki és 15 kilométeres mélységben számos, politikailag megbízhatatlannak bélyegzett civilt telepítettek ki. Megkezdődött a „magyar Maginot-vonal” kiépítése is, amely irreális összegeket emésztett fel, ennek ellenére már építésekor is elavultnak számított és szerencsére a háború sem tört ki, emiatt azonban éles „bevetésére” nem került sor.

1953. március 5-én meghalt Sztálin, amelynek következtében új fejezet kezdődött a szovjet–jugoszláv, és így a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetében is. A viszony normalizálódása azonban hosszú folyamat volt, Belgrád és Moszkva kölcsönös bizalmatlansága csak Hruscsov 1955 májusi belgrádi látogatásával csökkent valamelyest. Hazánk és a délszláv állam viszonyának rendeződésének útjában azonban számos akadály állt, elsősorban Rákosi Mátyás személye, aki elsődleges formálója volt a magyarországi jugoszlávellenes kampánynak. A viszony javulását gátolta továbbá a Rajk-per elhúzódó vizsgálata, azonban ez nem választható el a már említett magyar diktátor visszatérésétől a hatalomba. Az 1953 márciusa - 1956 októbere közötti időszakban részletesen ismertettük, hogy milyen lépéseket tett a két állam a viszony helyreállítása érdekében, külön fejezetben ismertetve a pénzügyi kérdések körül kialakult vitákat, amelyek az egymás irányában fennálló tartozások kapcsán robbantak ki. A kapcsolatok áttekintését a Gerő Ernő vezette magyar delegáció 1956 októberi jugoszláv látogatásának ismertetésével zártuk, amelyről a magyar vezetők a forradalom első napján, október 23-án értek vissza Budapestre.

A következő nagyobb fejezetben a diplomácia és a hírszerzés témakörét jártuk körbe. A belgrádi követség a két ország közötti kapcsolat egyik alappillére volt, így a kapcsolatokban bekövetkező változások rendkívül érzékenyen érintették a követség dolgozóit. A diplomáciai érintkezés 1950–1951-re szinte teljesen megszűnt Belgrád és Budapest között, így a követség is minimális személyzettel működött egy ellenséges országban, azonban a kétoldalú kapcsolatok javulásával párhuzamosan a követség dolgozói és látogatói létszáma is nőtt. Bemutattuk a belgrádi magyar rezidentúra működését és személyi összetételét, illetve a dolgozók között kialakult konfliktust. A rezidentúra bár érdemi hírszerző tevékenységet nem folytatott, a munkaterveiből mégis képet alkothatunk arról, hogy a magyar állam milyen területeken, milyen módszerekkel tervezett információkat szerezni déli szomszédunkról. A

fejezetben helyet kapott a magyar hírszerzés 1945–1956 közötti szervezettörténeti áttekintése, amelyben a Jugoszlávia ellen hírszerző/elhárító tevékenységet végző csoportok/osztályok történetét ismertettük. Összességében elmondható, hogy a magyar állambiztonság nem végzett sikeres hírszerzőmunkát, ennek azonban több oka is volt. Egyrészt a háborút követően nem alakult ki egy jól képzett szakember-gárda, ugyanis gyakran alacsony végzettségű, gyakorlattal nem rendelkező káderekkel töltötték fel az állományt. Másrészt a szervezet túlbürokratizált volt, nem lehetett rugalmasan beszervezni informátorokat, ügynököket, ráadásul sokszor nem készítettek megfelelő környezettanulmányt róluk és a későbbi munkájukat sem ellenőrizték megfelelően, emellett a nyelvtudás hiánya is komoly akadályt jelentett. A fejezet második részében az ellenséges, jugoszláv hírszerző szervek felépítését és történetét mutattuk be, illetve ismertettük a Magyarország elleni tevékenységüket. Ahogy Sztálin halálával a kétoldalú kapcsolatok javulásnak indultak, úgy ért véget fokozatosan a „hírszerző-háború” is.

Disszertációnk zárófejezetében az 1951 márciusában lezajlott zágrábi pert, illetve az ahhoz vezető utat mutatjuk be. 1948 végén három KOS-tiszt szökött Magyarországra, ahol a magyar szervek beszervezték, majd feladattal visszaküldték őket Jugoszláviába, hogy így bizonyítsák szovjet-hűségüket. Ezzel párhuzamosan egy Urbán Aranka nevű magyar kettősbírtokost – akit csempészésért ítélték el – a jugoszláv szervek beszervezték, majd Magyarországra küldték feladattal. Budapesten azonban a magyar állambiztonság is beszervezte a nőt, így már kettősügynökként tért vissza Jugoszláviába. Délszláv útjai alkalmával Urbán – állítólagosan – mindenről beszámolt a jugoszláv szerveknek, akik ezen információk alapján fogták el a KOS-tiszteket és ítélték el őket a perben. A bemutatott események jól példázzák a hírszerző-háború során, a magyar államvédelem által vétett hibákat, például Urbán Arankát úgy szervezték be a magyar szervek, hogy korábban már az UDB „alkalmazásában” állt, továbbá a KOS-tisztekről sem készült kellő minőségű környezettanulmány. Az Urbán Aranka elleni eljárás, a kihallgatásai illetve a per szomorú példája annak, hogy a két ország közötti konfliktus milyen tragikus módon befolyásolta a civilek életét is.

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti története során a két ország egészen a háború kapujáig jutott. A konfliktus azonban – eltekintve a határon bekövetkezett szörványos fegyveres összetűzésektől – nem került a háború fázisába, hanem áttevődött a diplomácia és a hírszerzés szférájába. A Kominform-konfliktus során mind a két ország politikáját a Sztálinhoz való viszonyulás határozta meg, míg Magyarország számára ez a szovjet politika feltétel nélküli kiszolgálását, addig Jugoszlávia számára a nyugathoz való közeledést,

majd a különutas politikát jelentette. Ebből kifolyólag a konfliktus aktívan formálta az érintett országok kül- és belpolitikáját, gazdaságát és katonapolitikáját is.

A korábbiakban részletesen ismertettük a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetét a második világháború után, azonban a jövőbeli kutatások reményeink szerint tovább fogják árnyalni a képet. A belgrádi levéltárak ma még korlátozottan hozzáférhető iratanyagai segítségével – összevetve a kutatott magyar forrásokkal – a konfliktus több szelete is visszaellenőrizhető lesz, továbbá a jugoszláv szempontok is markánsabbá válnak.

8 FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.5. Operatív dossziék

ÁBTL 3.1.5. O-6021/21 *Jugoszláv politikai emigránsok*

ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék

ÁBTL 3.1.9. V-1051462 *Urbán Aranka és tsai*

ÁBTL 3.1.9. V-116701 *Urbán Aranka*

ÁBTL 3.1.9. V-116704 *Farkas Zoltán*

ÁBTL 3.2.4. Kutató dossziék

ÁBTL 3.2.4. K-563 *Kolundia Bosko*

ÁBTL 3.2.4. K-680 *Ante Rak*

ÁBTL 3.2.4. K-862 *Rade Mrđenović*

ÁBTL 3.2.4. K-903 *Jugoszláv hírszerző szervek/1-2.*

ÁBTL 3.2.5. Operatív dossziék

ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1-2. *„Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei*

ÁBTL 3.2.5. O-8-008 *„Adria” Zombori UDB*

ÁBTL 3.2.5. O-8-014/1-4. *„Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek*

ÁBTL 3.2.5. O-8-046 *Belgrádi magyar követség*

ÁBTL 3.2.6. Rezidentúra dossziék

ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1-3. *Belgrádi rezidentúra*

ÁBTL 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

ÁBTL A-2127/24 *A jugoszláv titkosszolgálat – UDB – Magyarország elleni tevékenysége*

ÁBTL A-694 *Jugoszláv BM szervek felépítése*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL XIX-A-83 Minisztertanács

MNL OL XIX-A-83-a *Jegyzőkönyvek és mellékleteik*
MNL OL XIX-B-13 Magyar Államrendőrség
MNL OL XIX-B-13-a *Budapesti Főkapitányság: Fogház és Tolonc Ügyosztály*
MNL OL XIX-J-1 Külügyminisztérium
MNL OL XIX-J-1-j-Jugoszlávia *TÜK iratok*
MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia *Általános iratok*
MNL OL XIX-J-4 Belgrádi nagykövetség
MNL OL XIX-4-J-a-Belgrádi követség *TÜK iratok*
MNL OL XIX-4-J-b-Belgrádi követség *adminisztratív iratok*

Central Intelligence Agency (CIA) online közzétett archív dokumentumai (foia.cia.com)

- Background of the Rajk Case, 1956.05.23., CIA-RDP83-00418R004500040003-4.
- Estimate of the Yugoslav Regime's Ability to Resist Soviet Pressure during 1949, 1949.06.20., CIA-RDP78-01617A003500140001-7.
- Comments on political situation in yugoslavia, 1952.01.22., CIA-RDP82-00457R010100430009-7.
- Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február 21., CIA-RDP80-00810A006000580004-1.
- Yugoslav-Soviet meeting, 1955. június 6., CIA-RDP80S01540R006600090043-9.
- Tito's Attempted Rapprochement; Attitudes within Yugoslavia, 1948. december 9. CIA-RDP82-00457R002100570011-8.

Forráskiadványok, dokumentumközlések

- *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945–1949*, szerk.: BALOGH Sándor – FÖLDESI Margit, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945 – 1947.*, szerk.: FEITL István, Napvilág Kiadó, 2003.

- *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V.*, szerk.: BALOGH Sándor, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- HORNYÁK Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról 1919 – 1941*, Kronosz Kiadó, MTA BTK TTI, Pécs-Budapest, 2016.
- *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*, szerk.: BARÁTH Magdolna – FEITL István, Napvilág Kiadó – ÁBTL, 2013
- *Rajk László és társai a népbíróság előtt*, Szikra, Budapest, 1949
- RÁKOSI Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*, Szikra kiadó, 1951, Budapest, online <http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> (letöltve: 2015. március 26.)
- RÁKOSI Mátyás: *Építjük a nép országát*, Szikra kiadó, 1949, Bp. online, <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.pdf> letöltve: (2015. március 24.)
- *.Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956-1959. II.*, szerk.: KISS József-RIPP Zoltán-VIDA István, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995.

Monográfiák

- A. SAJTI Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2010,
- A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- BÁLINT László: *Fedőneve: „Bán László”*, Bába Kiadó, Szeged, 2005.
- BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.
- BEREND T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944-1990*, Vince kiadó, Budapest, 1999.
- BORHI László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon*, Kossuth Egyetemi Kiadó – MTA TTI, Debrecen, 1997.
- CSERES Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú bácskában*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2014.
- DR. HAJMA Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*, egyetemi jegyzet, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001.
- Dr. MÉSZÁROS Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és – brigád története. Parancstól parancsig*, Pannónia Nyomda Kiadó, Budapest, 2013.

- FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története I-II.*, Magvető-Magyar Füzetek, Budapest-Párizs, 1991.
- FÖLDES Péter: *Kanyargós Dráva*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.
- FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága. A hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.
- GÁBOR Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945-1949/51*, Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2013.
- GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2013.
- HEGEDŰS Attila: *Az 1956-os forradalom és Jugoszlávia*, VMMI, Zenta, 2010.
- HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, 2010.
- HORVÁTH Miklós – KOVÁCS Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016.
- JELAVICH, Barbara: *A Balkán története*, II. kötet, Osiris Kiadó – 2000, Budapest, 1996.
- JUHÁSZ József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, Aula kiadó, Budapest, 1999.
- KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig*, Akkord Kiadó, Budapest, 2006.
- KISZELY Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*, Korona Kiadó, Budapest, 2000.
- KOVAČEVIĆ, Katarina M.: *Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956*, doktori disszertáció, Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, Belgrád, 2018, online: <https://nardus.mpn.gov.rs> (utoljára letöltve 2021. január 23.)
- KRPIČ, Nada: *Organizacija obveščevalne službe nov in po slovenije 1941 – 1945*, Ljubljanai Egyetem, diplomamunka, Ljubljana, 2016, (online: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Krpic-Nada.PDF> utoljára letöltve: 2021.03.03.)
- *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban*, a Jugoszláviáról szóló részt írta GODÓ Ágnes, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- *Magyarország története*, szerk.: ROMSICS Ignác, Akadémiai Kiadó, 2010.
- MEZEI Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

- MÉSZÁROS Zoltán: *A korai titoizmus propagandája. 1944 ősze – 1946 januárja*, Életjék Kiadó, khn., 2008.
- MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.
- OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika, 1948-1956*, Aquila Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- ÖTVÖS István: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala*, Attraktor Kiadó, Máriabesenyő-Gödöllő, 2012.
- POLONYI Péter-A. SAJTI Enikő: *Mao-Tito*, Budapest, Pannonica, 2000.
- RAJAK, Svetozar: *Yugoslav-Soviet Relations, 1953–1957: Normalization, Comradeship, Confrontation*, PhD disszertáció, London School of Economics and Political Science, 2004.
- *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950-1961*, főszerkesztő: SELINIĆ, Slobodan, Institut ua Noviju Istoriju Srbije, Beograd, 2008.
- STANDEISKY Éva: *Demokrácia negyvenötben*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- STEFANO Bottoni: *A várva-várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA BTK TTI, Budapest, 2014.
- SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*, Jaffa Kiadó, 2017.
- TOKIĆ, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*. Purdue University Press, West Lafayette, 2020.
- TOMAŠEVIĆ, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford, 2001.
- TÖRKÖLY István: *Akikért nem szólt a harang. Vajdasági magyar frontharcosok vallomása*, Életjel Kiadó, 2001.
- VUKMAN Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948-1980)*, Budapest-Pécs, 2017.
- VUKMAN Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948-1953)*, Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010.
- ZINNER Tibor: *„A nagy politikai affér”. A Rajk-Brankov-ügy*, I-II. kötet, Saxum kiadó, khn., 2013.
- ZSÁMBOKI Gábor: *Acélszerkezetű közúti hidak építése hazánkban 1945-1969 között*, Lánchíd füzetek 3., 2007.

Tanulmányok

- A. SAJTI Enikő: „*A nemzeti lelkiismeret őrállója*”. Cseres Tibor: *Hideg napok és a „még hidegebb napok”*, In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK Árpád - BÍRÓ László, MTA BTK TTI, Budapest, 2016., 97-108. p.
- A. SAJTI Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*, In: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*, szerk.: A. SAJTI Enikő, JUHÁSZ József, MOLNÁR Tibor, Szeged – Zenta, 2013. 133-161.
- A. SAJTI Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken: a történetírás eredményei és kérdőjelei*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*, szerk.: BIERNACKI Karol-FODOR István, Csongrád Megyei Levéltár-Zentai Történelmi Levéltár, Szeged-Zenta, 2010. 9-24.
- A. SAJTI Enikő: *Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon. Rob Antal*, In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*, szerk.: BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 277-289. p.
- A. SAJTI Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben 1945 - 1948: Rex József*, Forrás folyóirat, 41. évf. 2009/7-8.szám 89-109.
- A. SAJTI Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia 1944-1947*, Délvidéki Szemle, 2015. II. évf. 1. sz. 5-25.
- A. SAJTI Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei*, In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, szerk.: BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal, Budapest-Győr, 2012. 587-604.
- BARÁTH Magdolna: *Iratkezelés és selejteзések*, In: *A Szakértői Bizottság jelentése (Kenedi-jelentés)*, 2007-2008, a Bizottság vezetője Kenedi János, 2008. 122-148.
- BANK Barbara: *Mit kell tudni a partizánokról?* In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNE KISS Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2012. 75-81.
- BÍRÓ László: *Pártirányítók és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban* In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK Árpád - BÍRÓ László, MTA BTK TTI, Budapest, 2016., 55-84.

- BOTLIK József: *Magyarellenes atrocitások a Kárpát-medencében. Különös tekintettel a rác- és oláhjárásokra 1268-1848/1849.* In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNE Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2012. 11-28.p
- CHUL-MIN Kim: *The View and Understanding of Yugoslavia ont he Korean War: an Analysis through Illustrations.* International Area Review , Volume 12 (3): 14 – Dec 1, 2009, 43-56.
- CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*, Betekintő folyóirat 2009/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020.12.10.)
- DIMITRIJEVIĆ, Bojan: *Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966*, Istorija folyóirat, 2/2019. 9-28.
- DR. GULYÁS László: *A 20. századi magyar-szerb közös történelem vitás pontjai (1918-1945), különös tekintettel a délvidéki magyarirtásra (1944-45)*, In: *Délvidéki magyar Golgota 1944-45*, szerk.: CSERESNYÉSNE Kiss Magdolna – SZABÓ Pál Csaba, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2012. 27-30.
- FARKAS Péter: *A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948)* In: *Belvedere*, 2004/XVI 7-8, 9-20.
- FÖGLEIN Gizella: *Magyar–jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946)*, In: *Századok*, 1996./6. sz., online: www.researchgate.com, utoljára letöltve: 2018.03.02, 1553-1570.
- GALAMBOS István: *„Új” szakasz? A termelőszövetkezet elhagyásának fikciója 1953-ban*, In: *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, szerk.: GALAMBOS István–HORVÁTH Gergely Krisztián, Magyar vidék a 20. században sorozat 4., MTA-BTK – NEB, Budapest, 2019, 55-62.
- GIBIANSZKIJ, Leonid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform.* Múltunk, 1994. 4. sz. 116-121.
- GYARMATI György: *Az „új szakasz” és a forradalom előzményei*, In: *Magyarország a XX. században*, I. kötet (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás), főszerk.: KOLLEGA Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, 192-203.
- GYARMATI György: *Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban*, In.: *Remény és realitás. Magyarország 1945*, szerk.: HORVÁTH Zsolt – KISS Réka, NEB, Budapest, 2017. 35-54.

- GYARMATI György: *Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem?*, Kommentár folyóirat, 2012/6., 64-79.
- HAJDU Tibor: *A Rajk-per háttere és fázisai*, Társadalmi szemle, 2012/11. online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1992/adatok.html (letöltve 2020.11.11) 17-36.
- HONVÁRI János: *Magyar jóvátételek a II. világháború után*, In Rubicon, 2012/11, online http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan (letöltve: 2015. március 24.)
- HORNYÁK Árpád: *Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után*, In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK Árpád - BÍRÓ László, MTA BTK TTI, Budapest, 2016., 315-336.
- JUHÁSZ József: *A Kominform és Jugoszlávia*, Grotius online folyóirat, online: http://www.grotius.hu/doc/pub/KXXUHH/2013-10-14_juhasz-jozsef_a-kominform-es-jugoszlavia.pdf, (utoljára letöltve: 2019.03.19.)
- JUHÁSZ József: *A titói Jugoszlávia első évtizede*, In: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*, szerk.: A. SAJTI Enikő, JUHÁSZ József, MOLNÁR Tibor, Szeged – Zenta, 2013. 7-24.
- JUHÁSZ József: *Királyságból a szocialista föderációba*, In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK Árpád - BÍRÓ László, MTA BTK TTI, Budapest, 2016., 19-38.
- KAJÁRI Erzsébet: *Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953-1956*, In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk.: GYARMATI György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000. 157-186.
- KOVAČEVIĆ, Katarina: *Obnavljanje Jugoslovensko-Mađarskih Odnosa 1953–1954. Godine*, In: *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950-1961*, főszerkesztő: SELINIĆ, Slobodan, Institut za Noviju Istoriju Srbije, Beograd, 2008. 168-187.
- KELKITLI, Fatma Asli: *Sovietunion's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations with Turkey, Yugoslavia and Greece*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73/4, 2018., 1177-1201. online: <https://dergipark.org.tr> utolsó letöltés 2021.01.10.

- LIPKOVICS Károly: *A szovjet–jugoszláv viszony és a Tájékoztató Iroda*, Múltunk folyóirat, 1990/1. 5-32.
- M. KISS Sándor: *Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953*, In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk.: GYARMATI György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000. 135-156.
- MAJOR Nándor: *Jugoszlávia a második világháborúban*, Múltunk folyóirat, 2005/1. szám, 33-88.
- MÉSZÁROS István: *Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele*, Vasi Szemle, 2. sz, 189-208. online: <http://www.vasiszemle.hu/2002/02/meszaros.htm>, utoljára letöltve 2018.03.02
- ORGOVÁNYI István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*, Bács-Kiskun megye múltjából, 17., 2001. 253-285.
- ORGOVÁNYI István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között*, I.-II. rész, Betekintő folyóirat, 2015/1-2., online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés: 2020.12.01)
- PÁL Tibor: *Az igazság útján. Az 1941-től 1948-ig tartó időszakban történt események valóságáig feltárására alakult tartományi tényfeltáró bizottság munkájáról*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*, szerk.: BIERNACKI Karol-FODOR István, Csongrád Megyei Levéltár-Zentai Történelmi Levéltár, Szeged-Zenta, 2010. 89-95.
- PALASIK Mária: *A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956-1962*, Betekintő folyóirat 2011/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020.12.10.)
- PEROVIĆ, Jeronim: *Josip Broz Tito*, In *Mental Maps in the Early Cold War Era, 1945-68*, szerk.: CASEY, Stephen –WRIGHT, Jonathan, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011. 32-63.
- RAINER M. János: *Távirat „Filippov” elvtársnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949-1952*, In: *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete-Közalapítvány Évkönyve*, VI., 1998.,103-118.
- RAJAK, Svetozar: *New Evidence from the Former Yugoslav Archives*, Cold War International History Project Bulletin, 12/13. szám, 2001, 319-320. online: <https://www.wilsoncenter.org>, utolsó letöltés: 2021.02.01
- REX József: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október – 1949 vége)*, Sajtó alá szedte: A. SAJTI Enikő, Forrás folyóirat, 2011/2., 29-56.

- RIPP Zoltán: *Példaképből ellenség, A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948.* In: *A fordulat évei. 1947–1949.* Szerk.: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet. 1998. 45-62. online: <http://www.rev.hu> (utoljára letöltve 2020.04.05)
- RITTER László: *Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955,* Történelmi Szemle, LIV. 2012/1, 133-159.
- RITTER László: *Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között,* História, 2010/1-2., 48-51.
- RITTER László: *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategy,* online: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/coll_tito/documents/introduction_ritter.pdf, utoljára letöltve: 2020.09.09
- SÁRINGER János: *Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből (1944 – 1951),* Grotius online folyóirat, http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf (utolsó letöltés: 2016.02.01.)
- SZABÓ Ákos: *A bolgár Sztálin élete,* online: https://latoszogblog.hu/aktualis/a_bolgar_sztalin_elete/ utoljára letöltve: 2018.09.28.
- TERZIĆ, Milan: *Tito i Balkanski Pakt,* In: *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950-1961,* főszerkesztő: SELINIĆ, Slobodan, Institut ua Noviju Istoriju Srbije, Beograd, 2008., 573-586.
- TÓTH Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945-1990,* Betekintő folyóirat, 2011/2., online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020.12.10.)
- UNGER Gabriella: *„Mi voltunk az első civilek a bevonulás után”. Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után 1968-ban,* In Betekintő folyóirat, 2007/2, online: www.betekinto.hu alapján, 2019.01.20
- VUKMAN Péter: *"A fordulat évei" : magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948-1949).* In: Acta Universitatis Szegediensis : acta historica, (141), 2017, 179-194.
- VUKMAN Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát (?). A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945 – 1956),* In: *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából,* szerk.: MOLNÁR Tibor, Történelmi Levéltár, Zenta, 2016. 45-80.
- VUKMAN Péter: *Brit katonai segély jugoszláviának és a háromhatalmi-jugoszláv tárgyalások (1950–1953),* Világtörténet 2010/1, 20-35.

- VUKMAN Péter: *Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov*. Századok, 148 (4). 959-981.
- VUKMAN Péter: *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon, 1948-1949*, In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, szerk.: HORNYÁK Árpád - BÍRÓ László, MTA BTK TTI, Budapest, 2016., 373-405.p
- VUKMAN Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója, 1948. február 10.*, Documenta Historica 64., 2004., online: http://acta.bibl.u-szeged.hu/38306/1/doc_064.pdf (utoljára letöltve 2018.08.05)
- ZDENKO Radelić: *Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945–1948.*, Časopis za suvremenu povijest, 2001/1., 19-39.

Visszaemlékezések

- ĐILAS, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*, Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
- FARKAS Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*, Interart Stúdió, Budapest, 1990.
- KARDELJ, Edvard: *Visszaemlékezések. Küzdelem az új Jugoszlávia elismeréséért és függetlenségéért, 1944-1957*, Fórum Kiadó, Újvidék, 1981.
- KIRÁLY Béla: *Honvédségből néphadsereg. Személyes visszaemlékezések 1944–1956*, Magyar Füzetek, 1986.
- RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940 – 1956*, I-II. kötet, Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

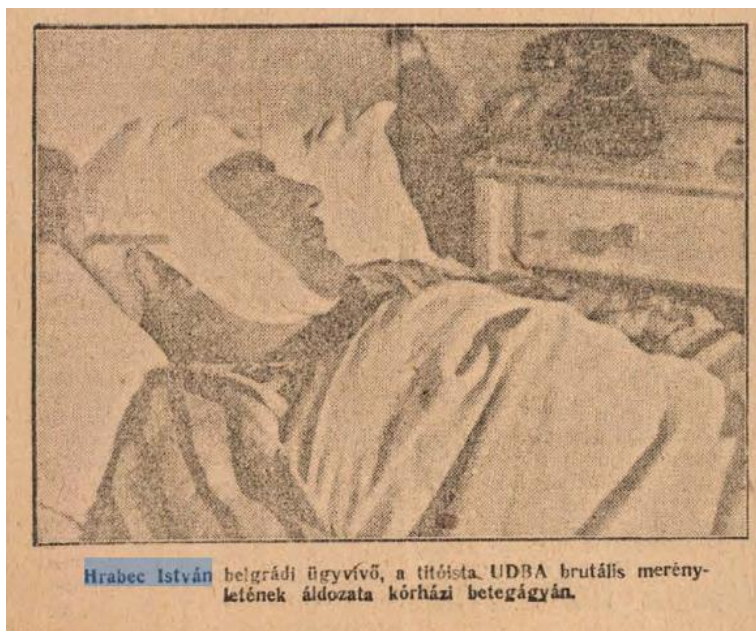
Lexikonok, kronológiák

- ĐORĐEVIĆ, Obren: *Leksikon bezbednosti*, Privredapublik, Beograd, 1986.
- *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990*, szerk.: BARÁTH Magdolna-GECSÉNYI Lajos, Budapest, MTA BTK TTI, 2015.
- Gergely Attila: *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*, BM Könyvkiadó, 1980.
- KENYERES Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon 1000 – 1990*, Arcanum kiadó, Budapest, 2001.

- VÉKÁS János: *Magyarok a Vajdaságban 1944 - 1954, Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011.

9 FÜGGELÉK

9.1 AZ 1951 MÁRCIUSI-ÁPRILISI DIPLOMÁCIAI INCIDENS

Hrabec István az incidens után

Szabad Nép, 1951. április 8., 8.

Karikatúra a Magyar Szóban

Magyar Szó, 1951. április 14., 3.

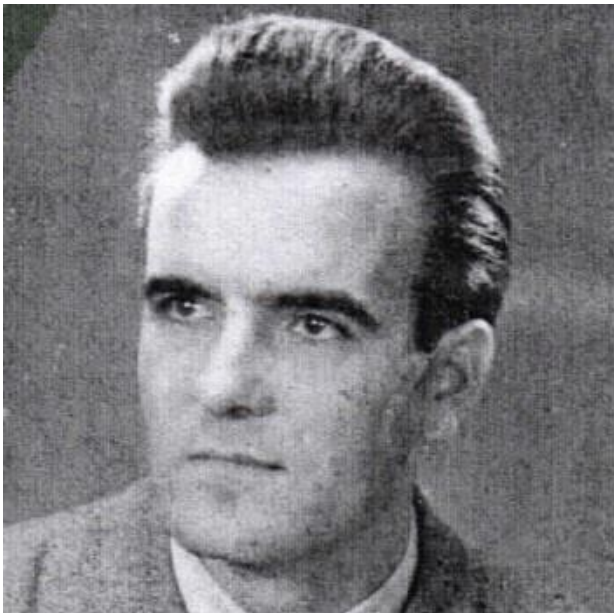
Válogatás a diplomáciai incidenst követően Jugoszláviában megjelent karikatúrákból

Magyar szó, 1951. április 6., 3./ 10., 1./ 13. 3.

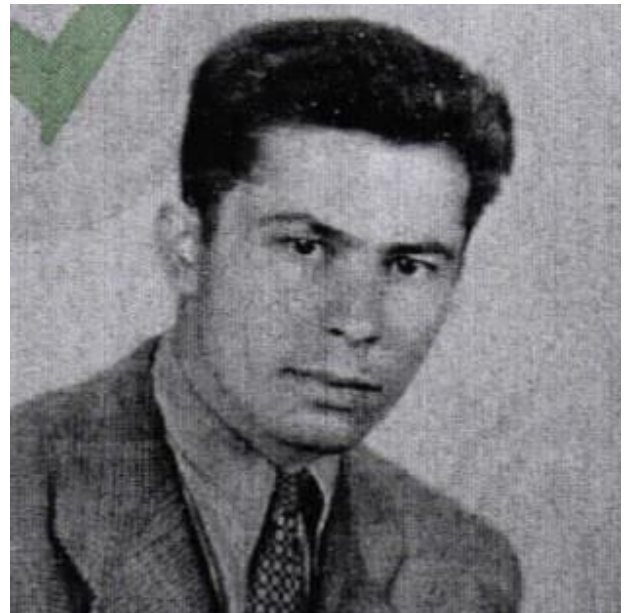
9.3 A MAGYARORSZÁGRA SZÖKÖTT HÁROM KOS-TISZT

Rade Mrđenović⁹¹⁵

Ante Rak⁹¹⁶

Kolundia Bosko⁹¹⁷

⁹¹⁵ A kép forrása: ÁBTL 3.2.4. K-862 [„D-M/2”]

⁹¹⁶ A kép forrása: ÁBTL 3.2.4. K-680 [„D-R/5”]

⁹¹⁷ A kép forrása: ÁBTL 3.2.4. K-563 [„D-K/2”]